

Павло Гай-Нижник Олексій Лейберов

УНР

**у період Директорії:
пошук моделі
державного устрою**

(кінець 1918 - 1919 рр.)

Павло Гай-Нижник
Олексій Лейберов

**УНР у період Директорії:
пошук моделі державного устрою
(кінець 1918–1919 рр.).**

Ніжин
Видавець Лисенко М.М.
2013

УДК 94(477) "1918\1919"
ББК 63.3 (4Укр)
Г 14

Рекомендовано до друку Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(Протокол №11 від 27 червня 2013 р.)

Рецензенти:

Бойко О.Д., доктор політичних наук, професор (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя);

Патриляк І.К., доктор історичних наук, професор (Київський Національний університет ім. Тараса Шевченка)

Гай-Нижник П., Лейберов О.

Г14 УНР у період Директорії: пошук моделі державного устрою (кінець 1918 – 1919 рр.). – Ніжин, 2013. – 214 с.
ISBN 978-617-640-091-2

Монографію присвячено висвітленню та аналізу державотворчих процесів та законодавчій діяльності в Україні в добу «другої УНР». У Центрі уваги авторів – такі актуальні проблеми, як вибір стратегічних орієнтирів державотворення, організація влади в центрі та на місцях, формування державного апарату.

У додатках вміщені документи, що найповніше характеризують процеси національного державотворення.

Книга розрахована на науковців, викладачів, студентів та всіх, хто цікавиться історією української революції.

УДК 94(477) «1918\1919»
ББК 63.3 (4Укр)

ISBN 978-617-640-091-2

© Павло Гай-Нижник, 2013
© Олексій Лейберов, 2013

ЗМІСТ

Передмова	5
РОЗДІЛ 1. Повстання Директорії і державотворчий дискурс (листопад – грудень 1918 р.)	7
1.1. Протигетьманське повстання і перші державотворчі кроки Директорії та уряду УНР.	8
1.2. Пошук державної моделі УНР та її теоретичне обґрунтування (“Трудовий принцип”) у грудні 1918 р.	25
РОЗДІЛ 2. Київський період УНР: пошук державної моделі (грудень 1918 р. – січень 1919 р.)	35
2.1. Конгрес трудового народу України і теоретичні засади державної моделі УНР.	36
2.2. Практичне формування державної моделі УНР і законотворча діяльність уряду та Директорії під час перебування у Києві	51
РОЗДІЛ 3. Державотворчий процес в умовах війни (січень–грудень 1919 р.)	58
3.1. Крах Трудового принципу й втрата «модельної орієнтації» у побудови держави (січень–березень 1919 р.)	59
3.2. Отаманщина як руйнівник державної моделі й консолідатор народного спротиву більшовизму.	74
3.3. Спроба запровадити “демократичну” модель і встановлення диктатури головного отамана (квітень–грудень 1919 р.)	84
Післямова	108
Джерела і література	111
ДОДАТКИ	119
Перелік доданих документів	210

Передмова

Останні політичні події в Україні примушують замислитися над тим, що існуюча в країні система демократії не має стабільності та внутрішньої сили. Конфлікт, що розпочався між представниками різних гілок влади, наочно засвідчив, що елементи парламентської демократії, притаманні розвинутим європейським країнам, у нашій державі тільки формуються. У такій ситуації політикам і державним діячам варто звернутися за досвідом не лише до європейського парламентаризму, а й ще раз поглянути на історію власної країни. В минулому України вже було кілька подібних ситуацій, коли між собою сперечалися представники різних політичних систем та гілок влади. Не варто забувати й про слова класика, що історія повторюється, і для того, аби вона не відбувалася як фарс, потрібно робити правильні висновки з історичних подій та не забувати їх.

У сучасних умовах одним із пріоритетних напрямів вітчизняної історичної науки є розробка та дослідження історичного досвіду національного державотворення. Цей досвід вимагає від науковців розробки широкого спектру проблем, що становлять підвалини нинішнього національного державного відродження незалежної України. Одне з головних місць в історичному процесі розбудови держави займають події української державності 1917–1920 рр. і особливо – доба Директорії УНР. Даний період характеризувався прагненням українців до самоутвердження та самореалізації як нації, багаточисельними спробами побудови незалежної держави, активними пошуками нових державних моделей. Саме тому досвід періоду Директорії може стати в нагоді для побудови соціальних, політичних та державних засад сучасної української держави.

Процеси національного відродження та державного будівництва в Україні початку ХХ ст. становлять одну з найважливіших проблем, яка потребує досконалого осмислення та ґрунтового наукового дослідження. У процесах проявили себе два протилежно-полярних аспекти – велич завдання по своїй соціально-державній суті та особлива складність і драматичність політичного моменту. Без сумніву, розуміння тогочасних політичних моментів, здобутків і втрат на сучасному етапі державно-політичної розбудови допоможе уникнути багатьох небезпечних

або погано виважених кроків в процесі державного будівництва. Разом з тим мусимо визнати, що незважаючи на значний інтерес серед дослідників до даного історичного періоду, зокрема до періоду історії УНР 1919 р., багато питань все ще залишаються без відповіді. Однією з цих складних і до кінця не з'ясованих проблем є питання вибору форм державності в період Директорії УНР, ключовим в якому був рік існування Директорії після повалення Гетьманату, тобто кінець 1918-го – 1919 рр., зокрема – місце та роль у державотворчому процесі українських соціалістичних сил, значення Конгресу Трудового Народу та подальших шляхів по пошуку оптимальної моделі існування Республіки.

РОЗДІЛ 1

ПОВСТАННЯ ДИРЕКТОРІЇ І ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ДИСКУРС (листопад – грудень 1918 р.)

1.1. Проти гетьманського повстання і перші державотворчі кроки Директорії та уряду УНР.

Формування опозиції режиму гетьмана П. Скоропадського почалося майже одразу після перевороту 29 квітня 1918 року. На протигагу гетьманській владі соціалістами було створено Український національний союз (початково – Український національно-демократичний союз), як опозиційну силу, провідники якого нав'язали тісні взаємини з більшовиками. У опозицію до нової влади стали різні політичні сили, які ставили перед собою різні завдання та прагнули до зовсім протилежних результатів. Головними політичними опонентами режиму Гетьманату були українські більшовицькі організації, підтримані російськими більшовиками, та українські політичні партії, переважно соціалістичної орієнтації, що були об'єднані в Український Національний Союз (УНС). Втім, сам П. Скоропадський, як видно із його спогадів, практично не відрізняв одних від інших: “З одного боку – більшовизм російський, що пустив коріння по всій Україні. Зрозуміло, що в тісному поєднанні з північними більшовиками були й наші. Українські. Потім вже йшли російські есери та соціал-демократи та їх українські сотоварищи. Різниця програм не заважала тому, що в багатьох відношеннях тактика дії цих партій, особливо я вказую на есерів, нічим не відрізнялася від діяльності більшовиків” [81, с. 207–208]. Національні ж польські та російські партії (кадети, Союз руського народу тощо) гетьман взагалі не розглядав як серйозні політичні сили. Така позиція влади була обумовлена, по-перше, значною підтримкою з боку австро-німецької окупаційної влади та частини правих українських партій, які підтримали переворот, а по-друге, оманливою нечисельністю як більшовиків так і партій та організацій що входили до УНС. За оцінкою гетьмана більшовицькі організації нараховували у своїх лавах всього 4,5 тис. членів, УПСР – до 5 тис., а УСДРП – 3,5 тис. осіб [162, с. 258]. Крім того практично всі лідери українських більшовиків та української соціалістичної опозиції знаходилися під наглядом департаменту Державної варти МВС [148]. Намагаючись випередити опонентів з УНС українські більшовики форсували події. ЦК КП(б)У організував Всеукраїнський центральний військово-революційний комітет у складі А. Бубнова, Г. П'ятакова,

В. Затонського, А. Іванова, В. Ауссема та Ю. Коцюбинського. 5 серпня 1918 р. ВЦВРК видав “Наказ №1” про початок загального повстання в Україні [146]. Повстання, що охопило частину повітів Чернігівської, Київської та Подільської губерній, було швидко придушене гетьманськими військами за допомогою німців. Після цієї невдачі більшовики надовго відходять на другий план, поступаючись місцем опозиціонерам з УНС. Лідери Союзу діяли більш обережно. Вони ніколи офіційно не проголошували про збройний шлях повалення гетьманської влади. Саме це, поразки Центральних держав у I світовій війні, соціально-політична напруга всередині Української Держави тощо, а також прагнення знайти порозуміння з широкими політичними силами в Україні, змусили гетьмана вступити з ними у переговори.

Однією з головних умов подальших переговорів УНС вимагав “українізації” уряду, тобто введення до його складу представників українських соціалістичних політичних партій. УПСФ, УСДРП, УПСР, УПСС запропонували гетьману прийняти новий закон про тимчасовий державний устрій. Законопроект передбачав розбудову української держави на засадах парламентської демократії та трансформацію гетьманської влади у президентську. Голова УНС В. Винниченко на словах погоджувався на компроміс в обмін на чисто український кабінет й обіцяв підтримати кандидатуру П. Скоропадського на президентських виборах. Останній відхилив проект закону, проте все ж пішов на часткову «українізацію» уряду (соціалісти отримали шість міністерських портфелів). Втім поразка Німеччини та її союзників у війні спричинила політичну кризу правлячого в Україні режиму. Такий стан зовнішньополітичної ситуації змусив гетьмана активніше шукати як внутрішньої підтримки в тогочасному українському політикумі (зокрема в готовності йти на відносні поступки політичним опонентам), так і зовнішньої (переорієнтуватись на країни Антанти у своєму зовнішньополітичному курсі).

Політична криза активізувала і опозицію. Політичний провід опозиційних партій запропонував скликати Український Національний Конгрес з широким представництвом та повноваженнями передпарламенту. Після відхилення цього проекту гетьманом опозиція стала погано прихований на шлях до підняття збройної боротьби. Лідери УНС розпочинають пошуки

союзників для майбутнього повстання. Таким тактичним союзником стали більшовики, причому вигоди у цьому союзі шукали обидві сторони. Удар по більшовицьким організаціям в Україні після придушення повстання та наступних репресивних заходів був настільки відчутним, що вони змогли очуняти від нього і знову активно заявити про себе лише в жовтні 1918 р., та й при цьому виключно завдяки своїм російським патронам, коли вони провели свій II з'їзд КП(б)У у Москві. У свою чергу лідери УНС, намагалися домовитися з російськими більшовиками про те, що після перемоги антигетьманського перевороту (повстання) Україна залишиться незалежною державою у формі республіки. До цього спричинилася й німецька окупаційна влада, яка прихильно поставилася до гетьманського перевороту й, одночасно, прагнучи підтримувати непевність української внутрішньо-політичної ситуації, надавала кошти (зокрема 2 млн. марок) на підготовку нового (соціалістичного) заклоту [10, с. 26; 73, с. 131, 150].

До середини жовтня 1918 р. гетьман ще не відчував серйозної небезпеки з боку опозиції. Теоретично у нього все ще залишалася можливість розпочати розбудову України на позиціях «партійної демократії», опираючись на своїх прихильників із УДХП та правих (консервативних) кіл, які вже підтримали його у квітні 1918 р. під час перевороту. Однак 20 жовтня делегація хліборобів на чолі з М. Коваленком вручила гетьманові меморандум, у якому, зокрема, зазначалося: «Україна є і повинна бути незалежною та суверенною державою з парламентарно-демократичним правовим устроєм. На чолі держави перебуває гетьман. До скликання сойму, який необхідно скликати не пізніше 1 лютого 1919 року, вся повнота верховної влади у державі належить Гетьману... Українська державність може бути збудована лише на національно-демократичних підвалинах, через що і уряд держави повинен бути національно-демократичним» [36, с. 273]. Таким чином, чи не основний союзник П. Скоропадського рішуче висловився за встановлення на Україні парламентського устрою, хоча й головна роль при цьому відводилася гетьману.

В жовтні 1918 р. у редакції “Нової Ради” на пропозицію В. Винниченка відбулися збори провідників ліворадикальних партій, а саме С. Єфремова, А. Ніковського, К. Мацієвича (УПСФ), В. Винниченка, В. Садовського (УСДРП), Ф. Швеця

(Селянська Спілка) та М. Шаповала (УПСР), які не маючи на це повноважень від своїх партій, розглянули можливість збройного виступу проти гетьманського режиму. За подібні дії, проте, висловилися лише В. Винниченко та М. Шаповал [156, с. 49–50]. Наприкінці жовтня відбулася зустріч між М. Шаповалом та А. Макаренком, на якій останній розповів про наявність гурту прибічників збройного виступу, що складався з Строкози, Тулюги, Різниченка, Осецького, а, як зазначав сам М. Шаповал, “Національний Союз” абсолютно нічого не думав про озброєну боротьбу і в ньому про цю справу ні з ким не можна було говорити, окрім В. Винниченка” [156, с. 30]. Таким чином збройний виступ готувався не опозиційними партіями, а окремим угрупованням осіб, які без згоди на це своїх партій розпочали підготовку заклоту (антидержавна змова) і перевороту насильницькими засобами [18; 20].

Для повалення існуючої влади лідерами вітчизняного соціалізму (зокрема В. Винниченко та М. Шаповалом) було налаштовано таємні зносини з більшовицькими делегатами на мирних переговорах між Українською Державою і РСФРР, що відбувалися у Києві, зокрема з Х. Раковським і Д. Мануїльським. Від більшовицької Росії для повстання було отримано гроші і озброєння. Пізніше, окремими українськими діячами цей факт навіть не приховувався. У переддень виступу проти гетьмана (13 листопада) лідер заклотників В. Винниченко у помешканні заступника міністра фінансів України соціал-демократа В. Мазуренка черговий раз зустрівся з більшовиками Х. Раковським та Д. Мануїльським, де й було остаточно домовлено про початок повстання [18; 20; 6, с. 158].

Повалення Гетьманату прагли й окремі “білі” політики, що перебували тоді в Україні. Директорія з метою здійснити переворот проти П. Скоропадського контактувала також і з цими російськими небільшовицькими організаціями. Так, наприклад, В. Станкевич, колишній комісар при головній команді російської армії за часів А. Керенського, згадував, як він разом з членами “лівих організацій”, підготовляв змову проти гетьмана. Метою цієї змови було скинути з влади і вбити П. Скоропадського, “передати владу кругам, що купчилися коло Союзу Відродження Росії, який мусів координувати свою діяльність з Українською Директорією”. Для цього вже було сформовано спецвідділ

саботажників, що мали всіма засобами розвалювати залізничний рух, і навіть створено Кабінет міністрів на чолі з колишнім міністром Центральної Ради з великоруських питань Д. Одинцем [18; 20; 24].

Крім того, з метою здійснення перевороту створилося й угруповання з військових чинів. М. Стахів з цього приводу згадував: “Підготовка до майбутнього повстання розпочалась після відомої зустрічі Гетьмана П. Скоропадського та генерала П. Краснова, завдяки зусиллям полковників П. Болбочана, В. Павленка, представників Стрілецької ради Є. Коновальця та А. Мельника. Політичними справами опікувався консул Білецький, закордонними – А. Галіп, а також П. Дідушок, як секретар “керівного гурту”” [85, с. 20]. Ці два угруповання розгорнули спільні заходи по підготовці збройного виступу проти П. Скоропадського. За словами одного з військових діячів цього другого (соціалістичного) перевороту Є. Коновальця, В. Винниченко ще 7 листопада “заявив, що все готове для повстання” [48, с. 13].

Змовники ж вирішили здійснити виступ за будь-якого рішення Національного Конгресу щодо легітимності гетьмана, що, в свою чергу, сприяло його рішенню заборонити проведення Конгресу і схилитися до необхідності заручитися підтримкою офіцера та “білої” Росії (видати Грамоту про федерацію, яка, однак згодом послужила ідеологічною підпоркою повстання і була однією з головних помилок гетьмана). Сам П. Скоропадський з цього приводу писав: “Ще ранком (13 листопада 1918 р., коли на Раді Міністрів розглядалося питання про можливість допущення проведення Національного Конгресу) я отримав увідомлення, що було розкрито весь заколот повстання при арештові начальника частини моєї охорони, полковника Аркаса. З його повідомлення вияснилося що конгрес конгресом, а повстання все одно вибухне. Ясно, що тут ніякі зміни у складі конгресу не змінили б стану, а разом з тим я боявся, що, ставши на шлях поступок, мені доведеться зробити їх цілу низку, причому я буду у руках людей, які (для мене не було ніякого сумніву) поведуть Україну до загибелі. Інше рішення було – рішуче закрити Конгрес і обпертися у Києві на всі ті офіцерські формування, про які я говорив вище, а якщо доведеться, то оголосити загальну мобілізацію... Я вирішив обпертися на російський

офіцерський склад і на свою Сердюцьку дивізію, на котру я за всіх умов розраховував. Для офіцерства російського складу я повинен негайно оголосити федерацію, позаяк мені вуха прожужали, що, якщо це буде зроблено, то весь офіцерський склад стане горою, заради Росії, за гетьманську Україну”. [81, с. 308, 305] Пізніше, гетьманська грамота допомогла заколотникам залучити до виступу проти нього помірковані національно-соціалістичні партії, широкі народні маси (невдоволені до того ж урядовою земельною і соціальною політикою) й відрізати від підтримки свідомих українських громадян і консервативних кіл та партій. Як писав В. Винниченко у “Щоденнику”, він не сподівався на успіх перевороту, однак саме Грамота про федерацію надала йому (перевороту) широку підтримку серед широких народних кіл, яка вилилася у повноширне повстання проти влади яка не вирішивши соціальних проблем, та ще й “зрадила” державницьку українську справу [20].

В ніч з 13 на 14 листопада 1918 р. в кабінеті Міністерства шляхів (нині – бульвар Т. Шевченка, 34) таємно зібралися 14 осіб серед яких були, зокрема, А. Макаренко, генерал Осецький, полковники В. Тютюнник та М. Аркас, полковник Є. Коновалець з кількома провідниками Січових Стрільців, представники партій українських соціалістів-революціонерів, соціал-демократів, соціалістів-федералістів та очільники повстання В. Винниченко і М. Шаповал. С. Петлюри на цих зборах не було, але на вимогу Січових Стрільців та за попередньою згодою, даною В. Винниченку, його було введено до складу Директорії заочно. Отже саме тієї ночі було обрано власне саму Директорію. Головою її було визначено В. Винниченка (есдек), членами: С. Петлюру (есдек), Ф. Швеця (представник есерів та “Селянської спілки”), О. Андрієвського (соціаліст-самостійник) та А. Макаренка (безпартійний, представник залізничників) [6, с. 110]. Усі вони були досить молодими людьми: А. Макаренкові було 35 років, Ф. Швецю – 36, В. Винниченку – 38, С. Петлюрі – 39, О. Андрієвському – 40. “Директорів” було обрано одностайно. Передбачалося, що Директорія буде тимчасовою владою і лише до часу повалення режиму П. Скоропадського, після чого її змінить представницька влада. Спочатку було вирішено, що тільки три “директори” (В. Винниченко, С. Петлюра та Ф. Швець) будуть головними “директорами”, а решта – тимчасовими

– “допоміжними”, проте згодом про це “забулося” і всі члени Директорії отримали рівні голоси [78, с. 135]. Тоді ж було схвалено й остаточний план повалення гетьманської держави [91].

Осередком заколоту, як кваліфікує повстання П. Гай-Нижник [18; 20], було обрано м. Білу Церкву, де в ніч з 12-го на 13-тє листопада зібралися майже всі керівники повстання, а його здійснювачами мали стати розташовані там Січові Стрільці. 14 листопада Стрільці порушити обітницю вірності (присягу) і виступили з касарень зі зброєю в руках у напрямку Києва з метою звалити існуючу владу (збройний, заздалегідь організований, виступ військовослужбовців проти існуючої влади, уряду, якій до того ж вони присягали на вірність). У ході здійснення перевороту його речниками було досить вдало використано гетьманську Грамоту про федерацію з Росією від 14 листопада, невирішеність земельного питання, міжнародну військово-політичну обстановку (зокрема, розлад німецько-австрійських військ, внаслідок поразки Австро-Угорщини у війні та революції в Німеччині) тощо. Заколотники не відчували нестачі озброєння. Його у великій кількості було перевезено з більшовицької Росії та надано німцями [18; 20]. Вже в другий день заколоту (15 листопада) повстанцями було мобілізовано і озброєно 30 тис. селян [123]. Виступ Січових Стрільців не був повстанням (бунтом військових), а добре підготовленою і попередньо продуманою акцією, тобто путчем, метою якого було не лише повалення існуючого ладу, зміна політичного (встановлення соціалістичної республіки) і соціально-економічного (ліквідація права приватної власності, націоналізація землі і промисловості тощо) шляху розвитку країни, а й приведення до влади чітко визначених осіб – п’яти членів Директорії [18; 20; 24].

15 листопада у своїй першій відозві Директорія оголосила себе державним спадкоємцем Української Народної Республіки [116]. 26 листопада у своїй Постанові “Про заборону всякої агітації і підбурювання проти влади Української Народної Республіки та її державної незалежності” Директорія іменує себе вже як “тимчасове республіканське правительство”, яке обрав народ в особі соціалістичних і демократичних партій, закликає не закладати “совіти депутатів” і цим самим “вносити безладдя і забирати владу в свої руки”, а натомість під страхом кари оголошує, що “влада на місцях, по селах, по містечках та містах

належить органам народного самоврядування та комісарам народного правительства Директорії” [117]. 22 листопада повстанці вже буди у передмісті столиці, а їхня преса повідомляла, що “народне військо на чолі з своїм славним хоробрим отаманом Петлюрою з боєм підступило до самого Києва і обложило його зо всіх сторін” [154]. Війська Директорії спробували захопити Лису Гору на якій знаходилося багато сховищ з порохом, динамітом та іншим військовим знаряддям. Зав’язався бій з гетьманською залогою у який було втягнуто і німецьких вояків. Сутичка врешті, закінчилася перемир’ям.

14 грудня 1918 р., під тиском Січових Стрільців і повстанських загонів, які обложили Київ, гетьман Павло Скоропадський змушений був відмовитися від влади [25, с. 374]. Гетьманський Кабінет міністрів С. Гербеля в свою чергу постановив, що: “Обміркувавши вимогу Директорії, Рада Міністрів ухвалила скласти з себе повноваження і передати владу Директорії” [25, с. 374; 98], яка стояла на чолі протигетьманського повстання¹. Таким чином Українська Держава у формі Гетьманату припинила своє існування і в країні було відновлено Українську Народну Республіку.

Як відомо з подальшого розвитку подій, після повалення Гетьманату та проголошення УНР, Директорія сконцентрувала всю повноту влади в своїх руках (невдовзі це були руки вже трьох чоловік). Через недовгий час владою одноосібно став розпоряджатися головний отаман Симон Петлюра, який був безпосереднім керівником протигетьманського перевороту. С. Петлюра фактично став новим диктатором, який обпирався на військове оточення, користуючись воєнними діями на терені України. Директорією не було проведено загальнонародних виборів, не було навіть зроблено спроби поновити догетьманські (так звані легітимні) владні структури, тобто зібрати Центральну Раду, або хоча-б Малу Раду тощо.

Відомий вітчизняний історик П. Гай-Нижник, виходячи з вищевказаних фактів, небезпідставно характеризує повстання Директорії як вдалу спробу державного перевороту [18; 20; 24],

¹ Цю постанову підписали голова Ради міністрів С. Гербель, міністр торгу і промисловості С. Мерінг, міністр внутрішніх справ І. Кістяковський, міністр фінансів А. Ржепецький, міністр народної освіти В. Науменко, міністр праці В. Косинський та державний контролер С. Петров.

визначаючи його як “державний (соціалістичний) переворот 14 листопада – 14 грудня 1918 р., який розпочався із збройного протигетьманського виступу корпусу Січових Стрільців у Білій Церкві на чолі з Директорією 14 листопада 1918 р. Заколот планувався задовго до його початку у порозумінні й за грошової підтримки іноземної сторони (більшовицької Росії) та потуранням іноземних окупаційних частин (німецьких військових комітетів). Ідеологічним приводом послужила гетьманська Грамота про федерацію з Росією, гаслом – боротьба за соціалістичну республіку проти узурпатора влади і ставленика буржуазії. В перебігу подій заколот спричинив народне повстання (фактично – соціальну революцію), силою якого було повалено гетьманський режим, проте породжено т.зв. отаманщину. Зусиллями створеного на основі Січового Стрілецтва Осадного корпусу було взято Київ і відновлено УНР. У заново проголошеній УНР, втім, не було зроблено кроків до відновлення попередньо усунутої гетьманцями влади або її ознак (що теоретично могло б поставити під сумнів визначення заколоту 14 листопада – 14 грудня як путчу та державний переворот), фактичну владу мала Директорія (Трудовий конгрес мав підтвердити її повноваження, але способи делегування представництв на це зібрання викликають сумніви й щодо його легітимності), а згодом одноосібну диктаторську владу перебрав головний отаман С. Петлюра” [18; 20; 24].

Зазначимо також, що початок антигетьманського повстання Директорії став несподіванкою для більшовицького керівництва в Україні і тому воно не встигло вчасно зорієнтуватися і визначити свій політичний курс. На місцях українські більшовицькі організації діяли разом із повстанцями з табору Директорії. 18 листопада голова київського підпілля А. Іванов повідомив Г. Пятакова, що “об’єднане засідання губернського та міського комітетів партії постановило підтримати збройне повстання проти гетьмана” [95, с. 4]. На кінець листопада повстанці остаточно звільнили Полтаву від гетьманських військ. Це стало перемогою коаліції сил – більшовиків, боротьбистів, лівих есерів, анархістів, лівих українських соціал-демократів та максималістів. На Чернігівщині також більшовики діяли разом з представниками інших українських соціалістичних партій. Так блок більшовиків, боротьбистів та лівих есерів не тільки борюся за повалення гетьманської влади у Городянському повіті, а й

став організатором повітового ревкому та створеного повстанського центру у с. Добрянка [95, с. 7]. Проте лідери російських більшовиків розуміли ситуацію дещо інакше. Намагаючись перехопити революційну ініціативу В. Ленін навіть звернувся до нових “союзників робітничого класу” – німецьких солдат з проханням “заарештовувати не тільки білогвардійців, а й радівців (самостійників-революціонерів)” [143]. Навіть де-які кроки нової української влади, розраховані на покращення стосунків між нею та більшовиками, не знайшли підтримки серед останніх. Нарком у справах національностей Й. Сталін у телеграмі до В. Затонського від 22 листопада попереджав: “Петлюра ма-буть хитрує, звільняючи більшовиків з в’язниць. Вважаю, що не дивлячись ні на що, необхідно відстоювати свою лінію...” [144]. Зрозуміло, що після перемоги над гетьманом говорити про існування союзу між українським політичним проводом та більшовиками не приходилося, хоча низка українських діячів всіляко намагався його зберегти.

Втім не слід вважати, що тільки позиція лідерів Радянської Росії обумовила розпад цієї коаліції. У таборі української демократії також існували сили, які вороже ставилися до більшовиків. В першу чергу це були представники центристських партій, а також центристських течій партії есерів та соціал-демократів. Крім того, негативно відносилися до більшовиків українські військовики, особливо Січові Стрільці. У своїх споминах Й. Дігтяр, старшина 35-го Кременчуцького полку, згадував, що “більшість старшин, врешті, визнала непотрібною допомогу робітників, бо були “свято переконані, що то більшовики” [136]. Не прислухатися ж до думки військовиків, які залишилися останньої опорою нової влади, лідери “другої УНР” не могли собі дозволити. При цьому варто наголосити, що українські більшовики та частина лідерів української демократії, яка виступала за збереження цього політичного союзу, стали заручниками тієї політичної ситуації, що склалася в Україні наприкінці 1918 року. Після повалення гетьманської влади Директорія УНР та більшовики по різному бачили майбутнє України та свою роль у розбудові держави. Саме тому компроміс та певні поступки двох політичних сил, що були зроблені напередодні повстання, не змогли перерости у міцний союз, а носили тільки характер тимчасового зближенням.

Опанувавши столицю України, члени Директорії прагнули знов повернути Україну на народоправчий (по суті – соціалістичний) шлях розвитку. Керівництво країною й контроль над державним апаратом перебрав на себе створений Директорією ще в середині листопада 1918 р. Український військовий революційний комітет (УВРК) на чолі В. Чехівським, який проіснував до 17 грудня (перший склад УВРК був таким: М. Авдієнко, В. Чехівський, А. Пісоцький, З. Висоцький, М. Галаган, Н. Завгородній, М. Марченко, згодом додалися Б. Мартос, М. Порш, В. Мазуренко, Л. Михайлів) [35, с. 7].

Втілити ці наміри в життя мав би сформований 15 грудня 1918 р. новий тимчасовий уряд УНР – Рада комісарів народних міністерств (Рада народних комісарів [101]) (В. Чехівський – голова, Д. Симонів, М. Галаган, В. Мазуренко, Л. Бобир-Бухановський, П. Пилипчук, Л. Михайлів, М. Ковалевський, Д. Донцов, М. Левитський, С. Шелухин, О. Лотоцький, А. Пісоцький, П. Холодний, Б. Мартос, І. Фещенко-Чопівський, Б. Матюшенко та комісар державної канцелярії М. Корчинський) [105]. Рада комісарів одразу ж застосувала кадрові зміни у міністерствах і започаткувала розслідування щодо діяльності гетьманського уряду [102]. Так, зокрема, вже 15 грудня Рада народних комісарів зібралася для “вирішення невідкладних питань політичного, економічного та організаційного характеру в Українській Народній Республіці” і постановила:

- “визнати, призначення Революційним комітетом комісарів відповідаючим потребам менту і згідними з загальними вказівками Директорії”;

- доручити комісарам внутрішніх справ в порозумінні з командною владою призначити начальника Київської міліції, а Короткова, призначеного міською думою, усунути;

- зажадати від міської думи розв’язання на першому ж засіданні цілком конкретних питань, зокрема щодо харчування людей та задоволення потреб українських військових частин;

- в справі політичних ув’язнених керуватися такими правилами: “а) увільнити всіх політичних в’язнів українців; б) увільнити політичних в’язнів росіян, посажених за аграрні справи, боротьбу проти гетьманської влади тощо; в) увільнити більшовиків, якщо вони дадуть підписку не виступати проти Української Народної Республіки”;

- звільнити всіх політичних в'язнів, крім тих, хто обвинувачується у вчинках проти Української Народної Республіки, доручивши переведення цієї справи комісарам внутрішніх справ, юстиції та військового, а вразі потреби і закордонних справ в порозумінні з командною владою та комісією по увільненню політичних в'язнів;

- доручити окремій комісії з комісарів юстиції, внутрішніх справ та представника Револуційного комітету поставити арешти добровольців, дружинників тощо на законний шлях та зосередити цих арештованих в окремих місцях, про що негайно увійти в порозуміння з командуванням;

- створити комісії з представників комісарів фінансів, військового та контролю для з'ясування справи з витратою гетьманською владою за час боротьби з повстанням грошей;

- створити комісії з представників гарматного, інтендантського відомств та контролю для з'ясування справи з майном, що видавалося за той же час різним організаціям, з купівлею у німців майна;

- припинити усі операції та видатки, пов'язаних з подіями попереднього часу;

- доручити всім комісарам аби всі гроші, які маютья по міністерствах, були внесені до Державної скарбниці;

- “вважаючи на роль, яку відіграв “Протофіс” під час боротьби з народним повстанням, та і роль його під час гетьманщини, необхідно: а) провести трус в “Протофісі” та відібрати переписку, протоколи тощо; б) заборонити видачу грошей “Протофісові” з банків, де маютья його біжучі рахунки, вклади тощо, як виясниться, що гроші “Протофіса” числятья на рахунках окремих осіб, то заборонити видачу і тим особам; в) розшукати в вагонах належачі “Протофісові” слитки золота, по відомостям, досі не могли бути вивезені з Києва й мають бути десь на Курінівці”;

- надати права комісарам усувувати тимчасово урядовців, не виключаючи товаришів міністрів;

- доручити комісарові внутрішніх справ зробити розпорядження про те, що всі помешкання, зареєстровані попередньою владою не підлягають передачі по вільному найманню;

- доручити комісарові Державного секретарства призначити урядовців для ведення протоколів Ради комісарів тощо [101].

Становище нової влади було доволі важким. Та велика армія повстанців, що забезпечила тріумфальний рух на Київ, розтанула з такою ж швидкістю, з якою створилась. Масу її давали селяни, які, поваливши гетьманський режим, поспішали додому, щоб ділити панську землю. Україна була оточена ворогами з усіх боків. Становище уряду було тяжке й тому, що всередині його не було єдності, не було спільної лінії в політиці. Єдине, що на перших кроках об'єднувало уряд, була боротьба проти гетьмана та його уряду. Частина гетьманських міністрів була заарештована, інші виїхали або переховувались. Значну частину державних службовців звільнено. Був навіть проект ліквідувати Українську академію наук, “як витвір гетьманату”. Закони і постанови гетьманського уряду скасовано. Заборонено вживати російську мову. Наказано замінити російські вивіски на крамницях та картки на дверях – українськими тощо [24].

Звісно ж постало питання відновлення Центральної Ради. Є. Чикаленко з цього приводу занотував у щоденнику позицію тогочасних провідників України: “Директорія, власне Винниченко, боячись конкуренції, рішуче проти того, щоб пустити Грушевського до уряду” [153, с. 195]. 19 грудня 1918 р. у Київ урочисто вїхала Директорія², а вже 24 грудня 1918 р. її члени затвердили склад уряду В. Чехівського [99]. Уряд формувався Директорією за національним та партійним принципом делегування міністрів комітетами своїх партій і з відповідальністю партій за своїх міністрів, а не голови Ради народних міністрів за всіх міністрів, які, в свою чергу, мали б відповідати за весь уряд. Голова Ради народних міністрів впливу на формування кабінету не мав, а одержав призначення до готового органу і, як наслідок, очолював уряд більше технічно. Такий принцип формування уряду та його склад критично оцінювалися тогочасними політиками. До складу уряду УНР увійшли міністри: В. Чехівський (голова, міністр закордонних справ), О. Мицюк (внутрішніх справ), М. Шаповал (земельних справ), Д. Антонович (мистецтва), М. Білінський (морських справ), Б. Матюшенко (народного здоров'я), І. Штефан (пошт і телеграфів), Б. Мартос (продовольства), С. Остапенко (торгу і промис-

² Колишній військовий міністр уряду Центральної Ради О. Жуковський у своїх спогадах писав, що на організацію “тріумфального” вїзду Директорії у Київ було витрачено до 20 чи 40 тис. крб. [134].

ловості), О. Осецький (в.о. військових справ), П. Холодний (в. о. народної освіти), С. Шелухин (в.о. юстиції), В. Мазуренко (в.о. фінансів), Л. Михайлів (в. о. праці), П. Пилипчук (керуючий Міністерством шляхів), І. Липа (керуючий управлінням культур при Міністерстві освіти), а також – державний контролер Д. Симонів, товариш в. о. державного секретаря І. Сніжко та голова управління преси – О. Назарук [99]. Згодом (в січні 1919 р.) в складі уряду відбулися певні зміни: А. Ревуцький (єврейських справ), І.Огієнко (в. о. народної освіти), Б. Мартос (фінансів), О. Греков (в. о. військових справ), М. Корчинський (в. о. державного секретаря).

Члени Директорії мали контролювати діяльність урядових підрозділів за таким поділом: В. Винниченко – міністерства справ внутрішніх, закордонних, праці та державний секретаріат; С. Петлюра – міністерства військових та морських справ, а також мистецтва і народного здоров'я; О. Андрієвський – міністерства юстиції, продовольства, управління культур та державний контроль; Ф. Швець – міністерства із справ земельних, народної освіти, фінансів, торгу і промисловості; А. Макаренко – міністерства пошт і телеграфів та шляхів [103].

Деякі міністерства зазнали значних перетворень. Так, наприклад, правовою підставою організації та діяльності МВС слід розглядати наказ Директорії за № 411 від 10 грудня 1918 р. про заснування при ній Відділу внутрішніх справ, яким завідувач Відділом наділявся правами міністра внутрішніх справ. Організаційна структура МВС залишалася майже незмінною до завершення правління Директорії УНР. Важливим напрямом організаційної роботи МВС у цей період була заміна гетьманської державної варті на народну міліцію за Законом від 4 січня 1919 р. Вивчення спеціальних законів та підзаконних нормативно-правових актів показало, що такими підходами були:

а) першочергова заміна гетьманського правоохоронного апарату, в тому числі органів внутрішніх справ, новими структурами, і перш за все заміна центрального апарату системи органів внутрішніх справ – Міністерства внутрішніх справ. Останнє було замінено на Відділ внутрішніх справ при Директорії, який пізніше, після утворення 14 грудня 1918 р. Ради комісарів, одержав назву Комісаріат внутрішніх справ, а з 26 грудня його було

перейменовано на Міністерство внутрішніх справ у складі новоствореної Ради народних міністрів УНР;

б) реорганізація місцевих органів внутрішніх справ, які існували в гетьманській державі у формі державної варти. Законом від 4 січня 1919 р. інститут державної варти було скасовано і відновлено народну міліцію, яка перебувала у підпорядкуванні місцевих органів влади (губерніальних, міських, повітових);

в) посилення правоохоронної структури держави шляхом створення нового карального апарату. Законом від 28 лютого 1919 р. Рада народних міністрів УНР утворила Кіш охорони республіканського ладу, який діяв поряд з народною міліцією і перебував у безпосередньому підпорядкуванні МВС. Кіш становив собою збройне формування типу військово-польової жандармерії, підпорядковане міністру внутрішніх справ;

г) залучення до охорони порядку на місцях громадських правоохоронних органів, а саме народної самоохорони, створення якої передбачалося виданим Радою народних міністрів наказом від 11 червня 1919 р. Не маючи можливості забезпечити достатню чисельність міліції для захисту населення, МВС ініціювало залучення до охорони правопорядку та боротьби зі злочинністю громадське формування – народну самоохорону. Проте спроби його створення не були підтримані населенням. Новою формою організації охорони правопорядку в сільських місцевостях, де не вистачало народної міліції, став запроваджений циркуляром МВС “Про тимчасову організацію влади на місцях” від 10 вересня 1919 р. інститут сільських десятських, що було підтримано населенням. Протягом 1919 р. МВС у складних умовах роботи, викликаних постійними переїздами у зв’язку з перебігом бойових дій, приділяло неослабну увагу нормотворчій діяльності;

г) забезпечення органів охорони правопорядку нормативно-правовою базою щодо організаційно-правових засад їх діяльності;

д) очищення міліції від осіб, які скомпрометували себе зв’язками з гетьманською охоронною службою та помічені в інших зв’язках і вчинках, які підривали авторитет народної міліції;

е) формування особового складу органів охорони правопорядку особами, які не підлягають призову на військову службу;

ж) новим підрозділом у 1919 р. стало лише прес-бюро,

завданням якого були передача до преси відомостей про діяльність міністерства (у формі бюлетенів) та освідомлення міністра внутрішніх справ із змістом публікацій про діяльність МВС у столичній та місцевій пресі України. МВС Директорії, на відміну від МВС Центральної Ради та Української Держави, заснувало свій власний періодичний друкований орган – “Вістник Народного Міністерства Внутрішніх Справ Української Народньої Республіки” [159].

Законопроекти, підготовлені МВС на початковому етапі роботи (грудень 1918 р. – лютий 1919 р.) та в умовах воєнно-політичної ситуації до кінця 1919 р. умовно можна поділити на дві категорії: перша – ті, якими скасовувалися або замінювалися закони, що були прийняті за доби Гетьманату; друга – нові законодавчі та інші нормативні акти. Законопроектну роботу в МВС здійснювала Законодавча Комісія. Головним напрямом цієї роботи була підготовка актів з упорядкування структури МВС, регламентації організації та діяльності народної міліції, Кошу охорони республіканського ладу, громадських формувань з охорони порядку [24].

Було посилено адміністративний тиск на робітництво, діяльність профспілок не відновлено, заборонено з'їзди, збори, конференції профспілок. Щодо профспілок, то вже 20 грудня 1918 р. 15 вояків Директорії зробили безпідставний обшук у приміщенні союзу профспілкових робітничих організацій у Києві по вул. Трьохсвятительській, 19. Як повідомляла “Робітнича газета”, після обшуку вояки вчинили “безглуздий розгром всього майна союзів і робітничих культурно-економічних організацій, які там містилися” [74]. В пічках було спалено книги, архіви, касові книги, реєстри тощо. У профспілковому будинкові було знайдено більшовицьку літературу. Згодом погроми у профспілковому центрі повторилися ще двічі. Ватажок Січових Стрільців Є. Коновалець обумовлював таке ставлення директоріальної влади до профспілок тим, що у більшості робітничих профспілкових організацій членами були більшовики і виправдовував обшуки профспілкових комітетів у Києві та у приміщенні Центрального бюро профспілок [41, с. 321]. А комендант Києва Кириєнко, приймаючи делегацію від профспілок заявив, “що всіх делегатів від профспілок треба розстріляти” [74]. На таку позицію нової соціалістичної влади Уцентрпроф відповів 15

січня 1919 р. публікацією “Звернення до Директорії” з вимогами свободи коаліцій, зборів, демонстрацій для всіх громадян в тому числі і державних службовців, про необхідність вільної реєстрації статутів товариств та спілок [74]. І хоча 16 січня під тиском профспілкових організацій Міністерство праці УНР розпорядилося дозволити збори представникам профспілок [74], вони вже не змогли набути своєї перспективної ролі й ваги в державному житті України.

В столиці країни посилювався терор. Зокрема без слідства і суду було розстріляно 2 тис робітників, які були звинувачені у більшовизмі, а також кілька представників українських лівих есерів [134]. Звичайним явищем стали вбивства арештантів під час “втечі” (найвідоміший з цих випадків – розстріл генерала Ф. Келлера). Колишній військовий міністр Центральної Ради полковник О. Жуковський, який сам після 8-місячного ув’язнення (із 2-х річного вироку німецького військового суду) 18 грудня 1918 р. вийшов на волю [131] і вже 6 січня був призначений командиром Корпусу кордонної охорони [132], з розпачем згадував: “Яка трагедія – не створили ще властної держави, не дали їй сталих певних форм, а вже почали вступати в смертельну боротьбу між собою. Стільки ворогів оточує нас, стільки на нас хижаків задирає, а ми замість того, що б спільними сила[ми] відборонитись від них, починали вести між собою боротьбу, чим даємо певну можливість хижаку ворогу нас приборкати. Таким шляхом Директорія почала свою політику: не до з’єднання всіх наших інтелігентських сил, а до розбиття їх. Моральну та начебто і фізичну силу черпала Директорія від Галичан та особливо від Січових Стрільців – “епоха Коновальщини”, а тому не рахувались з лівими колами; думали чорним терором чрезвычайкою без суда та слідств розстрілами все задусити” [133].

Врешті, коли скінчилися паради й поволі почало скресати запаморочення перемогою над буржуазним режимом гетьмана, українські соціалісти, що очолили нововстановлену республіку (УНР), опинилися перед дилемою – яку ж саме та як вони будуватимуть державу.

1.2. Пошук державної моделі УНР та її теоретичне обґрунтування (“Трудовий принцип”) у грудні 1918 р.

Одразу після перемоги, перед Директорією повсталала проблема вибору моделі нової держави і відповідно, на які верстви населення спиратися та в чіх інтересах проводити політичні, економічні та соціальні реформи. Виявилось, що одностайності у лідерів українського політичного проводу не було. На Державній нараді, що відбулася 12–14 грудня 1918 р. у Вінниці, де були присутні лідери Директорії та представники УПСР, УСДРП та УПСС, постало питання подальшого вибору державної моделі України. Представники лівих фракцій УСДРП та УПСР на чолі з головою Директорії В. Винниченком виступили за впровадження в УНР системи радянської влади. На їх думку, система Рад змогла б розширити соціальну базу «українського національного відродження» за рахунок пролетаріату села та міста і позбавила б російських більшовиків бажання прагнути захопити владу. В. Винниченко, зокрема, зазначав: «Я ще в Фастові поставив перед Директорією питання про прийняття системи радянської влади на Україні. Цим, розуміється, ми стали би на ґрунт чисто соціалістичної революції. Цим, розуміється, ми одштовхнули б од себе наші помірковані, дрібнобуржуазні, національні елементи..., ми придбали б для українського національного відродження пролетаріат села й міста. Ми тим самим позбавляли б руських більшовиків виступити проти нас і прагнути до захоплення влади» [7, с. 134].

Проте більшість учасників наради на чолі з С. Петлюрою виступили проти радянської системи державного будівництва, а натомість відстоювали парламентську систему влади і розбудову української держави за європейським зразком.

Водночас логіка відбудови УНР вимагала відновлення демократичних інституцій Центральної Ради, але цього не сталося. Присутні на нараді представники поміркованих соціалістів М. Грушевський, В. Голубович, О. Жуковський, виходячи з того, що Директорія виконала своє завдання – повалила Гетьманат і привела соціалістичні партії до влади, наполягали на якнайшвидшому відновленні Центральної Ради та здійсненні її соціально-економічної політики. І це виглядало логічним продовженням як української революції, перерваної квітневим гетьманським

переворотом, так і курсом, проголошеним УНС на початку своєї діяльності. М. Грушевський пізніше згадував: «Я стояв на тім, що з відновленням української республіки треба вернутись до того моменту, де її існування було перерване німецьким насильством. Треба... відновити закони Центральної Ради, скликати її саму, аби від неї прийняло повновласть нове правительство й вона передала представництво чи то Установчим Зборам, чи іншій інстанції. Але цього не хотіли ні українські партії, ні Директорія. Вона робила всякі заходи, щоб затримати в своїх руках необмежану владу» [31, с. 234]. М. Грушевський відверто звинувачував в цьому лідерів українських соціалістичних партій та Директорію, які прагнули зберегти своїх руках необмежену владу. Отже, обговорювались два можливих варіанти – впровадження на Україні системи радянської влади або розбудова держави за зразком т. зв. парламентської демократії. Кожна з запропонованих моделей мала своїх прихильників не тільки серед представників партійного проводу, а й серед членів Директорії.

Крім того, це було не тільки питанням внутрішньої політики, а й зовнішньої, адже УНР прагла обрати собі союзника між Радянською Росією та Антантою. Результатом же довгих переговорів став політичний компроміс у вигляді так званого “трудового принципу”, який, проте, задовольнив не усіх (соціалісти-самостійники голосували проти). В основі цього “третього шляху” було прагнення побудувати державу радянського зразка (в її основі – трудові ради, а владною вершиною – Трудовий конгрес України) з використанням деяких рис, притаманних західним демократіям. В розумінні українських урядовців система “трудова рад” повинна була стати національним різновидом державно-політичної моделі, яка б увібрала в себе найкращі риси парламентської та радянської систем.

Описуючи державну нараду, яка відбулася у Вінниці і мала визначити форму майбутнього державного ладу, В. Винниченко у своїй роботі «Відродження нації» зазначає, що з двох запропонованих альтернатив (парламентської демократії та радянської моделі), жодна не знайшла широкої підтримки серед українського політичного проводу. Ось що він про це пише: «І члени Директорії, й більшість партій у своїх промовах виявляли згоду рішуче боротись буржуазією. Селянська демократія, а також дрібна буржуазія хоч переважно йде за великою буржуазією,

але рідко коли має до неї гарячу любов. Для української ж селянської демократії (ідеологами якої по суті були всі партії, не виключаючи соціал-демократів) велика буржуазія на Україні була ще й тим ворогом, що вся вона була не українська. І партії згоджувались з тим аргументом, що нам, українцям, зовсім нема ніяких підстав боронити інтереси національно чужої нам буржуазії. Отже, ґрунтуючись на цьому, я на другий день по одкиненню системи чисто радянської влади вніс пропозицію: прийняти систему «трудоих рад», себто рад представників усіх елементів громадянства, які не живуть з експлуатації чужої праці» [7, с. 141].

Намагаючись не випускати ініціативу з своїх рук, В. Винниченко, який приписував заслугу появи нової державної моделі лише собі, згадував: «Тоді я свідомо пішов на хитрість..., партії згоджувались з тим аргументом, що нам, українцям, зовсім нема ніяких підстав боронити інтереси національно чужої нам буржуазії. Отже ґрунтуючись на цьому, я на другий день по одкиненню системи чисто радянської влади вніс нову пропозицію: прийняти систему «трудоих рад», себто рад представників усіх елементів громадянства, які не живуть з експлуатації чужої праці. Другими словами: це мала бути диктатура не пролетаріату й незаможного селянства, а диктатура трудового люду» [7, с. 141]. Проте у такому важливому питанні, як майбутня форма державного устрою, навряд чи ініціатива вибору могла належати одній особі, хай і голові держави.

Може скластися враження, що ідея запропонованого принципу державного будівництва виникла спонтанно. Одноосібне авторство В. Винниченко приписує виключно собі. Однак на думку багатьох дослідників у такому важливому питанні, як майбутня форма державного устрою навряд чи ініціатива вибору могла належати одній особі, хай і номінальному голові держави. В. Винниченко не був автором «трудоого принципу», а скоріш за все оприлюднив ідею, яка давно вже була розроблена партією есерів. Ще в червні 1918 р. у резолюції ЦК УПСР зазначалося, що «можлива передача влади революційному трудовому люду в особі рад робітничих і селянських депутатів» [147]. Ця пропозиція була підтримана на засіданні ЦК УСДРП у кінці грудня, коли було прийнято рішення «Про організацію влади в Україні», в якому наголошувалося «що основою державної влади

в Україні повинна стати коаліція трудової демократії – пролетаріату і селянства, без будь якої участі нетрудових буржуазних класів» [125]. Підтвердженням цього є те, що після фракційних нарад саме есери та незалежники висловилися за трудовий принцип організації влади та проведення Трудового Конгресу [69, с. 306]. Підсумовуючи, В. Винниченко стверджував, що запропонований компроміс задовольнив всіх, не дивлячись на недосконалість та розмитість формули. З цим не погоджуються дослідники, заявляючи, що документ, в якому було оприлюднена нова державно-політична формула побудови влади, з'явився майже з двотижневим запізненням – лише 26 грудня 1918 р. у вигляді Декларації Директорії УНР, яка офіційно проголошувала та конкретизувала зміст «трудового принципу». Так, наприклад, на думку зокрема П. Гай-Нижника, фактично це було нежиттєздатне, еkleктичне поєднання [24].

Отже, 26 грудня 1918 р., з'явилася Декларація Директорії УНР, в якій, зокрема, вказувалося: “Постановою 9 грудня Директорія одмінила всі закони і постанови гетьманського уряду в сфері робітничої політики. Відновлено восьмигодинний робочий день. Знов установлено колективні договори, право коаліцій і страйків, а також усю повноту прав робітничих фабричних комітетів” [11; 34; 122]. Крім того, було зазначено, що Директорія “одмінила всі закони й постанови гетьманського уряду, направлені проти інтересів трудящих класів і шкідливих для всього громадянства” і як “Верховна Влада Української Народньої Республіки” (уповноважена силою і волею трудящих класів) усіма цими заходами “довершила перший акт соціального та національно-політичного визволення українського народу” [11; 34; 122].

Щодо питання влади в країні, то Директорія, вкотре заявила, що вона є “тимчасовою верховною владою революційного часу”, уповноваженою на це трудовим народом, якому обіцялося цю владу згодом й передати. Обіцялося, що на країну очікує новий етап розвитку соціальної революції та політичних реформ і що право управління й порядкування краєм повинно належати тільки тим класам, які суть основою громадського життя, які творять матеріальні та духовні цінності, а саме – “лише класам працюючим – робітництву й селянству” [11; 34; 122]. Інші ж

класи, яко нетрудові й експлуаторські, не мали права голосу в порядкуванні державою.

Вищим органом влади в такій соціалістично-класократичній республіці мав стати Конгрес трудового народу України – революційне представництво організованих працюючих мас. В основу формування нової системи влади було покладено відверто класовий «трудоий принцип», що передбачав усунення від влади в Республіці «класів нетрудових, експлуаторських, що живляться з праці класів трудових» [11; 34; 122]. Останні й повинні були отримати всю повноту влади в УНР. До них, окрім селянства та робітництва, була включена ще й «трудова інтелігенція», до якої, згідно з Декларацією Директорії УНР від 26 грудня 1918 р., були віднесені «робітники на полі народної просвіти, лікарські помічники, службовці в народних кооперативах, в конторах та установах» [11; 34; 122]. Обіцялося, що Конгрес трудового народу України (Трудоий конгрес) «матиме всі верховні права і повновласність рішати всі питання соціального, економічного та політичного життя Республіки» [11; 34; 122]. Це мав бути свого роду передпарламент, позаяк скликатися він мав «не по удосконаленій формулі виборів, якої додержати зараз неможливо». За мирного ж часу його мав замінити представницький орган (скликаний за вдосконалішою виборчою системою) – Установчі збори.

Слід також зазначити, що Декларація Директорії від 26 грудня 1918 р. містила багато узагальнень і не визначала структуру та компетенцію українського уряду, тим більше, не стала вона правовою основою його діяльності. Така модель відкривала народним масам широкі можливості в управлінні державою й одночасно виключала з політичних процесів т. зв. експлуаторські верстви. Саме тому відомий тогочасний громадсько-політичний діяч А. Гольденвейзер небезпідставно назвав «трудоий принцип» «аристократією на виверт». На думку творців «трудоого принципу», лівих соціал-демократів та есерів, запропонована система трудових рад дозволила б встановити тісний зв'язок між політичним проводом та широкими масами суспільства, сприяла б успішному розв'язанню соціально-економічних завдань революції, зберегла б українську державність та усунула б зовнішню небезпеку з боку більшовиків та Антанти.

Фактино ж “трудовий принцип” розколов суспільство на два табори – “трудовий народ” та “експлуаторські класи”. Такий поділ офіційно підтверджувався Декларацією Директорії УНР від 26 грудня 1918 р. Цим документом Директорія надавала політичні права тільки тим соціальним верствам, які вважала “своїми” і підтримки від яких очікувала в майбутньому. На думку одного з авторів цього принципу, тогочасного голови Директорії В. Винниченка, головна роль в системі “трудової демократії” повинна була належати українському селянству. Це стає зрозумілим, якщо згадати, що на початок ХХ століття селянство становило більш ніж 80% від усього населення України [44, с. 16].

Другою верствою “трудового народу” оголошувалось робітництво. Міський пролетаріат, на той час не чисельний й здебільшого русифікований, повинен був забезпечувати союз села з містами, в яких Директорія не мала широкої підтримки. Фактично національний український пролетаріат домінував тільки на селі, і його інтереси тісно пов’язувалися з інтересами селянства.

Третьою складовою поняття “трудовий народ”, на думку авторів Декларації Директорії, стала інтелігенція, але не вся, а лише та її частина, що потрапляла під визначення “трудової інтелігенції”. Такими вважалися представники інтелігенції, “що безпосередньо працюють для трудового народу, себто: робітники на полі народної освіти, лікарські помічники, народні кооператори, служачи у конторах та інших установах” [7, с. 142], тобто ті її кола, які в своїх політичних інтересах та симпатіях тяжили до села. Саме сільська та дрібна міська інтелігенція, українська за походженням, соціалістична за переконаннями, прагнула очолити національний рух, оскільки мала також і матеріальну зацікавленість у створенні національної української держави, в якій би вони склали еліту [30, с. 21].

Ще однією особливістю “трудової інтелігенції” стало те, що саме вона об’єднувалась та була представлена в основних національних соціалістичних партіях – УПСР, УСДРП, УПСС, УПСФ, з представників яких складалася Директорія та уряд УНР. При цьому влада нічого не зробила для того, щоб залучити на свій бік представників інтелігенції з інших соціальних, або ж етнічних, груп чи прошарків. Вагомий відсоток представників

російської, польської та єврейської інтелігенції, яка мешкала в містах і за професіями не належала до “інтелектуального пролетаріату” [44, с. 19], свідомо виключалась з політичного життя та процесу державотворення.

Решта соціальних прошарків та груп українського суспільства, які не потрапили до складу “трудового народу”, оголошувались “нездатними та надзвичайно шкідливими для всього державного управління” [7, с. 153]. В першу чергу такими була визнана земельна та промислова буржуазія. Прагнучи створити в Україні “безбуржуазну” державу та “безбуржуазне” суспільство, Директорія ніколи серйозно не розглядала національну буржуазію як свою політичну базу. В. Винниченко неодноразово наголошував на тому, що “безбуржуазність” є чинником єдності народу в боротьбі за національну та соціальну справедливість. До того ж українська буржуазія була відносно не чисельною (в країні налічувалося близько 100 тис. представників цього прошарку – 0,5% від всього населення) [44, с. 24]. Іншою соціальною групою, яка проголошувалася ворогом “трудового народу” стало українське духовенство, звинувачене в тому, що його позиції “цілком чужі національно-державній справі” [30, с. 157].

В Декларації, звертаючись до “нетрудових” класів, Директорія висловлювала надію на те, що вони змиряться зі своїм новим становищем в державі і не прагнутимуть до зміни існуючого ладу. Така модель відкривала “трудовим” масам (етнічним українцям, що мали соціалістичні переконання) широкі можливості в управлінні державою й одночасно виключала з політичних процесів т. зв. “експлуаторські” верстви. На думку українських політиків, нова державна модель, побудована на популярному в ті часи класовому підході, мала би забезпечити вирішення ряду важливих завдань. Запропонована система трудових рад, на думку її натхненників, дозволила б встановити тісний зв'язок між політичним проводом та широкими масами суспільства, які виступали в підтримку Директорії, сприяла б успішному розв'язанню соціально-економічних завдань революції, зберегла б українську державність та усунула зовнішню небезпеку з боку більшовиків та Антанти, відновила би союз між містом та селом, не допустила би розколу коаліції українських соціалістичних партій, що були при владі, а крім того – нейтралізувала би внутрішню опозицію владі.

Крім цього, державний суверенітет розглядався в Декларації з урізаних демократичних позицій, адже його джерелом визначався не весь український народ, а лише “класи працюючих”, тобто порушувалися основні засади демократії – можливості всіх громадян брати участь у формуванні державної влади та рівності всіх громадян перед законом. Отже, попри наявності в Декларації елементів західноєвропейського парламентаризму, Директорія саме від нього старанно дистанціювала-ся. Аналізуючи ж зміст та стиль документа, можна припустити, що його автором був В. Винниченко.

На початку повстання, проголосивши себе єдиною національною силою, яка постала для відновлення незалежної держави, Директорія могла спиратися на досить значну масу українського селянства. На початку ХХ ст. воно складало близько 80% від усього населення України. Однак, незважаючи на свою масовість, селянство як клас мало слабку національну свідомість, хитку економічну базу, було слабо організоване і готове до сприйняття програм, які поєднували в собі національні та соціальні питання. Це змусило Директорію в подальшому тісно поєднувати соціальні та національні гасла. Відстале, політично інертне селянство не могло стати рушійною силою революційних процесів та демократичних перетворень. Не підходив для цієї ролі й пролетаріат України. Він був слабким, зрусифікованим, а безпосередньо український пролетаріат (саме він був представлений УСДРП) був нечисельним і тісно пов'язаним із селом. Прагнучи створити на Україні «безбуржуазну» державу та «безбуржуазне» суспільство, Директорія ніколи серйозно не розглядала національну буржуазію як свою політичну базу.

Українська ж інтелігенція вже остаточно сформувалась як самостійний соціальний прошарок, що мав свою власну психологію, свідомість та усвідомлював свою відповідальність за долю народу і претендував на право бути політичним лідером у державі. Окрім того, саме цей прошарок населення мав солідний досвід управлінської та державотворчої роботи в російській бюрократії та національно-державних утвореннях (Центральна Рада, Гетьманат). Інтелігенція була організаційно об'єднана і представлена в основних національних партіях – УПСР, УСДРП, УПСС, УПСФ. Хоча інтелігенція не була чисельною порівняно з іншими соціальними верствами (300 тис. або 0,7%), однак була

представлена в усіх регіонах України. У губерніях Південно-Західного краю відсоток власне української інтелігенції складав 37%, у трьох губерніях Лівобережжя та на Слобожанщині – 41%, на півдні – тільки 22% [44, с. 42–43].

Втім, існував й ряд особливостей, що позначився на методах діяльності даного суспільного прошарку. По-перше, серед інтелігенції України виділялося декілька значних національних груп. Досить солідний відсоток склали росіяни – 30%, євреї – 15%, поляки – 5%, а безпосередньо українців було лише 32% [44, с. 43–44]. Ще однією особливістю даної групи населення був поділ на міську (60%) та сільську (40%) інтелігенцію, причому представники українства переважали саме на селі, що фактично виключало їх із процесу активної національно-політичної діяльності. У своєму дослідженні Г. Касьянов, підкреслюючи неоднорідність даного прошарку, виділяє дві основні групи, які значно відрізнялись одна від одної [44, с. 18].

До першої, яку він називає «інтелектуальним пролетаріатом», відносяться кооператори, агрономи, дрібні службовці, юристи, земські службовці – їх в Україні було понад 160 тис., більше ніж половина від усієї чисельності класу [44, с. 19]. Саме сільська та дрібна міська інтелігенція прагнула очолити національний соціалістичний рух, оскільки мала також і матеріальну зацікавленість у створенні національної української держави, бо в ній вони склали б еліту [30, с. 21].

Інша група – люди, професії яких забезпечують специфічні потреби, самої інтелігенції – історики, філософи, письменники, мистецтвознавці та ін. Представники цієї групи виступали як генератори основоположних ідей розбудови нової держави, часто не рахуючись з інтересами представників першої групи, що призводило до непорозумінь та конфліктів.

Така етносоціальна структура тогочасного суспільства зумовила український політичний провід обрати форму влади, яка б, задовольняючи потреби домінуючого класу селянства, була спроможна ліквідувати суспільно-класову «неповноту» українського народу [57, с. 33]. Саме ці завдання і повинна була вирішити власна модель політичної організації суспільства, що ґрунтувалась на «трудовому принципі».

РОЗДІЛ 2

КИЇВСЬКИЙ ПЕРІОД УНР: ПОШУК ДЕРЖАВНОЇ МОДЕЛІ (грудень 1918 р. – січень 1919 р.)

2.1. Конгрес трудового народу України і теоретичні засади державної моделі УНР

В новій державній структурі УНР соціальні верстви, що складали «трудові маси», опинились у нерівних умовах. Намагаючись посилити позиції українського селянства, політичні лідери нехтували інтересами інших соціальних груп. Причина такої позиції лідерів УНР полягала не лише в тому, щоб забезпечити абсолютне панування наймасовішого прошарку суспільства в країні, а в тому, що саме селяни були основною силою, що підтримувала соціалістичні партії, які опинилися при владі. Дана ситуація дала підстави стверджувати, що з часом «трудовий принцип» перетворився на диктатуру «економічно-реакційного селянства».

Інтелігенції у новій політичній структурі відводилася лише другорядна роль. Директорія вирішила спиратись не на весь соціальний прошарок, а лише на його частину – «трудова інтелігенція», тобто на ті її кола, які в своїх політичних інтересах та симпатіях тяжіли до села. Влада не зробила жодного кроку, щоб залучити на свій бік представників інтелігенції інших етнічних груп населення України. Ні Директорія, ні уряд, ні партійні лідери ніколи серйозно не розглядали національну інтелігенцію як політичного союзника в боротьбі за державність. Така позиція політичного проводу була зумовлена рядом об'єктивних причин.

По-перше, в Україні склалася ситуація, коли інтелігенція формувала й політичний провід національного руху, і головний склад його учасників, що не дало змоги і консолідувати сили.

По-друге, в середині української інтелігенції існували різні політичні течії, які були об'єднані на базі загальної опозиції гетьманському режимові.

Однак після перемоги єдність зникає. Натомість приходить жорстка політична боротьба за владу. Проголошуючи спільну мету – побудову незалежної української держави – різні угруповання інтелігенції бачили різні шляхи до неї, зміст та форми, часто діаметрально протилежні. До цього слід додати специфічні і соціально-психологічні риси, притаманні даній соціальній верстві (тяжіння до внутрішньогрупового антагонізму, нелюбов до маси й масового, індивідуалізм).

Реалізацією на практиці «трудового принципу» було скликання і проведення Конгресу трудового народу. 5 січня 1919 р. була затверджена “Інструкція для виборів на Конгрес трудового народу України”, перше засідання якого призначалося на 22 січня 1919 р. До складу Конгресу було обрано представників від робітників, селян і трудової інтелігенції. І хоча загальнопредставницьким цей орган назвати не можна, він все ж таки має більше підстав, ніж Центральна Рада, називатися парламентом. Склад Конгресу формувався за принципом територіального представництва. Згідно “Інструкції” на Трудовий конгрес мало бути обрано 593 делегати: 377 (64%) – від селян, 118 (12,5%) – від робітників, 33 (5,5%) – від трудової інтелігенції³ і 65 (14%) – від західноукраїнських земель. Представники від селян повинні були обиратися на повітових селянських з’їздах, а представники робітників та інтелігенції – на губернських [112]. По губерніях встановлювалися такі норми представництва (див. таблицю 1) [96, с. 59]:

Таблиця 1

Норми представництва на Трудовому конгресі від селянства, робітництва та трудової інтелігенції (по губерніях та від класово-професійних з’їздів)

Губернії	Число депутатів від			Разом
	селянства	робітництва	трудової інтелігенції	
1. Київщина	50	12	5	67
2. Поділля	47	8	4	59
3. Харківщина	50	11	4	65
4. Херсонщина	37	11	4	52
5. Волинь	46	10	4	60
6. Чернігівщина	42	9	3	54
7. Полтавщина	46	8	4	58

³ Згідно з “Інструкцією”, інтереси «трудової інтелігенції» були представлені 33 депутатами (5 від Київщини, по 4 від Поділля, Харківщини, Херсонщини, Волині та Полтавщини, Чернігівщина та Катеринославщина – по 3 і один від Таврії та один від Холмщини, Підляшша, Поліської округи) [112].

8. Катеринослав- щина	31	12	3	46
9. Таврія	14	3	1	18
10. Холмщина, Підляшшя і По- ліська Округа	14	4	1	19
11. Всеукраїнсь- кий залізничний з'їзд	-	20	-	20
12. Всеукраїнсь- кий поштовий те- легр. з'їзд	-	10	-	10
<u>Разом</u>	377	118	33	528
13. Від ЗУНР (Галичина, Буко- вина та Угорщина)	-	-	-	65
<u>Разом</u>	-	-	-	593

В основу розбудови країни було покладено так званий трудовий принцип, згідно з яким влада на місцях мала належати трудовим радам селян, робітників та інтелігенції без участі ценових елементів.

Разом з тим, немає підстав погоджуватись з В. Винниченком про те, що новий принцип був визнаний та прийнятий всіма політичними силами. Підтвердженням цього може слугувати чергова нарада Директорії, уряду та представників політичних партій та організацій, а також військових, на який була зроблена спроба переглянути вже прийняті принципи розбудови УНР.

Повернулися до питання вибору стратегії державотворення політичні лідери УНР лише в день оголошення війни Радянській Росії, 16 січня 1919 р. на державній нараді, що відбулася у Києві. Представники політичного проводу запропонували знову переглянути можливі альтернативи державного будівництва в Україні (і це при тому, що вже була затверджена та оприлюднена інструкція для виборів на Конгрес трудового народу). Крім двох альтернатив, які розглядалися на нараді у Вінниці, додалася пропозиція Січових Стрільців про передачу

всієї влади тріумвірату, тобто пропонувалося встановити в країні військову диктатуру [24].

Остання пропозиція була внесена представниками Січових Стрільців, що були запрошені на нараду, а можливо, й були головними ініціаторами її проведення. Стрільці спочатку запропонували В. Винниченку одноосібне диктаторство, а коли той не погодився, оприлюднили ідею передання всієї влади «тріумвірату» у складі С. Петлюри та двох представників Січовиків (Є. Коновальця та А. Мельника) [50, с. 312]. Як досить слушно зауважив Д. Яневський, «стрілецьтво рахувало себе окремою політичною партією з певними політичними завданнями. Стрільська Рада, маючи своїх представників в Директорії, стала б не тільки військовим, а й політичним чинником» [162, с. 242].

В. Винниченко у „Відродженні нації» також стверджував, що Січовики пропонували диктатуру саме йому, але він навідріз відмовився і запропонував передати владу головному отаманові. Це зайвий раз засвідчило слабкість позицій новообраного принципу розбудови держави. В. Винниченко на Державній нараді 16 січня 1919 р. визначив можливі варіанти державного будівництва:

- курс Директорії на скликання Трудового конгресу;
- встановлення диктатури пролетаріату у вигляді рад;
- встановлення військової диктатури.

Модель диктатури викликала суперечки між багатьма політичними і військовими діячами УНР. С. Петлюра висловився і проти диктатури, і проти Рад. Після безплідних переговорів, нарада, налякана спробою військових посилити свої позиції в державі, прийняла рішення «залишити все так як і було» й відтак більшість підтримала скликання Трудового конгресу.

Політичні розбіжності, що мали місце на початку діяльності Директорії, особливо між її лідерами В. Винниченком та С. Петлюрою, відсутність єдиних поглядів у політичних партіях, а також національний і соціальний максималізм Директорії наприкінці 1918-го – на початку 1919 р. викликали значні труднощі і проблеми у житті країни у майбутньому.

Криза, що охопила українську демократію відчутно проявилася і в роботі Трудового конгресу (23–28 січня 1919 р.). З 593 депутатів, передбачених виборчим законом, на конгресі працювало 528 осіб [58, с. 83]. Виникли питання з визначенням

верховної законодавчої влади. В. Винниченко з цього приводу занотував у щоденнику (28 січня 1919 р.): “Трудовий Конгресс другий день уже топчеться на одному місці, не можучи розжувати питання про верховну Владу. Одні хочуть, щоб ця влада належала Директорії, а другі – Малому Конгресові” [9, с. 316]. Найбільшими фракціями були есерівська і селянська.

Сповідуючи ідею суверенності УНР, делегати не були єдині також і в питаннях соціально-економічної орієнтації держави. Одні вбачали в ній демократичну, правову республіку, інші орієнтувалися на соціалізм. Проте навіть такий підхід дозволив досягти в роботі форуму певних успіхів: він дав змогу українському політикуму перевірити і уточнити свої позиції; вдалося, хоча і в загальному, скоординувати внутрішню і зовнішню політику; було обговорено і прийнято тимчасову Конституцію УНР; депутати урочисто обговорили і затвердили питання Всеукраїнського значення – Акт злуки Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР⁴) від 22 січня 1919 р.; вперше Наддніпрянська Україна об’єдналася з Західною Україною, вперше було створено єдину Українську державу.

Втім куріальна, непропорційна виборча система виявилася недосконалою і була схожа на радянську, проголошену у Конституції РСФРР 1918 р. Кидається у вічі також і значна диспропорція депутатського складу за соціальною приналежністю. Причина тут полягає не лише в тому, що 86% населення України становили селяни, а робітники – лише 8%. Есери, які спиралися на сільський електорат, постійно підкреслювали, що відкинули пропорційну систему, щоб не допустити на Конгрес представників робітників (головна опора УСДРП), які були переважно росіянами. Виборчі перегони, що тривали лише два з половиною тижня, та ще й в умовах військового часу, принесли закономірні результати: з близько 400 обраних депутатів 52% склали представники партії есерів, інші ліві мали лише 10% загального представництва серед депутатського корпусу. Східні

⁴ Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) виникла внаслідок революційних подій у Галичині у ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. 13 листопада 1918 р. Українська Національна Рада прийняла тимчасовий Закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорщини.

та північні губернії УНР були майже не представлені, оскільки були окуповані більшовицькими військами.

Напередодні та в ході роботи Конгресу трудового народу відбулися наради політичних партій, що брали участь в роботі Конгресу та входили до «великої коаліції», і їх результати не могли не позначитися на політичних позиціях фракцій у ході роботи. На VI конгресі УСДРП 9–12 січня 1919 р. ліве крило – так звані «кияни» (В. Чехівський, М. Драгомирецький, Ю. Мазуренко, М. Авдієнко) – виступили з пропозицією створення незалежної української соціалістичної республіки, а помірковане крило – «катеринославці» (І. Мазепа, П. Феденко), їх не підтримали, що привело до розколу партії [70, с. 518].

Ліва частина Конгресу, до якої входили ліві соціал-демократи та боротьбисти (Г. Гринько, В. Євланський, А. Любченко), ліві бундівці на чолі з Рафесом, польські та єврейські соціалісти висловилися за впровадження більшовицько-радянського ладу, а після відкинення пропозиції заявили про недовіру Директорії й покинули Конгрес. Центральна течія партії есерів (М. Грушевський, М. Шаповал) виступили з пропозицією встановлення влади «трудова рад робочих і селянських депутатів» [70, с. 519]. Особливу позицію займали представники ЗУНР, які «були занепокоєні лівим курсом Директорії, бо мали велику нехоть до більшовицького режиму і реформ» [40, с. 269]. Саме тому вони приєдналися до правого крила Трудового Конгресу та підтримали принципи парламентської демократії.

На жаль, на практиці союз “трудова верств” виявився не життєздатним, що й засвідчила робота Конгресу трудового народу. Політичні сили розійшлися в усіх ключових питаннях, так і не спромігшись виробити єдиної політичної стратегії. “Трудовий принцип” активно підтримали тільки ліві соціал-демократи та есери. Саме представники цих політичних партій голосували за нього під час роботи Конгресу трудового народу.

Іншим питанням, в якому погляди дослідників розходяться кардинально є питання моделі держави, що виникає на основі «трудова принцип». Сам Винниченко в своїх роботах подає два визначення, які, на його думку, є абсолютно тотожними – «система трудова рад» та «диктатура трудова народу». До складу останнього він відносив тільки три соціальні верстви тогочасного українського суспільства – селянство, міський

пролетаріат та «трудоу інтелігенцію». Натомість в історичній літературі можна зустріти такі визначення як «трудові ради», «влада трудових мас» [28, с. 85], «диктатура працюючих мас» [32, с. 81], «обмежена демократія» [72, с. 101], «трудова демократія» [29, с. 13], «трудова республіка» тощо. Даючи такі визначення історики погоджуються з тим, що «трудоий принцип» був перхідною моделлю до парламентсько-демократичного ладу.

Зовсім інші оцінки знаходимо у дослідників, які підтримали точку зору В. Винниченка, який вважав трудовий принцип державного будівництва переходом до радянської соціалістичної влади. Тому в подібних оцінках можна зустріти такі визначення, як «диктатура лівих партій» [3, с. 67], «соціалістична республіка» та «різновид національного більшовизму», «диктатура селянства» [162, с. 263]. З останнім важко не погодитися, якщо поглянути на кількість депутатських місць в Конгресі трудового народу України. Так, представникам селянства виділялося 337 місць з 593, а на представників робітників та «трудої інтелігенції» – всього 151 мандат [161, с. 63]. При цьому селянські депутати мали пільги, адже обиралися на повітових селянських з'їздах, а робітники та «трудова інтелігенція» на губерніяльних. Пізніше, підтверджуючи такий стан речей, політичні опоненти есерів українські соціал-демократи підкреслювали, що «трудоий принцип, як метод і засіб соціалізації народного господарства, є карикатура, шкідлива і не потрібна, на справжній правильний перехід до соціалізму. Трудовий принцип на Україні є ніщо інше, як панування економічно-реакційного селянства, з яким до соціалізму не так вже легко йти» [155, с. 149].

Проблемним у сучасній історіографії залишається й питання мотивації вибору «трудоого принципу» як основи розбудови держави. Чого прагнули та що досягли лідери УНР погоджуючись на впровадження досить сумнівної та недосконалої «трудої формули». На думку українських есерів та лівих соціал-демократів найголовнішим завданням, яке повинен був вирішити «трудоий принцип», була ліквідація небезпеки для українського національного відродження з боку російських більшовиків. «З прийняттям «системи трудових рад» ми стали би на ґрунт чисто соціалістичної революції. Цим, зрозуміло, ми б відштовхнули від себе наші помірковані, дрібнобуржуазні національні елементи,... ми придбали б для українського національного відродження...

пролетаріат села й міста. Ми тим самим позбавляли б російських більшовиків виступити проти нас і прагнути до захоплення влади» [7, с. 134]. Таким чином, приймаючи за основу «трудоий принцип», Директорія прагнула встановити тісний зв'язок з трудовим селянством та робітництвом, встановити баланс між реформами та порядком, закріпити національно-політичні та соціально-економічні здобутки революції, зберегти українську державність та усунути зовнішню небезпеку з боку більшовиків та Антанти [2, с. 80].

Однак, разом з тим існують інші погляди на дану проблему. Так, існує думка, що поява «трудоого принципу» була викликана спробою компромісу між парламентською республікою з одного боку і практикою радянського будівництва в Україні та Росії з іншого, поєднанням національної ідеї та соціальних гасел [77, с. 212]. Інші вважають, що головною причиною запровадження нової державної моделі було бажання українського політичного проводу обмежити політичні права «експлуаторських верств», які мали не українське, а іонаціональне походження [57, с. 33] чи спробою запровадити в країні пряме народовладдя [80, с. 125]. Частина дослідників, натомість стверджує, що «трудоий принцип» був голим популізмом, найбільш адекватною реакцією на виклик часу і повинен був допомогти Директорії утриматися при владі [72, с. 98].

Небезпідставною є й точка зору, що «трудоий принцип» був не тільки компромісом політичних моделей, а в першу чергу компромісом між політичними партіями та лідерами політичного проводу. Його було впроваджено в життя, аби зберегти від розпаду урядову партійну коаліцію до якої входили УПСР, УСДРП, УПСС та УПСФ та запобігти появі опозиції з боку військових та інших політичних сил, що не увійшли до цієї коаліції. Прибічники парламентського устрою і радянської системи сприймали його як тимчасовий, бо розуміли його неефективність та нездійсненність.

Варто відмітити, що нова державотворча модель не знайшла широкої підтримки серед політичних сил, що боролися за владу в Україні та самого населення країни. Підтримали «трудоий принцип» тільки частина українських соціал-демократів та есерів. Схвальну оцінку нової форми державного ладу знаходимо в працях авторитетних лідерів цього політичного

напрямку: В. Винниченка, М. Шаповала та П. Христюка [7; 96; 157]. Натомість противників нового принципу було набагато більше. Всі “праві” та “центристські” партії тогочасного українського політичного спектру проголосували на Конгресі проти “трудового принципу”. Вони висловилися за впровадження “чистого парламентаризму та демократії”, а не “синтезу обмеженої демократії з більшовизмом”, під яким розуміли есерівську “трудоу модель”.

Дуже обережно поставилися до “трудового принципу” і представники ЗУНР. Як відзначав І. Лисяк-Рудницький, “УНР та ЗУНР мали різні державні стратегії і зовнішню політику, які можна було зблизити, але не можна було ототожнити... чималі об’єктивні відмінності в соціальній структурі, в атмосфері побуту і громадській вихові між нашим Сходом і Заходом ... не можна було зліквідувати навіть урядовим декретом” [56, с. 272]. Делегати, що прибули на Трудовий Конгрес від Західної України, неодноразово виступали з заявами про нерозуміння нового принципу, як такого, що суперечить нормам демократії, і як результат – усі вони голосували проти нової моделі.

Негативну оцінку отримав “трудовий принцип” серед командного складу армії УНР. Справедливо вважаючи себе головними творцями перемоги над гетьманським режимом, військові під проводом Січових Стрільців спробували на черговій державній нараді у Києві в січні 1919 р., замінити проголошену модель “трудової демократії” на військову диктатуру. Учасник тих подій С. Ковалевський згадував: “Вищі наші старшини були тієї думки, що поки не наступлять нормальні умови, себто поки не стабілізується ситуація на західних і північних кордонах України, вони мають право впливати на біг державних справ і творити, так би мовити, диспозиційний осередок, який може функціонувати значно швидше, аніж бюрократична машина уряду й Директорії” [45, с. 451]. Січові Стрільці внесли пропозицію замінити Директорію тріумвіратом у складі С. Петлюри, Є. Коновальця та А. Мельника, а “трудовий принцип” відкинути як непотрібний УНР у час боротьби з внутрішніми та зовнішніми ворогами.

Проти “українського трудового експерименту” виступили російські та українські більшовики, які називали курс Директорії не інакше, як “хворобливо-націоналістичною,

дрібнобуржуазною витівкою», і навіть відмовилися від участі у виборах до Трудового Конгресу [142]. Незалежна УНР з її «трудовою демократією» не вписувалася не лише в рамки соціалістичної республіки Рад більшовиків, а й в рамки «єдиної та неподільної держави» російських добровольців. Так, наприклад, 17 січня 1919 р. в Одесі представники російської Добровольчої Армії виступили з заявою про неприпустимість визнання незалежності УНР та обраної державної моделі: «Одностороннее провозглашение волей украинской Директории самостоятельности, равно как и признание непререкаемости этого провозглашения, развязывает силы центробежные от России и российской демократии, стихийно ведет Украину на путь анархо-большевизма» [145].

Гірше за все, що позицію Директорії не зрозуміли серед народних мас⁵. Як тільки в народі не називали нову державну модель: і «національною забавкою», і «маленьким більшовизмом», і «аристократією на виверт». Дуже влучно охарактеризував «трудовий принцип» невідомий кореспондент газети «Шлях»: «Є демократичний принцип загального, прямого, рівного і пропорційного голосування, на цьому праві стоїть вся соціалістична Європа. З другого боку є комуністи, які проводять диктатуру. Але хіба ми з шкіри пошиті? Видумали «трудовий принцип», якого на всім світі не знайдеш зі свічкою. А все ж таки знайшли своє (ось воно українське месіанство і неповторність), оригінально, не схоже на чуже. Чисто, як у тім анекдоті про батька,

⁵ Так, наприклад, кореспондент Чернігівської земської газети на початку січня 1919 р. повідомляв із с. Хлоп'яники Сосницького повіту Чернігівської губернії: «Наши селяне – старики и молодежь – давно уже разделились на два враждующих лагеря: «большевиков» и «украинцев». На почве этого разделения между ними, чаще между парнями, немало происходило конфликтов, которые, впрочем, не переходили за пределы словесного препирательства, и после жесточайшего (и конечно, без всякого политического смысла и связи) нагоняя с одной стороны – «Центральной Раде», а с другой «Ленину и Троцкому» – оканчивались более или менее миролюбиво в беседе за картами (чаще всего на деньги в «21») или за бутылкой самогонки. Однако, в последнее время, в связи с тревожными слухами о движении большевиков, наши бывшие «комиссары» и «советчики» подняли голову и вообразили, что «наша берет», от словесного внушения перешли к более реальному воздействию на «украинцев», путив в действие палки, колья и другое холодное оружие. Характерно, что избиваемый при этом напутствуется обыкновенно так: «Вот это тебе Украина» [151, с. 7].

який хотів, щоб син його відрізнявся від усіх і пришив йому на спині “третій рукав”. Отой “третій рукав” і є трудовий принцип” [160, с. 3].

29 січня 1919 р. Трудовий Конгрес завершив свою діяльність, разом з ним фактично припинила своє існування й «велика коаліція». Прийняті Конгресом трудового народу «Закон про форму влади на Україні» та «Універсал до народу України» так до кінця й не вирішили питання, які ставилися перед партійною коаліцією. Вони законодавчо закріплювали владу Директорії та її статус як верховної влади, перетворюючи з партійного органу в державний. Закріплювався поділ гілок влади – Директорія отримувала законодавчі повноваження, а Рада Міністрів – виконавчі. Відбулися персональні зміни в складі Директорії – до неї увійшов представник ЗУНР Є. Петрушевич. На Конгресі була зроблена спроба вибору, обговорення альтернативних варіантів, але в результаті «Закон про форму влади на Україні» відбив дуалізм поглядів українських політичних партій. Праві фракції Конгресу висловилися проти організації робітничої диктатури і за встановлення демократичного ладу в Україні, доручивши шести новоствореним комісіям розпочати підготовку проекту закону про вибори до парламенту Української Республіки. Разом з тим Конгрес не відмовився від «трудового принципу» і діяльності трудових рад на місцях. «З Трудового Конгресу доля просто посміялася: інституція, яка покликана була утвердити на Україні диктатуру працюючих, організувати тверду революційну владу, і тим підвести міцний ґрунт під революцію, виповнила протилежні завдання – поховала ідею трудової диктатури, санкціонувала директоріянсько-отаманський режим», – так оцінив наслідки діяльності Трудового Конгресу П. Христюк [84, с. 253].

Отже Трудовий Конгрес не зміг утримати від розпаду «велику коаліцію». Вона поступилася місцем так званій «малій коаліції», до якої входили соціалісти-самостійники, соціалісти-федералісти, народні республіканці, галицькі націонал-демократи та радикали. Але «мала коаліція» вже вирішувала інші політичні питання, адже УНР неухильно рухалася до персонального авторитаризму С. Петлюри.

28 січня 1919 р. на останньому засіданні Конгресу було прийнято Закон “Про форму влади на Україні”, яким вся влада передавалася Директорії “до скликання слідуєчої сесії Трудового

Конгресу” [14]. Основні тези поділу влади було також викладено в Універсалі Трудового Конгресу ”До українського народу”, де населенню оголошувалась його ухвала:

“Вся вища влада на Україні, на час перерви засідань Трудового Конгресу, має належати Директорії, котра доповнюється представником од Наддністрянської України (Галичини, Буковини і Угорської України), акт з’єднання з якою затверджено на першій засіданні Конгресу 24 сього січня.

Для підготовки законопроектів до слідуючої сесії Трудового Конгресу Української Народньої Республіки Конгрес Трудового Народу України визнає необхідним залишити після себе такі комісії; 1) по обороні Республіки, 2) земельну, 3) освітню, 4) бюджетову, 5) заграничних справ й 6) комісію харчових справ.

Владу виконавчу – Директорія має доручити Раді Народніх Міністрів, яка відповідає за свою роботу перед Трудовим Конгресом, а на час перериву його засідань, перед Директорією Української Народньої Республіки.

Владу на місцях здійснюють представники правительства Республіки, які мають працювати в тісному контакті і під контролем повітових і губерніяльних Трудових Рад, які складаються пропорціонально з представників селянства і робітництва” [14].

Таким чином Директорія отримала право приймати закони, які підлягали затвердженню на найближчій сесії Конгресу. Закон визначав характер сесійної роботи Конгресу. У міжсесійний період повинна була працювати Президія Конгресу, функції якої взагалі не були окреслені. Закон передбачав утворення при Директорії з числа делегатів різних комісій: оборони, земельної, бюджетної, закордонних справ, харчових справ, культурно-освітньої, конституційно-адміністративної (для підготовки виборів у парламент). Кожна комісія мала наглядати за одним або кількома міністерствами. У Законі йшлося про те, що “комісії утворені виключно для полегшення законодавчої діяльності” [14]. Не була поновлена чинність Конституції УНР і цілої низки інших законодавчих актів, зокрема земельного закону. Директорія, відповідно до Універсалу та закону “Про форму влади на Україні”, прийнятих Конгресом Трудового Народу, отримала право “видавати закони, необхідні для оборони Республіки”, а її діяльності було надано офіційний статус.

Прийняті конгресом “Декларація до народу конгресу трудового народу України”, “Резолюція конгресу трудового народу України” в основному дублювали положення, які набули втілення в Універсалі і в Законі про форму влади. Так, Резолюцією було визначено, що:

«Конгрес Трудового Народу України стоїть проти організації робітничої диктатури і висловлюється за демократичний лад на Україні. В цілях закріплення демократичного ладу правительством УНР разом з комісіями має підготувати закон для виборів всенароднього парламенту Великої Соборної Української Республіки.

[...] На основі всенароднього голосування мають бути скликані нові органи влади на місцях, а до того місцева влада, в інтересах національної оборони, повинна належати довіреним правительству УНР – комісарам, які повинні працювати в контакті і під контролем місцевих трудових рад, обраних пропорційно від селян і робітників» [96, с. 67].

Вказані конституційні акти УНР обмежували публічно-правову правоздатність значної частини населення (“нетрудового елемента”), передбачали побудову держави трудових рад, визначали дискримінацію за соціальними ознаками. Згодом ці положення були закріплені в конституційних за своїм характером актах: Законі “Про місцеві конгреси і ради трудового народу” і в Тимчасовому Законі “Про внесення і затвердження законів в УНР” (лютий 1919 р.). Конгрес легітимував владу Директорії та Ради народних міністрів, але не провів чіткого розподілу повноважень між ними.

Згадані закони значною мірою стали плодами вітчизняної конституційно-правової думки, особливостей її розвитку, адекватно відбили соціальні умови та політико-правові уподобання політичної еліти УНР доби Директорії, перш за все її голови В.Винниченка та його прихильників. Конгрес трудового народу був останньою масштабною спробою Директорії закласти теоретичні та юридичні основи державного будівництва в Україні. Однак загострення політичної ситуації не дало можливості Директорії втілити в життя навіть те, що було започатковано Конгресом. Без змін було залишено систему центрального управління. Поділ міністерств на відділи та департаменти, запроваджений Центральною Радою, зберігся.

Отже, можна стверджувати, що на даному (першому) етапі конституційного будівництва в “другій” УНР здобули перевагу тенденції до побудови народоправчої, по суті – соціалістичної, держави, заснованої на класовому підході (хоч і у пом’якшеному, порівняно з ленінською моделлю, вигляді). Ці протиріччя відбивалися і на відносинах у керівних колах УНР. Структура політичної системи набула такого вигляду: представники політичних (соціалістичних) партій на початку грудня 1918 р. ухвалили, що найвища влада належить Директорії, а законодавча – Трудовому конгресові, обраному трудовим населенням, без участі поміщиків та капіталістів. Така конструкція, природно, давала привід ворогам України обвинувачувати Директорію в “більшовизмі”.

У ході роботи Конгресу відбувся остаточний розкол українського визвольного руху, розкол політичних сил УНР. Ліворадикальні сили (боротьбисти та незалежники) відстоювали ідею впровадження в Україні радянської влади, центристи (соціал-демократи та есери) виступали за подальшу розбудову країни на основі «трудового принципу», ліберальна частина (представники УПСФ) рішуче вимагала запровадження буржуазно-демократичного устрою, консервативні кола (УПСС та УНРП) схилилися до військової диктатури. Роз’єднання українських політичних сил призвело до розколу між новоствореною державою і суспільством, міжнаціонального розколу в середині українського суспільства, утворення опозиції владі як «справа», так і «зліва», розвалу армії.

Врешті, “трудоий принцип” за існуючих умов був приречений на згортання. Надумку прихильників «трудої ідеї», початок кінця «трудоого принципу» поклала перша урядова криза, коли уряд В. Чехівського був замінений урядом С. Остапенка, який офіційно відмовився від впровадження «трудоого принципу» в Україні. Головними винуватцями зміни політичних пріоритетів в розбудові УНР вони вважали отаманщину та С. Петлюру. Саме йому робилися чисельні закиди, зокрема В. Винниченком, на рахунок призупинення революційних процесів на півдорозі [7, с. 287]. Більшість дослідників погоджуються з тим, що отаманщина та позиція головного отамана призупинили переростання «трудоого принципу» у більшовицьку диктатуру, але не вважають це негативним результатом, скоріше навпаки. На їхню думку, «трудоий принцип» був перехідною моделлю або

до радянської влади, або до парламентської демократії на зразок західної, більш пріоритетною з яких для України була остання. Відмова від «трудового принципу» відкривала шлях для проголошення загального виборчого права, яке вже давно вимагали як вітчизняні політичні сили, так і уряди країн Антанти.

Існує щонайменше три погляди на час звернення “трудового принципу”:

- Перший: кінцем “трудового принципу” є дата 12 серпня 1919 р., коли Рада народних міністрів УНР ухвалила Декларацію про перехід до нового етапу будівництва держави на основі європейської моделі [51, с. 143]. При цьому «трудовий принцип» офіційно не відмінявся, але зміна державного курсу впливала з самого змісту документа.

- Другий погляд базується в своїй основі на твердженні одного з голів уряду УНР І. Мазепи, що відхід відбувся трохи раніше, в середині липня 1919 р., коли припинили роботу комісії Трудового Конгресу [162, с. 308].

- Третій погляд обмежує термін дії «трудового принципу» діяльністю Конгресу трудового народу, а особою, винною за його згортання є сам В. Винниченко, який своїми діями та «хитанням» в промовах, поховав ідею «трудових рад». У виступі на Конгресі В. Винниченко, зокрема, заявляв, що «Директорія орієнтується не на схід в своїх соціальних перебудовах, а на захід, себто на форми організовані, форми не руйнівні, одпихаючи все те, що зайве, і на їх місце поставляючи нові форми» [124]. У значній мірі саме під впливом його промов Трудовий Конгрес ухвалив 28 січня 1919 р. «Закон про форму влади в Україні». В цьому законодавчому документі вже було закладено політичний дуалізм, який з часом буде проявлятися все гостріше. Не відмовляючись від «трудового принципу», який повинен був стати головним для організації місцевої влади, закон проголошував встановлення «демократичного ладу на Україні» та пропонував уряду розпочати підготовку до виборів всенародного парламенту.

Зрештою запропонований українськими соціалістичними партіями «трудовий принцип» не міг стати фундаментом для розбудови незалежної української держави, адже не відбивав поглядів всіх політичних сил і не мав широкої підтримки у населення. Його поява була викликана пошуком певного компромісу між політичними партіями та політичними лідерами,

що боролися за владу в Україні. Трудова модель швидше за все мислилася її авторами як перехідна модель до парламентської демократії, проте втілити її на практиці та отримати бажані результати українським політикам так і не судилося.

2.2. Практичне формування державної моделі УНР і законотворча діяльність уряду та Директорії під час перебування у Києві.

Практичне втілення Трудової моделі в життя одразу наптовхнулося на низку проблем. Однією з них було негативне ставлення опозиційних партій. Так, наприклад, «незалежні» українські соціал-демократи, висловлюючи власну позицію з цього приводу, у своїй декларації заявили: «Виходячи з спільного розуміння самостійності і незалежності України, як необхідної і кінцевої форми переведення соціалістичної революції, фракція незалежних, одначе, різко розходиться з офіційною партією в формах влади, здатних для переведення соціалістичної революції. Тоді як фракція незалежних єдиною можливою формою влади в момент соціалістичної революції, принаймні в сучасну її стадію, визнає диктатуру пролетаріату й селянства в формі робітничих і селянських рад, офіційна партія допускає цілу плутанину: Трудовий Конгрес і парламент з чотирьоххвосткою, а на місцях – і органи самоврядування, і комісари, і трудові ради.

Своєю тактикою офіційна партія руйнує ті органи, на які вона лише і могла би опіратись, це б то робітничі й селянські ради... Ми, фракція незалежних, не можемо брати на себе відповідальність за це. Ми вважаємо, що коли вже УСДРП не може різко змінити напрямок урядового курсу, то вона повинна одкликати із уряду своїх представників і стати на шлях боротьби за справжню народню владу, за владу робітничо-селянських рад... Офіційна партія гадає врятувати революцію, хапаючись за старі демократичні формули, боючись ясно й виразно стати на той шлях, який неминуче є в сучасний момент для партії пролетаріату.

Демократизм не дає і не дасть сильної централізованої влади, яка лише й може переводити революцію. Демократизм

на Україні неминуче перетвориться в диктатуру середніх класів громадянства, які, звичайно, не можуть бути чинниками соціалістичної революції.

Народні маси при парламентарнім ладі також будуть відкинуті від творчости. Соціалістична революція вимагає централизованой влади, як в центрі, так і на місцях, але влади на основі активної в ній участі основної маси працюючих; формою такої влади є влада рад. Той, хто сказав «соціалістична революція», мусить сказати і «влада рад». В цьому в нас основна різниця з офіційною партією» [150].

«Незалежні» українські соціал-демократи відмовилися слідувати рішенням VI конгресу УСДРП й проголосили утворення в межах партії окремої фракції з власною політичною лінією й тактикою. «Фракція незалежних УСДРП буде працювати серед мас на ґрунті своєї резолюції під гаслом боротьби за робітничче-селянську владу рад в незалежній самостійній Українській Соціалістичній Республіці. Але наша фракція остаточно не рве з партією, бо вважає, що і вся партія ходом революції примушена буде стати на нашу позицію. Ми переконані також в тому, що українські робітниччі маси будуть з нами, а не з тими офіційними керовниками партії, які думають врятувати Україну соціалістичними латками на буржуазній основі.

Наше відношення до українського уряду определяється загальною нашою позицією. Сучасний уряд України – «Директорію» – ми не піддержуємо. Своєю ясною критикою ми штовхаємо його на шлях увільнення від буржуазних пут, в той же час розкриваємо перед масами кожную його помилку, кожную зраду народнім інтересам» [150]. «Незалежники» не відкидали своєї участі у Трудовому конгресі, проте разом з цим зауважували: «Використати цей сурогат ми мусимо, бо все одно дні його короткі: він мусить уступити владу або вправо, або вліво. Ми, незалежні, не визнаємо тверджень про неполітичність армії. Армія – це ті ж робітники і селяне, і боряться вони за свої робітничче-селянські інтереси. Через це ми домагаємося представництва від армії в політичних органах, в тому числі і в Трудовому Конгресі, і в радах. Але ми відокремлюємо політичну роль армії од стратегічної, технічної й оперативної. Тут повинна бути строга дисципліна і повне підлягання військовим властям, поставленим робітничче-селянським урядом» [150].

На VI конгресі УСДРП член ЦК партії незалежник А. Пісоцький висловився за те, аби визнати за необхідне організувати класову робітничо-селянську радянську владу в Україні, а Директорію та Трудовий Конгрес розглядати як тимчасові, швидкоплинні етапи на шляху до цієї влади. Натомість проти такої позиції «незалежників» виступила права частина партії, а М. Порш зазначив, що єдиний вихід для Української революції – «не диктатура пролетаріату, а панування демократії», позаяк «для диктатури у нас немає пролетарської кляси: диктатура міста над селом – це повторення російських большевицьких нездатних спроб, а диктатура села – це диктатура дрібної буржуазії, що найменше можливо» [96, с. 50]. М. Порш додав також, що з подібними радикальними перетвореннями варто зачекати «доки справа соціалістичної революції стане ясною в Англії та в Америці поруч з Германією» [96, с. 50].

Голова Директорії В. Винниченко додав з цього приводу: «Там, де є 70% селянства, не може панувати міський пролетаріат. При індивідуалістичній методі нашого сільського господарства тут – на Україні – соціалізм не можна здійснити по російській методі, бо село від нього конче мусить відсунутись... Ми не тільки соціалісти, але й державники. Кожен з нас є, до певної міри, попечений соціаліст. Хіба ми рад не визнаємо? ...Треба насамперед відшукати вдовольняючі форми державного розвитку. А для цього мусимо з'єднати два елементи два моменти: клясово-пролетарський і національний» [74].

Голова ж уряду УНР В. Чехівський, в свою чергу, висловився за запровадження радянської форми влади в Україні, відкидаючи при цьому парламентаризм на основі загального виборчого права, що, на його думку, нерідко є вигідним лише для буржуазії. Відтак він висловився за Ради в «чистому, непоганеному вигляді», «без терору й насильства». З цього приводу впливовий тогочасний політичний діяч І. Мазепа, зазначав, що «промова Чеховського показала, що на українському «Олімпі» не все гаразд. Виявилось, що голова Директорії й голова уряду по різному дивилися на основні завдання української політики» [59, с. 80], адже обидва державні діячі «не мали ясного погляду на справу. Замість того, щоб справу творення незалежної України покласти в основу всебічного визволення українського народу (так робили тоді в себе соціалісти польські, грузинські, латиські,

естонські та фінські), вони блукали між кличами демократії та диктатури й шукали виходу для «гармонійного з'єднання» ідеї національної з соціальною в неясних формулах про «трудова влада», про «ради трудового народу» і т. п.» [59, с. 80].

Іншим наріжним каменем представників «великої коаліції» стало питання про визначення статусу Директорії. Директорія УНР, народжена соціалістичними партіями та організаціями, була нелегітимним, коаліційним органом, що уособлював собою єдність та неподільність влади. Разом з тим, вона наголошувала на тимчасовості свого існування як представника верховної влади революційного часу, що складе свої повноваження перед Установчими Зборам.

Існувала також Рада Міністрів на чолі з В.Чеховським, що утворилася на коаліційних принципах. Після довгих узгоджень та консультацій до неї увійшли представники всіх українських політичних партій, які входили до Національного союзу. Уряд неформально поділявся на «правих» та «лівих». Причому останні в ньому домінували. «Праві», представники УПСФ та УПСС, отримали вісім міністерських портфелів, а представники УСДРП та УПСР, які склали «ліву» частину, – одинадцять. Голова управління преси О. Назарук, який був членом галицької Української радикальної партії, згадував, що Рада народних міністрів була зовсім залежна від ЦК обох партій [64, с. 69], а це не могло не викликати побоювання в інших партій, що входили до коаліції. Ідея Установчих Зборів, за передачу влади яким виступали помірковані коаліціонери, взагалі почала нівелюватися. Центральна Рада прийняла закон про вибори, та визначила день виборів до цієї установи, гетьманський апарат розробив концепцію виборів до Державного Сейму, проте Директорія не пішла далі заяви про наміри.

1 січня 1919 р. Директорією було затверджено ухвалений Радою народних міністрів Закон “Про державну мову в УНР”, в якому, зокрема, зазначалося: “Державною мовою в Українській Народній Республіці вважається українська мова. Через те вона обов’язкова для вжитку в армії, флоті і всіх урядових та загальних громадських публічноправних установах” [12; 129]. Разом з тим приватним особам дозволялося звертатися до державних установ своєю мовою. 2 січня 1919 р. було ліквідовано Державний Сенат й відновлено колишній (що існував за Центральної

Ради) Генеральний Суд УНР, який за Директорії отримав назву “Найвищий суд Української Народної Республіки” [130], а також ухвалено утворити Велику і Малу ради міністрів [52, с. 122]. Процес ухвалення законів на той час виглядав наступним чином: спочатку законопроекти готувалися членами Ради комісарів, ухвалювалися на її засіданнях, а після затвердження Директорією оприлюднювалися.

Державні службовці (урядовці) УНР складали присягу на вірність Республіці. Її давали й службовці закордонних місій. Так, наприклад, працівники Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Швейцарії складали “Урочисту обітницю урядовців”. Текст такої обітниці скріплювався власноручним підписом службовця (як, скажімо, старшого канцелярського урядовця Д. Андрієвського чи начальника пресового відділу Д. Донцова, так і голови Місії – М. Василька) і мав такий зміст (26 листопада 1919 р.): “Я нижче підписаний, даю прилюдну урочисту обітницю, що буду вірно служити Українській Народній Республіці та її Верховній Владі, покладені на мене Правительством обов’язки служби буду виконувати з повним напруженням сил, чесно і сумлінно керуючись лише благом Народу і Республіки та її законами не жаліючи життя для своєї Батьківщини; всяку довірену мені по службі таємницю берегтиму, державне майно оберегатиму і на свою користь нічого проти служби і обітниці не робитиму” [140; 141].

Одним з вагомих досягнень стало введення системи централізованої реєстрації законів та постанов, затверджених Директорією. Із створенням Ради народних міністрів (РНМ) та частковим урегулюванням процедури прийняття законів коло суб’єктів законодавчої ініціативи розширилося. До голови Кабінету народних міністрів (КНМ) законопроекти подавали члени Директорії, РНМ, міністри (при Міністерствах УНР було створено Законодавчі комісії), голови відомств, Державна канцелярія. А у законопроекті “Про тимчасові статuti Кабінету і Ради Народних Міністрів, про порядок затвердження й оголошення законів і постанов та про скасування попередніх законів в цій справі”⁶ передбачалося наділення правом законодавчої ініціативи з обмеженого кола питань також державного контролера та державного секретаря. Рішення щодо подання законопроекту

⁶ Відомості про затвердження цього документа Директорією відсутні.

на розгляд Кабінету народних міністрів або Ради народних міністрів приймав голова Ради народних міністрів, керуючись законодавчо визначеними критеріями. Законопроект, ухвалений Радою народних міністрів чи Кабінетом народних міністрів, надходив на затвердження Директорії, після якого посвідчувався державним секретарем та оприлюднювався шляхом опублікування Радою народних міністрів [16; 17; 24].

Українському державотворчому процесові істотно заважало протистояння з внутрішніми (більшовицькими) силами, які активно підтримувались РСФРР, а також вторгнення більшовицьких військ з півночі у Лівобережну Україну. Під проводом Тимчасового робітничо-селянського уряду вони почали утвердження УСРР. Похід червоних частин з території Росії, розпочатий в грудні 1918 р. на Лівобережжя, розвивався успішно і призвів до взяття Харкова на початку січня 1919 р.

В. Винниченко довгий час докладав зусиль, аби досягти порозуміння з радянською Росією. Однак С. Петлюра рішуче вимагав оголошення війни РСФРР і 16 січня 1919 р., коли “червоні” вже володіли Харковом та Черніговом й вишли до Полтави, війну радянській Росії було таки оголошено. С. Петлюра, який з самого початку свого членства в Директорії завідував військовими справами і не рахувався з думкою військового міністра УНР, відтепер отримав одноосібну владу над армією, в справі якої не могли втручатися не лише міністри, а навіть й члени Директорії. Головний отаман поділив Дієву армію на Правобережний фронт (командуючий О. Шаповал), Східний фронт (Є. Коновалець), Південну групу (А. Гулий-Гуленко), які мали протистояти більшовикам, проте налагодити ефективний спротив не вдалося.

Цьому певною мірою сприяла й невизначеність (нерішучість) політичного проводу республіки. Так, як аналізує державотворчі погляди В. Винниченка В. Солдатенко, для голови Директорії трудовий принцип залишався якщо і не тотожним, то близьким до радянського принципа, в усякому разі не був ворожим йому. То ж для нього переговори з Росією були не соломинкою, за яку хапається потопаючий, а принциповою лінією на єднання новонародженої народної влади (хай у дещо відмінних конкретних втіленнях) проти сил старого світу – проти імперіалізму [82, с. 110–119; 83, с. 82]. Голова ж Ради народних міністрів В. Чехівський, що також був одним з провідних діячів

УСДРП, виявився досить нерішучим, але набожним чоловіком, до того ж боязким до особистої відповідальності. М. Стахів, наприклад, згадував, що «коли проф. Ісаак Мазепа переконував його, що ця війна є неухильна, бо Москва має явні імперіалістичні цілі і ніщо її не спинить перед дальшим воєнним походом проти України, хіба тільки повна капітуляція на ласку і неласку Москви, то Чехівський відповів:

«Я маю сумніви, як християнин: чи маю я право посилати на фронт наших козаків на смерть, коли зовсім неясно мені самому, які наслідки для України принесе ця війна. Я сам можу йти на фронт воювати за те, в що я вірю. Але других примушувати – це на мою думку неморально» [86, с. 49–50].

Вже в другій половині січня 1919 р. почалася часткова евакуація державних установ УНР з Києва. Фактичну ж владу в столиці мали військовики Осадного корпусу Січових Стрільців. Попри невдачі на фронті, 24 січня 1919 р. Директорією було затверджено бюджет України на 1919 р., який насправді являв собою проект бюджету гетьманської Української Держави, роботу над яким 30 грудня 1918 р. завершила Бюджетна комісія на чолі з Х. Лебідь-Юрчиком [13; 53, с. 142]. Втім, цей головний фінансовий документ втратив будь-яку свою доцільність, бо вже 5 лютого 1919 р. всі урядові установи УНР змушені були евакуюватися з Києва до Вінниці [61, с. 21–22; 62, с. 21–22] (Директорія, штаб С. Петлюри та міністри залишили столицю ще раніше – в ніч з 1 на 2 лютого 1919 р.).

Таким чином можна констатувати, що протягом грудня 1918 р. – січня 1919 р. державну модель на основі т. зв. «трудового принципу» так і не вдалося узгодити та оформити на теоретичному рівні та популяризувати їх не те що серед широких народних мас, а й навіть серед республіканського політикуму та правлячої верхівки УНР. Шлях же до його практичного втілення зазнавав численних перепонів з боку тих, хто був незгодним із такою формою державного функціонування УНР, в тому числі й з числа як певних політичних партій, так і окремих членів Директорії та уряду УНР, й був перерваний евакуацією столиці.

РОЗДІЛ 3

ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ПРОЦЕС В УМОВАХ ВІЙНИ (січень–грудень 1919 р.)

3.1. Крах «Трудового принципу» й втрата «модельної орієнтації» у побудови держави (січень–березень 1919 р.)

Втрата, під тиском більшовиків, Києва та переїзд Директорії до Вінниці на початку лютого 1919 р. змусили український політичний провід знову звернутися до Антанти в пошуках допомоги. Драматизм даного політичного кроку в тому, що лише три місяці тому Директорія, виступивши проти гетьмана П. Скоропадського, звинуватила його в антантофільських настроях, а тепер сама була змушена шукати у союзників підтримки. Французи у той час базувалися в районі Одеси. В лютому під час переговорів на ст. Бірзула французький полковник Фрейденберг висунув делегації УНР (Остапенко, Греков, Бачинський, Мазепа) вимоги, які включали в себе шість пунктів, а саме: реорганізацію Директорії та уряду (вивід з їхнього складу В. Винниченка, С. Петлюри та В. Чехівського), перехід під французький контроль армії УНР (її чисельність мала складатися з 300 тис. вояків), на формування якої відводилося 3 місяці, встановлення французького контролю над українськими фінансами і залізницями, а також умови визнання незалежності України лише на мировій конференції та офіційного звернення Директорії про встановлення протекторату Франції над Україною. Союзники не раз наголошували, що з лідерами соціал-демократичної партії не будуть мати ніяких справ, бо їх політичні погляди дуже близькі до більшовизму: “Голову Директорії В. Винниченка й Голову Ради Народних Міністрів В. Чеховського – вигнати як собак!, бо вони більшовики, С. Петлюру – усунути, бо він – бандит” [7, с. 259]. Владою УНР такі вимоги, звісно ж, було відхилено [58, с. 91, 94].

Після евакуації державних установ з Києва у керівних колах УНР сталися істотні зміни. 31 січня 1919 р. відбулася зміна уряду. Директорія ухвалила наказ № 115 про відставку в повному складі Ради народних міністрів на чолі з головою В. Чехівським і доручила сформувати нову Раду народних міністрів С. Остапенку [106], проте старий уряд продовжував працювати ще два тижні й забезпечував евакуацію урядових структур з Києва. Фактично уряд В. Чехівського склав свої повноваження 13 лютого 1919 р. [100].

Слід зауважити, що уряд В. Чехівського не відігравав самостійної, належної такій інституції, ролі в державному житті УНР, а натомість перебував в тіні Директорії, забезпечуючи втілення її політичного та соціально-економічного бачення розвитку державного будівництва в Україні. “Рада міністрів була органом виключно езекутивним, виконуючим, контролюючим діяльність органів місцевої влади; – писав у 1919 р. часопис “Україна” про уряд УНР, – політикою вона не керувала, була, так би мовити, “аполітичним” кабінетом. Політикою керували Директорія й урядові партії. Через те й кабінет В. Чехівського складений був у порядку делегування міністрів комітетами партій і з відповідальністю партій за своїх міністрів, а не голови кабінету за всіх міністрів і всіх останніх – за цілий кабінет, як це прийнято в конституційних державах” [91]. Згодом, на більшовицькому суді у 1921 р., таке визначення підтвердив й сам В. Чехівський, який з приводу очолюваного ним уряду заявив: “Я можу сказати, що власне мого кабінету не було, я його не організував і за нього не відповідав. Це був кабінет директоріальний” [35, с. 11].

13 лютого 1919 р. у Вінниці члени Директорії постановили затвердити склад Кабінету народних міністрів в такому складі: прем’єр-міністр – С. Остапенко; міністр військових справ – О. Шаповал; міністр внутрішніх справ – Г. Чижевський; міністр фінансів – Федак⁷; міністр народного господарства – Попівський; міністр земельних справ – Архипенко; міністр закордонних справ – Мацієвич. Керуючими справами міністерств було призначено: юстиції – Марковича; шляхів – Пилипчука; освіти – Огієнка; пошти і телеграфів – Штефана; праці – Михайлова; культів – Липу; народного здоров’я – Корчак-Чепурківського; морських справ – Білинського; преси – Назарука; тимч. в. о. єврейських справ – Ревуцького; державного контролю – Симоніва; державним секретарем – Корчинського [113]. Цей уряд УНР був більш поміркованішим та проантантськи налаштований.

Трудовий Конгрес не встиг ухвалити докладної Конституції щодо взаємовідносин між Директорією та урядом, тому кожний член Директорії “правив” по-своєму, щоразу втручаючись у справи окремих міністерств. До Вінниці разом з урядом і Директорією виїхало близько 20 чоловік з 27-ми, що

⁷ Оскільки С. Федак потрапив до польського полону, на його місце було призначено М. Кривецького (УПСФ).

були обраними членами комісій на Трудовому Конгресі. Втім, за тогочасних військово-політичних умов, ці сім комісій (оборони, земельна, бюджетова, закордонних справ, харчова, культурно-освітня та конституційно-демократична) не змогли відіграти відчутної ролі в організації державної служби УНР.

На черговій нараді Директорії 9 лютого 1919 р., в якій взяли участь не лише члени уряду, а й представники комісій Конгресу трудового народу, був вироблений український варіант політичної угоди. Українці пропонували визнати Директорію суверенною владою на Україні, а УНР самостійною та суверенною державою в своїх етнографічних межах, разом з тим Антанта повинна допомогти в поверненні українських колоній в Сибіру та Середній Азії. Не може бути й мови про зміну влади в УНР [115].

В цей же день ЦК УСДРП відкликала своїх представників з уряду, мотивуючи це «новими міжнародними моментами в українській державній справі». В. Винниченко, не бажаючи порвати з своїм членством в соціал-демократичній партії, вийшов зі складу Директорії. Інші члени Директорії – С. Петлюра та Ф. Швець, скористалися нагодою і тимчасово вийшли з УСДРП та УПСР. 11 лютого послідувала відставка уряду В. Чеховського. Це означало не лише кінець існування так званої «великої партійної коаліції», що знаходилась при владі з грудня 1918 р., а й кінець соціалістичним експериментам «лівого толку» в країні.

Український провід, йдучи на певні поступки Антанті і вимагаючи поступок від неї, погодився сформувати новий уряд з політичних діячів, що належали до партій не правіше соціалістів-самостійників та соціалістів-федералістів [115, арк. 16].

П. Христюк такі зміни пов'язував також і з тиском французів, які вимагали від Директорії відмови від соціалістичного шляху побудови держави: «Єдиним консеквентним висновком з тої імпотенціальної позиції, яку зайняли українські соціалістичні партії (головним чином у с.-д., а почасти і група с.-р.), було відкликання своїх представників зі складу Директорії і правительства і розв'язання рук українській дрібній буржуазії, яка мала перебрати від соціалістів державну керму й справу переговорів з Антантою: інакшими словами – признання своєї повної поразки, безсилля і нездатности оборонити інтереси революційного селянства і робітництва, – зазначав він. – Соціалістичні

партії так і зробили. 9 лютого Центр. Комітет УСДРП постановив відкликати своїх представників з уряду. В резолюції з цього приводу Комітет констатував, що зовнішні сили – «німецький імперіялізм, зрадницький удар з боку Совітської Росії і, нарешті, Антантський імперіялізм, вкупі з Польщею, Румунією і Доном, розбили сили української революції і поставили українську демократію на роздоріжжю. Ще раніш відкликали своїх представників з уряду і українські соціалісти-революціонери. Після цього Кабінет Чеховського остаточно подався в одставку. Члени Директорії й уряду, що не схотіли скоритися постановам своїх партій (С. Петлюра, Ф. Швець, С. Остапенко), заявили про свій вихід з партій. В. Винниченко, голова Директорії, не бажаючи виходити зі складу партії, скористувався нагодою, щоб вискочити з тієї каші, яку заварив своєю безладною політикою й розхльобувати яку не мав найменшої охоти: 11 лютого він вийшов зі складу Директорії, передавши свої повноваження на руки отамана С. Петлюри» [96, с. 94–96].

Новосформований уряд очолив 13 лютого колишній есер С. Остапенко. В уряді був представлений весь спектр правих політичних сил, до нього ввійшли соціалісти-федералісти, соціалісти-самостійники, народні республіканці, галицькі націонал-демократи та радикали. Один з впливових тогочасних соціалістів М. Шаповал оцінив вихід В. Винниченка зі складу Директорії і появу нового антантофільського за характером уряду не лише як розкол українського революційного руху, а й як невідворотній початок його кінця: «Так в середині лютого розбився український політичний фронт, і це стало початком кінця українського визвольного руху. Друга українська революція вступила в добу зтяжної і трагічної кризи. Українська молода революційна армія була ще слаба організаційно і ідеологічно. Козаки – селяне і робітники – були настроєні революційно, але старшинство не все думало про соціальну революцію. Петлюра набрав багато «спеціалістів» у штаби. Ці «спеціалісти» думали по-старому і хоч боролись за Україну, але за буржуазну. Молодше і соціалістичне старшинство було за революцію, але впливу на провід не мало. У війську багато мітінговано, але реакційна політика деяких штабів (напр. Січового корпусу в Києві, штабу Балбачана на Харківщині, деяких штабів на Полтавщині і Поділлі) з розгонами селянських з'їздів, розпусканням робітничих професійних

спілок, з насильствами під закидом большевизму над жидами і т. п., дала великий агітаційний матеріал в руки як большевиків, так і українських їх пів-прихильників (напр. лівих с-рів – боротьбистів і с-д. незалежників). Владу Рад хотіла завести не лиш в своїх цілях Москва, але й українські збольшевичені групи, які агітували українською мовою за українську владу Рад. Ось це й допомогло Москві, бо українське військо почало розпадатися. Ще й присутність в Одесі військ Антанти і поїздки до Одеси представників української влади давали агітаційну зброю проти Директорії. З усуненням революційного уряду і відходом Винниченка з Директорії процес розпаду війська, започаткований трохи раніш, збільшився нечувано, так що за короткий час під прапором УНР з 400-тисячної армії залишалось все менше і менше» [155, с. 134–135].

Інший дослідник, М. Стахів, коментуючи зміну уряду, підкреслював, що “прийшов більш реалістичний елемент, а не такий мрійницький, типу Чеховського”, в політиці якого були перемішані демократичний марксизм та християнство [72, с. 97]. Орган же соціал-демократів «Робітнича газета» щодо таких змін зазначав: «Утворення у нас влади з елементів соціально-споріднених з нинішніми правлячими колами держав Антанти, це є, при даних умовах торжества імперіялізму і обезсилення революційної демократії у нас на Україні, самотнім шляхом спонукати держави Антанти до признання нашої самостійності, оскільки набере вона форми буржуазної республіки. Те, що не можемо, безсилі, зробити ми – соціально-ворожі Антанті, – може зробити лише українська буржуазна демократія» [75].

Новий уряд зайвий раз довів, що маятник політичних уподобань українського політичного проводу знову хитнувся вправо. Була надія, що до влади прийдуть політики, які зможуть домовитися з Антантою, зберегти свою державну самостійність і вивести країну з кризи, в котрій вона опинилася під час перебування при владі есерів та есдеків, котрі з цього часу перейшли в опозицію до уряду й Директорії.

14 лютого 1919 р. Директорія затвердила тимчасовий Закон “Про порядок внесення і затвердження законів в Українській Народній Республіці”, у якому ще раз було зроблено спробу розмежувати правовий статус Директорії та уряду. Закон визначав, що проекти законів і постанов по складанню їх в відповідних

відомствах мали подаватися безпосередньо до голови Кабінету народних міністрів. Голова ж Кабінету, в свою чергу, повинен був передавати вищезазначені проекти законодавчих актів, на свій розсуд, на розгляд та ухвалення або до Кабінету народних міністрів, або до Ради народних міністрів.

Кабінет народних міністрів мав складатися з його голови та таких міністрів: закордонних справ, народного господарства, земельних справ, внутрішніх справ, фінансів і військового. В засіданнях Кабінету брали участь також державний контроле і державний секретар з правом дорадчого голосу.

Рада народних міністрів складалася: з членів Кабінету народних міністрів, керуючих міністерствами, державного контролера та державного секретаря, при чому останні два користувалися правом дорадчого голосу.

Проекты законів та постанов, ухвалені Кабінетом народних міністрів або Радою народних міністрів мали пройти остаточне редагування у Державній канцелярії, бути підписаними головою Кабінету народних міністрів та відповідним міністром або керуючим Міністерством і подаватися на розгляд Директорії Української Народної Республіки головою Кабінету народних міністрів і державним секретарем. Після письмового затвердження Директорією проекту закону чи постанови такі документи та акти мав посвідчити державний секретар.

У надзвичайних випадках закони і постанови могли видаватися безпосередньо Директорією без попередньої ухвали Кабінету чи Ради народних міністрів. В такому випадкові ці закони і постанови посвідчувалися керуючим справами Директорії і передавалися до Державної канцелярії для опублікування” [127].

Таким чином, поділивши виконавчі структури держави на дві інституції (Раду народних міністрів та Кабінет народних міністрів), уряд прагнув регламентувати як виконавчу, так і законотворчу діяльність, проте втілити в життя ці наміри йому не вдалося. Основні напрями його діяльності зумовлювалися двома чинниками зовнішньої та внутрішньої політики, а саме: пошук підтримки країн Антанти (головно через Францію) та об’єднання навколо себе демократичних (т. зв. «правих» соціалістичних) соціально-політичних самостійницьких сил, в поєднанні з підвищенням боєздатності армії. Цим законом уряд

намагався відрегулювати відносини між ним та Директорією і провести розподіл влади на засадах європейського парламентаризму. Наступні кроки уряду повинні були переконати представників Антанти, переговори з якою тривали, в лояльному до неї ставленні з боку УНР та повному відмежуванні нового політичного курсу від попереднього.

На доказ цього новий прем'єр-міністр відмовився ввести в дію закон про вибори до трудових рад, розроблений попереднім урядом і вже затверджений Директорією. Вищевказані місцеві трудові конгреси та ради трудового народу створювалися “для боротьби з контрреволюцією та анархією, здійснення політичного контролю над діяльністю місцевих агентів влади – комісарів, міліції й інших урядовців..., а також за доглядом по проведенню в життя й виконання місцевими агентами законів Української Народної Республіки” [121]. Таким чином новий уряд не просто проігнорував “трудоий принцип”, затверджений Конгресом трудового народу, а й відсторонював народні маси від участі в політичному житті країни. В питанні земельних реформи уряд та новий міністр земельних справ націонал-радикал Є. Архипенко, стояли на положенні, затвердженому ще на нараді 9 лютого – визнанню аграрної реформи з виплатою поміщикам компенсації [115, арк.16]. Всі ці політичні кроки негативно позначилися на ставленні народних мас до уряду. “Можна без перебільшення сказати, що період урядування Остапенка – це час найбільшого відчуження мас від Української Народної Республіки”, – цілком слушно зауважував з цього приводу Т. Гунчак [33, с. 177]. Переговори з Антантою теж зайшли у глухий кут. Лідери Директорії вже не вірили в можливість домовитися з союзним командуванням на правах рівних партнерів. С. Петлюра з цього приводу пізніше згадував: “Я крізь пальці дивлюся на можливі умови нашого порозуміння з Антантою. Хай собі Остапенко з Мацієвичем підписують який хочуть договір. Ми його використаємо, й ніщо не зможе вдержати нас від боротьби за незалежну Україну” [60, с. 162].

Крім того, в лютому Директорією було ухвалено й інші закони, тою чи іншою мірою дотичні до становлення органів державної та адміністративної влади в УНР, а саме: “Про місцеві конгреси і ради трудового народу”, “Про платню за працю в позаслужбові години в урядових установах”, “Про скасування

права розпорядчиків кредитів повертати лишки кредитів на видачу урядовцям нагороди та допомоги” (8 лютого 1919 р.), “Про скасування штатів канцелярії голови Ради міністрів, встановлених законом од 4 жовтня 1918 р. і утворення тимчасових штатів особистої канцелярії голови Ради народних міністрів”, “Про залишення за штатом урядовців і співробітників державних установ, які залишилися на території зайнятій більшовиками” (24 лютого 1919 р.), “Про асигнування 1.800.000 гривень на видачу допомог волосним земствам на видатки в зв’язку з виконаннями ними адміністративних функцій” (25 лютого 1919 р.) [35, с. 43, 44, 65, 68].

Уряд намагався дещо обмежити військові повноваження головного отамана С. Петлюри, ухваливши 24 лютого 1919 р. Закон “Про утворення посади наказного отамана Народної Республіканської армії та обсяг прав і обов’язків головного отамана, наказного отамана та військового міністра”. В той же час уряд С. Остапенка мало цікавився думкою широких народних мас і фактично не прагнув заручитися їхньою підтримкою. І. Мазепа згадував, що “уряд Остапенка не спромігся за весь час свого існування ні на одну декларацію, або відозву від свого імени до населення, з яких би було видно програму діяльності цього уряду” [60, с. 98]. Крім того, за згаданого урядування, констатував І. Мазепа, “загальна анархія та хаос на українському фронті дійшли до найвищого щабля. За уряду Остапенка не було ні влади, ні контролю. Тому грубі мільйони, що видавалися на різні нові формування, пропали марно. Зловживанню отаманів не було кінця: вони брали гроші, але при першій нагоді кидали фронт, зникали хто куди хотів, здебільшого в Галичину, і цим вносили ще більшу дезорганізацію як на фронті, так і в зашілі” [60, с. 98].

Під натиском більшовицьких сил, Директорія 6-го березня переїхала з Вінниці до Проскурова. 8 березня 1919 р. на нараді соціал-демократів, що відбулася в вагоні на жмеринському вокзалі, С. Петлюра змушений був констатувати, що республіці “бракує також працездатного державного апарату, бо ми не маємо підготованих людей як в центрі, так і на місцях”. Невдовзі відбулися зміни на посаді керуючого справами Директорії. З 10 березня 1919 р. (наказом від 1 березня) виконуючим обов’язки керуючого став Володимир Лотоцький [108], якого, щоправда,

вже 30 квітня 1919 р. було замінено на Миколу Мироновича [110].

18 березня уряд і Директорія⁸ змушені були залишити Проскурів і податися до Кам'янця-Подільського. 19 березня 1919 р. більшовики захопили Жмеринку й відрізали весь Південно-Західній фронт, внаслідок чого армія УНР була поділена на три частини – Північну, Південну та Проскурівську. Евакуація з Проскурова була вкрай неорганізованою, а вище керівництво державою не могло само собі дати ради. Товариш міністра продовольчих справ УНР М. Тимофіїв писав про ті часи: “Реальної роботи не провадилось майже ніякої. Всі жили чутками й плітками, котрі невпинно і невтомно переносились з вагона в вагон і утворювали нестерпиму атмосферу взаємного недовір'я і дрібного інтриганства; цей маразм тягнувся до самої евакуації м. Проскурова. В момент евакуації Остапенко, Мацієвич і О. Шаповал були в Одесі на переговорах з Антантою... Евакуація із Проскурова одбувалася хаотично – не було навіть призначено, до якого пункту виїхати. Називали Кам'янець, де вже були деякі міністерства, але частина міністрів спинилась в Ярмолинцях, потім в Гусятині, а частина поїхала в Кам'янець. Тимчасовий голова Ради міністрів Попівський з Ярмолинців через Гусятин поїхав в Станіславів разом з державним секретарем Корчинським, залишивши своїм заступником в Гусятині п. Архипенка, міністра земельних справ. Директорія була розкидана – С. Петлюра їздив по фронту, А. Макаренко – по Галичині, О. Андрієвський сидів в Станіславові, а Ф. Швець з директорійським добром (борошно, цукор і проч.) сидів в Гусятині” [152, с. 68–69].

І. Мазепа згадував, що “евакуйовані урядовці фактично були залишені на призволяще. Нікого з відповідальних членів уряду в Кам'янці не було, крім заступника військового міністра Г. Сиротенка і заступника міністра судівництва Андрія Лівницького”; загальний же моральний стан державних урядовців у той час він змальовував так: “Невеличкий Кам'янець був переповнений урядовцями різних державних установ, що були евакуйовані з Винниці. Ніхто не знав, чому власне сюди, в цей сліпий кут Поділля, була спроваджена вся ця маса людей та

⁸ 12 березня 1919 р. до складу Директорії було введено Є. Петрушевича, “яко представника Західної Облaсті Української Народньої Республіки” [107].

державного майна. Можна було тільки догадуватися, що уряд робив це в надії на очікувану допомогу з боку французького командування. Але серед урядовців, які опинилися в Кам'янці (між ними була також республіканська капеля Кошиця, що саме тоді їхала за кордон), панувало переконання, що це вже прийшов “початок кінця”. Ніхто не вірив, що становище на фронті зміниться на нашу користь. Авторитет Директорії й уряду впали так, як ніколи” [60, с. 121].

Наприкінці 1918 – початку 1919 рр. в регіонах владу контролювали військові. Протягом усього 1919 р. роль армії та її головнокомандуючого – головного отамана С. Петлюри, невпинно зростала. В свою чергу події, що відбувалися з грудня 1918 р. вказують на те, що отамани ставали безпосередніми провідниками та інтерпретаторами ідеології Директорії, тобто намагалися поєднати військові та політико-ідеологічні функції, що мало цілий ряд негативних наслідків, насамперед створювало гостру опозицію новій владі в містах. На заклик Директорії в армію УНР вливалися сотні повстанських загонів зі слабкою дисципліною та небажанням виконувати накази командування. Мали місце непокора армійських командирів, спроби різних отаманських переворотів тощо. У війську поглиблювалася деморалізація та анархія.

Тим часом в Кам'янці-Подільському урядовці почали протестувати проти евакуації і взяли участь у міжпартійній нараді (22 березня 1919 р.), заявивши про перехід у розпорядження міжпартійного комітету. Учасники наради взяли самі порядкувати містом й ухвалили створити Комітет охорони республіки. Комітет негайно розпорядився тимчасово припинити евакуацію і водночас призначив власних комісарів до всіх міністерств. Такою скрутною ситуацією скористались соціалістичні партії, які були в опозиції. Вони широко розголосили й передали лідерам Директорії “меморіал”, в якому в ультимативній формі вимагали негайного припинення переговорів з Антантою та відновлення зносин з РСФРР на умовах визнання радянського устрою. Майже одночасно з заявою ЦК українських соціалістичних партій відозву про підтримку радянської влади прийняли на нараді Українські Січові Стрільці, мотивуючи свій вибір тим, що саме така форма державності “зведе лад і порядок в УНР”

[24]. Це засвідчило існування значної опозиції правлячому уряду серед українського політичного проводу та війська.

Практично одночасно з подіями у Кам'янці-Подільському у Проскуріві відбулося останнє засідання Директорії в її повному складі. До її складу (за постановою Трудового конгресу) увійшов Є. Петрушевич як президент Національної Ради (парламенту) Західної області УНР (ЗО УНР), хоча практичної участі в роботі Директорії він не брав, перебуваючи в адміністративному центрі ЗО УНР (м. Станіславові). Намагання лідерів Директорії та уряду знайти вихід з кризової ситуації на черговій нараді закінчились нічим. Петлюра підтримав систему трудових рад, а Остапенко – виступив проти і навіть подавав у відставку. “Меморіал” соціалістичних партій так і залишився без відповіді.

В березні 1919 р. в керівництві УНР сталася парадоксальна ситуація коли Директорія була роз'єднана, її члени знаходилися у різних місцевостях (частина членів Директорії на чолі з С. Петлюрою опинилися у Рівному, а Є. Петрушевич та О. Андрієвський майже цілком самостійно “урядували” в Станіславові). Подібна ситуація склалася і в уряді, який також розпався на кілька частин – одні перебували в Одесі, інші при головному отаманові С. Петлюрі, частина (Д. Симонів, М. Кривецький) – при Є. Петрушевичу. Останній на протигагу решті членів Директорії і голові уряду УНР, навіть призначив собі у Станіславові окремого керуючого Міністерством фінансів, яким став саме М. Кривецький.

Цим не проминули скористатися соціалісти-опозиціонери. Центром урядової опозиції стало місто Кам'янець-Подільський. “Кам'янець зробився політичним центром і скільки я міг збагнути, центром опозиції проти тодішнього уряду. Причина опозиції полягала головним чином в тому, що уряд, в якому все більше забирав голос Петлюра, тримався занадто правого й угодowego щодо буржуазних держав Антанти курсу. Опозиція ж, як видно було, стояла за лівий курс і за порозуміння з більшовиками” – зазначав Д. Дорошенко [37, с. 24]. Лідерами опозиційного руху стали М. Грушевський та колишній прем'єр В. Чеховський.

Поштовхом до активний дій став т. з. кам'янецький Трудовий конгрес, який зібрався 21 березня. На ньому були присутні близько 100 депутатів від селян, кілька від місцевого робітництва, представники від Кам'янецької військової

залоги та делегати на Конгрес трудового народу від Поділля. Під проводом блоку українських соціалістичних партій (УПСР, УСДРП) вони ухвалили резолюцію “Про внутрішнє та міжнародне становище України.” В резолюції зазначалося, що Україна є самостійною й незалежною республікою, в якій влада належить Радам Робітничих і Селянських Депутатів по принципу пропорційності. Намагаючись дати відповіді на головні питання моменту – яким буде шлях внутрішнього державного будівництва та зовнішньополітичної орієнтації, “лівий” партійний блок запропонував створити новий уряд з представників УПСР та УСДРП, який стане не чолі Української Радянської Республіки. Крім того, “ліві” вимагали перервати всі переговори з Антантою, а натомість розпочати переговори з більшовиками на умовах визнання українського характеру української держави, права федерування Української Соціалістичної Республіки з соціалістичними державами, виведення радянських військ з України і легального існування українських соціалістичних партій [60, с. 150]. “Лівий” партійний блок, разом з місцевим Трудовим конгресом, утворили Комітет охорони республіки, який підтримала навіть місцева організація більшовиків.

Резонансу виступу лівих додав, ніяк з ним не пов’язаний, але співпавший у часі, виступ у Вапнярці військ Південно-Західного фронту. Відрізані, внаслідок захоплення більшовиками Жмеринки, від решти військ УНР і намагаючись врятуватися, вони утворили ревком, до якого увійшли отамани Волох, Загородський, Колодій і проголосили про перехід на радянську платформу.

Розрахунок Комітету охорони республіки був на те, що Директорія, бачучи нездатність Антанти надати допомогу УНР, виконає поставлені умови, а у випадку опору – Комітет охорони республіки просто ліквідує Директорію. Проте уряд відреагував на цю спробу “лівого” перевороту достатньо швидко. Його лідери (В. Чехівський, І. Мазепа, М. Ткаченко, О. Жуковський) були заарештовані й ув’язнені, після чого Комітет охорони республіки саморозпустився 28 березня 1919 р. Причини невдачі “лівого перевороту” полягали в локальності та швидкоплинності виступу, відсутності широкої соціальної бази та військової підтримки. Далася взнаки й недооцінка сил ворожого табору, марними виявилися й сподівання на підтримку більшовиків.

Втім не варто недооцінювати наслідки виступу – була зроблена спроба повалення правлячого уряду й натомість створення альтернативного органу, який би концентрував всю повноту влади. Крім того, кам'янецькі події показали різке поліпшення політичних настроїв в суспільстві, політичному проводі та прискорили падіння уряду С. Остапенка.

Варто також зазначити, що уряд С. Остапенка, що прийшов на зміну уряду В. Чеховського, активно почав використовувати демократичні гасла. Очевидно, що це було зроблено, для того, аби максимально зблизитися з країнами Антанти, на які орієнтувалася та з якими намагалася порозумітися Директорія. Крім того, новий уряд складався з представників «правих» партій (соціалісти-федералісти, соціалісти-самостійники, народні республіканці, галицькі націонал-демократи та радикали), що взагалі не були прихильниками «системи рад» та радикальних соціалістичних ідей. Його підтримував новий лідер Директорії С. Петлюра. Однак швидко падіння уряду С. Остапенка знову відсунуло на другий план ідею парламентської демократії.

9 квітня в результаті міжпартійної консультації есерів та соціал-демократів з лідерами “більшості” Директорії (С. Петлюрою, А. Макаренком та Ф. Швецем, що до них приєднався), без згоди інших членів Директорії, було відправлено у відставку уряд С. Остапенка і санкціоновано створення нового соціалістичного уряду на чолі з Б. Мартосом. “Тоді, розсердившись, вона (Україна) викинула кабінет Остапенка... і знову одяглася в свитку трудового принципу, утворивши “соціалістичний” кабінет Мартоса. Навіть більше: кинулась до п'ятаковської стіни (український радянський уряд на чолі з П'ятаковим), чи не можна з нею якось порозумітися. Але там заводилась федерація...”, – іронічно згадував В. Винниченко [7, с. 353].

Новий соціалістичний уряд Б. Мартоса у перших офіційних документах проголосив повернення до «трудового принципу розбудови держави з опорою на власні сили». Вже 12 квітня новий прем'єр-міністр звернувся до народу з декларацією, в якій закликав до боротьби з більшовиками. Ставка в майбутній боротьбі тепер знов робилася не на іноземну допомогу, а на максимальне залучення власних сил. У внутрішньому житті соціалісти намагалися синтезувати демократичні та “трудові” принципи.

Вони прагнули зміцнити демократичний лад при організації робітничо-селянських трудових рад.

На жаль, уряд Б. Мартоса так і не став урядом національно-політичної згоди і не зміг об'єднати всі ворогуючі сили в українському політичному проводі. Як соціалісти бойкотували уряд С. Остапенка, так “праві” стали в опозицію до соціалістів. В опозицію навіть увійшли члени директоріальної “меншості” – П. Андрієвський та Є. Петрушевич. П. Андрієвський виступив з різкою критикою новоствореного уряду та обраного ним політичного курсу. “Я заявляв, що ця надія неоднозначна, що її буде витолковано за кордоном, як рівняння на київський, чи то московський більшовизм і що коли вже хочеться нового кабінету, то його треба скласти із людей розуму й діла, незалежно од всяких політичних партій. Мене не послухали. Кабінет Мартоса створили виключно з євреїв та ескеків, та ще й самих невдалих” – писав він у відкритому листі до членів Директорії А. Макаренка й С. Петлюри [118].

Коли ж “більшість” ніяк не відреагувала на закиди, “праві” вдалися до спроби військового захоплення влади. Опозиційні лідери Директорії, а також лідери соціал-самостійників (Мацюк, Макаренко) та народні республіканці (О. Ковалевський, Є. Архіпенко) покладали великі сподівання на волинську групу військ під командуванням отамана В. Оскілка. В. Винниченко так характеризував цього отамана, що, власне, було цілком притаманним й іншим «польовим командирам» того буремного часу: «Це був досить здібний, енергійний молодий хлопець, який під час повстання відзначився деякими успіхами в боротьбі з гетьманцями. З прапорщика чи поручика він став “отаманом”. Це закутило йому голову... безконтрольність та безвідповідальність зробила його маленьким сатрапом на своєму участку» [7, с. 293]. Стягнувши під Рівним 29 квітня війська, В. Оскілко заарештував міністрів й проголосив себе головним отаманом. У своїх відозвах за намагання вести переговори з більшовиками він звинуватив лідерів “більшості” Директорії у зраді. В сфері державного будівництва В. Оскілко запропонував відмовитися від трудових рад, обрати тимчасовим президентом з'єднаної України Є. Петрушевича та скликати Народне представництво з правами Установчих Зборів. Наступного дня, не зумівши заарештувати С. Петлюру, В. Оскілко втік до Польщі, а виступ

було придушено. Проте, як і виступи лівих в Кам'янці, заколот В. Оскілка мав тяжкі наслідки. Ліквідація антибільшовицького фронту призвела до остаточної втрати Директорією території Наддніпрянської України. Влада УНР змушена була евакуюватися за р. Збруч. Знову розпочалося “вагонне животіння”, яке влучно змальоване у відомому вірші:

“У вагоні Директорія
Під вагоном територія
Петлюрівці ла-ла-ла
Території нема”.

Виступ «правих» ще більше поглибив ту прірву, яка існувала в стосунках між «наддніпрянцями» та «галичанами». «Права опозиція не відмовилась від боротьби з соціалістичними партіями. Вона й надалі прагнула до того, що б зробити Є. Петрушевича дикратором всієї України» – згадував І. Мазепа [60, с. 231]. В свою чергу німецький дослідник Р. Марк небезпідставно зазначав з цього приводу: “Коли б не зовнішні вороги, то лідери УНР та ЗУНР повністю розірвали б між собою стосунки ще в травні 1919 р. Адже для галицьких політиків, які звикли до парламентаризму, діячі Наддніпрянщини були парвеню, а для останніх спілкування з уніатами ЗУНР завжди здавалось надто великою поступкою” [92, с. 144].

Крім того, виступ В. Оскілка прискорив вже назриваючу внутрішню трансформацію Директорії. Відчувши силу, С. Петлюра не лише фактично, а й юридично утвердив своє політичне лідерство. 7 травня було прийнято постанову, згідно з якою передбачалася обов’язкова присутність головного отамана на всіх державних нарадах та обов’язковий підпис під усіма державними документами [97]. 9 травня С. Петлюра був обраний головою Директорії, а вже 13 травня з членів Директорії було виключено П. Андрієвського, якому не змогли пробачити намагання конкурувати з головним отаманом [111]. Ці постанови поклали початок режиму особистої влади С. Петлюри.

Протягом трьох місяців в Україні змінилось три уряди, стались дві спроби захоплення влади різними політичними силами. Це ще раз продемонструвало вісутність єдності та глибину розколу в поглядах українських політичних сил в питанні державного будівництва. Практика довела, що ні військові путчі, ні

створення альтернативних урядів, ні надія на іноземну допомогу не стануть виходом з кризової ситуації. Необхідне одночасне розв'язання національних та політичних питань, консолідація української нації на ґрунті державотворчої політики. І хоча існувала альтернатива вибору державних орієнтирів – за короткий відрізок часу були спроби будівництва на українському ґрунті європейського парламентаризму, радянської системи влади рад, трудового принципу, Україна пішла за зразком встановлення національно орієнтованої влади авторитарного лідера, характерної в той час для більшості країн Центральної та Східної Європи. Така форма правління в умовах політичного безладдя та військової анархії повинна була відстояти здобуту незалежність, протистояти екстремізму “правих” та “лівих” й стати символом об'єднання нації.

3.2. Отаманщина як руйнівник державної моделі й консолідатор народного противу більшовизму

Ще однією особливістю внутрішнього політичного життя України часів правління уряду правих сил став розквіт отаманщини. Вона зародилася давно, але якщо за часів урядування Чеховського стримувалася, то з приходом Остапенка, на фоні цілковитого розвалу армії, свавілля отаманів стало явищем української дійсності. “Це була група молодих, енергійних, до фанатизму й екстазу пройнятих національним чуттям людей. Не довіряючи політичним діячам і партіям..., маючи психіку й світогляд звичайних обивателів -демократів, а з другого боку – гадаючи, що треба виявити “тверду, залізну владу”, ці молоді люди взялися й політично “визволяти” Україну. А найболючішим їхнім “визволенням” була боротьба з більшовизмом [7, с. 182–183]. На думку В. Винниченка уряд Остапенка не протидіяв отаманщині ще й тому, що вважав її “обороницею національної волі” [7, с. 182–183].

Загалом історична наука дає отаманщині негативну оцінку, як деструктивній силі, що паралізувала українську визвольну боротьбу, поглиблювала внутрішній фронт, підточувала провідні сили народу і послаблювала можливості протистояти перед зовнішнім фронтом, яким були передусім російські біла і червона армії. Глибока роз'єднаність та антагонізм, що панували між окремими загонами, та ворожнеча між отаманами завдавали

великої шкоди. Координаційного центру для формування отаманських сил та керівництва не існувало. Тому територіальний принцип став основним при формуванні повстанських сил.

Ідейно-організаційна структура отаманщини тяжіла до ліквідації сильної державної влади та постійної армії на користь створення своєї рідної військово-адміністративної структури з мінімальними владними повноваженнями та до заміни регулярної армії загальним озброєнням українського народу. З цієї причини симпатії отаманів змінювалися у відповідності до зміцнення та росту активності існуючого режиму. Не зустрічаючи розуміння та бажання вирішити свої соціально-економічні проблеми, отаманські формування включалися у збройну боротьбу проти існуючої політичної системи. Територіальний принцип формування не давав змоги отаманам включитися у вирішення питання влади в загальноукраїнському масштабі, часто ставлячи їх в умови повної ізоляції [54].

Сільська “республіка” воювала з повітовим містом та іншими районами, відокремивши власну територію окопами та засіками. Життя української провінції опинилося в руках сотен місцевих батьків-отаманів, які керували повстанськими добровольчими козацькими формуваннями. Вони захищали інтереси окремих сіл і містечок, інколи воювали між собою та проти міст де знаходилась ворожа селянам влада, від якої тільки їй було користі отримувати накази та приймати каральні реквізиторські загопи. Отаманщина охоплювала майже всю територію Південно-Східної і Центральної України. Різні дослідники та учасники тих подій називають різну чисельність отаманського руху. Так на серпень 1919 р. цифра коливається від 15 тис. (М. Капустянський) до 200 тис. (радянський свідок цих подій Б. Козельський) [43, с. 91; 47, с. 36]. Невідома загальна кількість повстанців у 1919–1920 рр. О. Удовиченко вважає, що їх кількість сягала 50 тис., інші автори обходять це питання у своїх працях. У спогадах І. Мазепи фігурують імена близько 60-ти таких повстанських отаманів, хоча О. Удовиченко вважає, що їх було набагато більше [90, с. 117]. Найвпливовішими серед них були Н. Григор'єв (Херсонщина, Миколаївщина, Черкащина, частина Катеринославщини), Н. Махно (Північна Таврія, Катеринославщина), Зелений (Київщина), Ангел (Чернігівщина), Ю. Божко (Катеринославщина).

Провідною верствою отаманщини стала українська інтелігенція. Більшість отаманів походили з інтелігенції. Наприклад, Д. Терпило (Зелений) був вчителем. З цієї ж професії вийшли О. Волинець, брати Чучупаки, Соколовські та багато інших. Із земської медицини походили І. Луценко, Михайло Малашко. Студентами були відомі отамани Микола Малашко, Гаврило Воробійов (Горобець). Значна кількість отаманів походила з кадрових військових – Ю. Тютюнник, П. Болбочан, М. Горобець. Отаманами ставали люди переважно з покоління 80-90-х років ХІХ століття. Ця генерація формувалась під впливом політизації українського національного руху. Переважаючою ідеологією руху був соціалізм. Соціалістичні погляди передбачали відмову від регулярного війська, народницький ідеал, романтизацію народних рухів (козацько-селянські повстання, гайдамацький рух). Тому вони не сприймали регулярного війська, вважали ідеальним обрання старшин козаками. Ці вихідці з української інтелігенції пройшли Першу світову війну, де здобули військову освіту. У них сформувалося враження, що всі питання можна вирішити шляхом насильства, військовими засобами, а війна виробила звичку до зброї, жорстокості. Поєднання соціалістичних поглядів, козацької романтики, намагання вирішити всі питання військовими заходами й породили той тип українського отамана, який і створив історичне явище – “отаманщину” [19].

Аналіз джерел свідчить про відсутність національної спрямованості більшості повстанських загонів в момент їх виникнення. Чітко окресленого політичного забарвлення отаманські формування не мали, але найбільш впливовими у їх середовищі були представники українських есерів, більшовиків та анархістів. Значна частина повстанських загонів знаходилася під впливом ліворадикальної опозиції, яка обстоювала радянські гасла, і це завадило Директорії опанувати повстанський рух. Слід зазначити, що появі отаманщини сприяла також слабкість державного місцевого адміністративного апарату й центральної влади. Бракувало людей з організаторськими здібностями, політичним і юридичним досвідом та знаннями, що відбивалося на будівництві нового державного життя. Кожне політичне угруповання намагалося мати свій вплив на військові частини. Отамани знаходили підтримку “зверху”, в деяких високопоставлених чинників та партійних лідерів. Прагнення окремих воєначальників

часто збігалися з намірами опозиційних до Директорії політичних сил [19].

Сучасники змальовували тогочасну Україну у непривабливих тонах: «Вся Україна запалала повстаннями. Дві сили: національно-демократична й соціалістично-радянська... повстали разом... Витворилась маса повстанських відділів, загонів, окремих сотень, куренів, полків і т. п. Грізні народні хвилі застали наших політичних провідників невідготовленими. Вони не знали, на яку ступити і балансували між совітами й Антантою. Політична дезорієнтація передавалася й до повстанських частин. Кожний отаман такої частини, особливо коли мав когось у «центрі», діяв за його вказівками, а ті вказівки були надто різноманітні й суперечні... Вносилося недовір'я як до вищого командування, так і до інших отаманів, що знаходились під впливом інших діячів. Були й такі отамани, що, попектись на гарячому, студили на холодне, цебто нікого не визнавали. З'явилися, як то буває в таких випадках, і дуже активні люди легкої наживи, що під прапором соціальної революції зайнялися присвоюванням чужого майна. Особливо зловживали боротьбою з «буржуями» різні «курені смерті», яких було декілька. З них найбільше відомі – «червоний курінь смерті» отамана Ангела на Чернігівщині й «чорний курінь смерті» отамана Гуцола на Волині. Перший був спантелечений на соціальній революції, а другий просто ловко й зручно використовував моменти... Дуже подібний по своєму поступуванню до чорного куреня смерті був полк ім. Винниченка, яким командував отаман Гришко» [39, с. 132].

Загрозливим явищем ставали спроби шляхом отаманських заколотів з використанням військових формувань скинути Директорію та уряд УНР. Багато отаманських формувань вели партизанську боротьбу на територіях, зайнятих більшовиками, головним чином на Київщині, Черкащині, Єлисаветградщині та Херсонщині. Там діяли загони отаманів К. Блакитного, Степового, А. Волинця, І. Гонти, С. Гризла, А. Гулого-Гуленка, І. Струка, П. Хмари, В. Чучупаки, Я. Шепеля, Г. Яковенка та інших [26; 46]. Вони переважно перебували під впливом еседеків-незалежників та лівих есерів. Для керівництва повстаннями українські соціал-демократи (незалежники) на початку квітня 1919 р. створили Всеукраїнський Революційний Комітет, який після поповнення його представниками УПСР та Селянської

спілки перейменували в Центральний Повстанський Комітет. На початку травня 1919 р. був сформований Головний Повстанський Штаб на чолі з незалежником Ю. Мазуренком та есером З. Малолітком [155, с. 142]. Ці революційні повстанські органи розташовувалися у м. Сквирі на Київщині і мали досить великий вплив на партизанські формування. Досить сказати, що командир одного з найбільших загонів (у травні 1919 р. до 12 тисяч осіб) отаман Зелений був “незалежником”, а селянські ватажки Волинець, Гончар, Павловський та ін. були членами УПСР [88].

Незалежницько-есерівські лідери висунули революційну платформу, яка, на їхній погляд, найкраще відображала прагнення трудових мас: встановлення справжньої радянської влади (без більшовиків) у незалежній Українській Соціалістичній Республіці. Але вони ставили своїм завданням не тільки вигнання з України більшовицьких “російських завойовників”, але й боротьбу проти “внутрішньої реакції”, а під це визначення підпадала й Директорія. У своїх відозвах та наказах вони вели відверту агітацію проти політики Директорії та уряду УНР [93, с. 92]. Така дезорієнтованість і розпорошеність повстанських сил дуже шкодила українській визвольній боротьбі. На жаль, уряд та командування армії УНР не змогли налагодити систематичного керівництва повстанськими формуваннями, не мали постійних зв'язків з ними, або принаймні сталої координації дій повстанців та армії УНР.

Серед військово-політичних причин, які зумовили розростання “отаманщини” слід також вказати і на позицію провідників УНР. Так, голова Директорії В. Винниченко намагався впровадити в українському війську класові засади політичних комісарів, призначити на старшинські посади унтер-офіцерів [63]. Велику шкоду у розбудові війська завдала боротьба між членами Директорії, невизначена позиція С. Петлюри, який намагався поєднати принцип регулярного війська та революційного отаманства. Спроби Січових Стрільців подолати “отаманію” і навести порядок не підтримували діячі Директорії [48; 49]. Є. Коновалець згадував, що “замість, звернути всю свою енергію та увагу на організування військової сили для оборони України перед зовнішніми ворогами – Команда Корпусу Січових

Стрільців мусила розпочати боротьбу проти ворога, який був у власній армії” [49, с. 20].

У своїх спогадах “З минулого” В. Андрієвський зазначає: “Взагалі сей спосіб, так сказати б, “ділання на клясові інстинкти” при організації армії наші соціалісти ввели ніби в систему” [1, с. 74]. Спираючись на бесіди із галицькими старшинами, що наступали на Київ, він зазначає, що серед багатьох повстанців панували грабіжницькі настрої, і лише через втручання Січових Стрільців “повстанці зі скреготом зубовним мусіли відмовитися від своєї “клясової” системи бодай у Києві” [1, с. 75]. Сам же командир Січових Стрільців вважав помилковим кроком політику проведення Директорією загальної мобілізації, в основу якої було включення до війська цілих отаманських збройних формувань і збереження за ними отаманського провідництва та структурних принципів, а появу отаманщини вже в лавах Дієвої Армії УНР – головним негативним наслідком невдалої військової політики Директорії.

До українського республіканського війська автономно було включено “армії” Григор’єва, І. Струка, Гулого-Гуленка, Холодноярську організацію, Олександрійську (Степову) дивізію К. Блакитного-Пестушка, 144-у Надбужанську повстанську дивізію І. Хмари-Годзиківського, Подільську повстанську групу Я. Орла-Гальчевського, загін Ю. Тютюнника та сотні – більших чи менших – загонів повстанських отаманів [42, с. 35; 90, с. 110]. Кадрова політика Директорії з її недовірою до фахових військових і призначенням на посади “революційно свідомих” отаманів руйнували військо і сприяли в ньому “отаманщині”. Були часи, коли головний отаман вже не контролював ситуації у своїй армії [19; 24].

Основну вину за розвал армії, поширення отаманщини В. Винниченко покладав на головного отамана С. Петлюру, забуваючи, що і сам довгий час не мав чіткої позиції щодо форми організації збройних сил УНР. “Отаманом міг стати всякий, хто хотів, – стверджував В. Винниченко. – Головним отаманом видавалось посвідчення, що такий-то має формувати “загін”, йому давалось кілька мільйонів карбованців, і новий отаман починав свою діяльність. Ніякого, розуміється, ні відчиту, ні контролю, ні відповідальності за гроші й за “свою діяльність” ці “національні герої” за прикладом “головного національного героя” не

визнавали” [7, с. 351]. Розгул отаманщини В. Винниченко вважав неவிпадковим, він пояснював це явище боязню С. Петлюри отаманів, бажанням не втратити серед них свій авторитет. За кілька десятків років, у більш пізній праці “Заповіт борцям за визволення” (1949 р.), коли В. Винниченко фактично перейшов на прокомуністичні позиції, він вже змальовує отаманів людьми, що вийшли переважно з куркульських елементів та царських урядовців, а невиконання С. Петлюрою постанов Директорії про припинення “злочинств своїх малих отаманів супроти України” пояснює тим, що головний отаман був “ідейним прихильником тих поліцаїв, поміщиків, куркулів, погромників” [8, с. 38].

“Перша хвиля протибільшовицьких повстань на Україні, що почалася у березні 1919 р. і викликала величезне занепокоєння серед більшовиків, пройшла майже поза впливом українського проводу”, – констатував І. Мазепа [60, с. 234]. Сама ж УНР, не маючи регулярної армії, опинилась в травні 1919 р. на краю прірви, падіння до якої не відбулося лише завдяки могутньому повстанському руху, що продовжувався в запллі у більшовиків. С. Петлюра, попри всі складності, намагався поширювати свій вплив і спиратися на сили повстанців. Так, у травні 1919 р. йому вдалося здобути підтримку таких повстанських отаманів, як Зелений, Гончар, Батрак, Кармелюк, Ангел, Струк та інших. О. Удовиченко, поділяючи повстанські відділи на дві категорії, вважав, що лише перша категорія повстанців, що мали високий рівень національної свідомості і боролись за ідею незалежності України, принесла значну користь Армії Директорії УНР у боротьбі з більшовиками та білогвардійцями. Друга ж категорія, “позбавлена жодної моральної й патріотичної бази”, була деструктивним елементом, завдала значної шкоди українському національному рухові [90, с. 51].

Відповідаючи на питання командира 3-ї Залізної дивізії О. Удовиченка про причини асигнування величезних державних коштів на формування озброєних загонів різним отаманам-авантюристам, С. Петлюра відповідав досить дивно, як на провідника держави і головнокомандувача її армії: “Якщо бодай один із них виконає покладене на нього завдання, – казав він, – моя підтримка виправдана” [5, с. 11]. Теоретично фінансування повстанських груп мало рацію, проте залишалось питанням чи потрапляли ті гроші до людей певних, надійних й прихильних

ідеї української державності. Водночас слід зазначити, що С. Петлюра усвідомлював усі негативні сторони отаманщини. В листі до генерал-хорунжого М. Удовиченка він згадував: “В той момент, при певних історичних обставинах ці засоби, на мій погляд, були єдиними, за допомогою котрих можна було певну програму в життя переводити. Коли я бачив, що отаманщина свою службу відслужила, свою ролю виконала, я з легким серцем її нищив, як “пережиток”, одрізав її, як відрізають сліпу кишку... але в умовинах моєї праці не було фізичної можливості паралізувати шкідливі наслідки в діяльності окремих підвладних” [67, с. 518].

Начальник контррозвідки Армії УНР полковник М. Чеботарів, на долю якого “випав обов’язок” знищити “отаманію”, згадував, що, як правило, подібні накази С. Петлюра віддавав усно: “На превеликий жаль, наша влада не видавала загального наказу про ліквідацію загальної “отаманії”, звичайно військової, а в кожному окремому випадкові я діставав наказ, у більшості словесно, про ліквідацію того чи іншого “отамана”. Через це сама ліквідація не була ефективною, а з другого боку, загал вважав, що то тільки я, полковник Чеботарів, їх ліквідую... Через неправильну постановку боротьби з отаманією моє призвище стало ненависне для “повстанчих” отаманів” [4, с. 31].

З цього видно, що підкилимно борячись з отаманщиною, головний отаман таки бажав залишатися в їхніх очах “своєю людиною”, їхнім головним отаманом. В. Прохода згадував, що головний отаман Петлюра “довіряв різним отаманам та інформаторам типу авантюриста Біденка, що щось організували, інтригували, намагались, як те шумовиння, плавати на хвилях революційної анархії, підриваючи довір’я до регулярних частин – таких як запорожці або сірожупанники. Його (Петлюри) заступник отаман Осецький, із середовища тих отаманів, став на шлях інтриганства та модної псевдо-соціалістичної демагогії. Хоч він був офіцером російського генерального штабу, але дух авантюриництва гніздився в його вдачі” [71, с. 305]. Так само дивувало всіх старшин Генерального штабу потурання з боку С. Петлюри отаманові О. Волоху, який впродовж двох років розвалював армію, а головний отаман продовжував підвищувати його у посадах.

Начальник оперативного відділу Штабу Дієвої Армії М. Капустянський згадуючи про складність налагодження взаємодії регулярної армії з повстанцями влітку 1919 р. писав, що характерною рисою отаманів було “небажання працювати вкупі і підлягати один одному” [43, с. 103]. Так, зокрема, отаман Зелений в другій декаді червня 1919 р відмовився наступати на Христинівку спільно з Київською групою Дієвої Армії на чолі з отаманом Ю. Тютюнником. Зелений (Д. Терпило) самочинно вирішив рушити на північ у напрямку до міста Біла Церква, маючи на меті згодом почати наступ на Київ. Після ж захоплення 24 серпня 1919 р. Запорізькою групою Білої Церкви, її керівникові полковнику Сальському лише за допомогою різних хитрощів (урочиста вечеря, обіцянка поділитися майбутніми військовими трофеями) вдалось умовити отамана Зеленого взяти активну участь в обороні міста від червоноармійців і погодитися на тимчасове підлягання розпорядженням Штабу Запорізької групи. Після відсічі більшовицькому війську, свідчить М. Капустянський, “от[аман] Зелений отримав свою частку з військової здобичі, сердечно попрощався з Запорожцями й по-сунув далі на Канів” [43, с. 111].

Показовим прикладом непослуху, анархічної поведінки отаманів була і бойова діяльність керівника Другої дивізії Армії УНР (Запорізька Січ), отамана Ю. Божко, який хоч і відзначався неабиякою хоробрістю, залишався, за висловом М. Капустянського, “типовим отаманчиком і авантюристом високої марки” [42, с. 35]. Сам же підполковник Ю. Божко говорив, що став “отаманчиком першої категорії” свідомо – коли переконався, що на чолі армії стоять “нефахові люди”, які ще й репресують авторитетних воєначальників. Після арешту П. Болбочана, здійсненого О. Волохом з наказу С. Петлюри, Ю. Божко, для якого полковник П. Болбочан був у той час “єдиним авторитетом”, зрозумів, що українські визвольні змагання приречені на поразку – бо на чолі українського руху стоять “нефахові люди типу Петлюри”, а тому він, підполковник Божко, “робиться отаманчиком першої категорії, як і Петлюра зі своїм оточенням” [55]. За невиконання наказів Штабу Дієвої Армії, відмову підпорядковуватися під час проведення військових операцій отаману Ю. Тютюннику 5 серпня 1919 р. було прийнято рішення про розформування Запорізької Січі, чому Ю. Божко вчинив значний

опір. Навіть після того, як було прийнято рішення не розформувати дивізію, а лише призначити замість Ю. Божка нового командира – полковника Бондаренка, Ю. Божко не підкорився, погрожуючи “збройно оборонити свої права” [43, с. 126].

У відкритому листі вояків Другої дивізії до головного отамана від 11 серпня 1919 р., козаки вимагали від С. Петлюри втрутитись, заявляючи, що “ми, Запорозжці ніколи не можемо згодитись на те, щоби нами командувала людина призначена, а не нами вибрана по Запоріжському звичаю” [43, с. 126].

Отамани часто виявляли багато геройства і самопосвяти в боротьбі з ворогами, але, виступаючи відокремлено, розпорошували національну енергію, занархізовували життя, деморалізували національні сили. Сваюля і отаманія у війську часто зводили нанівець плани командування. Відтак на території, номінально підконтрольній урядові УНР, майже повністю занепав режим центральної та місцевої влади, коли владні функції перебрали на себе військові керівники, які практично нікому не підкорялись і своїм свавіллям дискредитували Директорію УНР. Наслідком цього стало виникнення окремих “отаманських республік” – Млієвська (отамана Голого), Летичевська (отамана Волинця) та ін. Влада над українським селом перейшла до отаманів, а Україна розпалась на мікродержави, кожна з яких була не більше повіту, але називалася “республікою”, мала свою “політику”, “армію” та “фронт”. Наслідком був розпад України на приблизно 120 окремих республік, що призвело до поразки українських національно-визвольних змагань [79, с. 14].

Влітку та восени 1919 р. Директорії так і не вдалося повністю подолати прояви отаманщини, через що Дієва Армія УНР нерідко опинялась в надзвичайно скрутних ситуаціях. Звісно, вина за розвал української армії лежить не тільки на фаворитах та оточенні С. Петлюри, а й на ньому самому.

3.3. Спроба запровадити “демократичну” модель і встановлення диктатури головного отамана (квітень–грудень 1919 р.)

В квітні–травні 1919 р. центром українського державно-політичного життя стало Рівне, проте й там урядова дисципліна так і не зміцнилася. “З членів уряду переїхала [з Кам’янець-Подільського до Рівного – *Авт.*] лише невелика частина на чолі з заступником прем’єра І. Феценком-Чопівським. Донового осідку уряду не з’явилися ані міністр внутрішніх справ Г. Чижевський, ані керуючий міністерством фінансів М. Кривецький. Не було також С. Остапенка, К. Мацієвича і міністра військових справ О. Шаповала. Петлюра, очевидно, вже не рахувався з урядом С. Остапенка. Принаймні, на другий день по нашому приїзді до Рівного член Директорії А. Макаренко, без відома І. Феценка-Чопівського, доручив А. Левицькому вступити до виконання обов’язків міністра внутрішніх справ, а Б. Мартосові – обов’язків міністра фінансів”, – згадував І. Мазепа [58, с. 132].

За цей час відбулися кардинальні переміни у військово-політичній ситуації в Україні й у виконавчій владі УНР. Під натиском повстанців отамана Н. Григорієва війська Антанти почали евакуацію з Південної України, а отже уряд С. Остапенка, як антантофільський, утратив сенс свого існування. Відтак 9 квітня 1919 р. Директорія своєю постановою прийняла демісію Кабінету народних міністрів С. Остапенка і постановила: “призначити головою Ради Народних Міністрів і міністром фінансів Бориса Мартоса, заступником голови Ради Народних Міністрів і міністром юстиції Андрія Левицького, міністром внутрішніх справ Ісаака Мазепу, народним міністром земельних справ Миколу Ковалевського, виконуючого обов’язки військового міністра Григорія Сиротенка, міністрам і керуючим іншими міністерствами, крім вищезазначених, продовжувати виконання своїх обов’язків на правах тимчасового керуючих міністерствами” [109]. Але – як соціалісти бойкотували уряд С. Остапенка, так праві кола стали в опозицію до соціалістичного уряду Б. Мартоса, обвинувачуючи його в більшовизмі. До опозиції належали також і члени Директорії – Є. Петрушевич та О. Андрієвський.

Вища влада УНР поступово, проте неухильно деградувала. Втім, самий стан державного апарату і усіх гілок влади УНР перебував в абсолютному розкладі. Серед державних службовців були звичайним явищем корупція, зловживання службовим становищем, правопорушення, відсутність виконавчої дисципліни, фінансові махінації тощо [16; 21; 22; 23; 24]. Військовики звинувачували в такому становищі у запіллі особисто С. Петлюру та усю урядову верхівку УНР і відверто писали їм у листах про їх державотворчу неспроможність, як от: “Ви не можете розібратися в самих простих життєвих питаннях, а лізете в міністри, лізете в керівники Великої Держави, лізете в законодавці замість того, аби бути вам звичайними урядовцями і писцями... Україна повинна червоніти за свій уряд перед світом... Подивіться, що з себе уявляють наші міністри. Як не критин, то подлец” [149].

Так, наприклад, ще 6 січня 1919 р. чиновник з особливих доручень при Директорії О. Лотоцький змусив Державний банк продати йому 1 млн. 913 тис. 365 німецьких марок за заниженим курсом у 75 коп. за марку, між тим, як офіційно банк мав право їх обмінювати по 85 копійок. Як наслідок Державний банк отримав збиток на 98 тис. 875 крб. 93 коп. [65, с. 97]. В. Оскілко (той, що підняв заколот проти С. Петлюри) згадував про життя верхівки УНР, під час перебування там уряду: “Гульня, кидання направо і наліво державного гроша йшло без перерви день і ніч... Не було дня, щоб не сталося пари десятків скандалів у місті, щоб не то урядовці, або директори департаментів, а то й віце-міністр не заночував п’яний в комендатурі міста, або не оскандалився ще в більш непристойний спосіб” [66, с. 41].

Дійшло до того, що член Директорії О. Андрієвський взагалі не визнавав уряду Б. Мартоса і продовжував мешкати в Станіславові, де гуртував навколо себе колишніх міністрів з уряду С. Остапенка й взагалі всіх невдоволених новим урядом. О. Андрієвський доводив незаконність уряду Б. Мартоса тим, що він був сформований без згоди всіх членів Директорії, призначив власного міністра фінансів (М. Кривецького), видавав власні розпорядження, посвідчення (нотуючи їх підписом голови уряду ЗО УНР С. Голубовича), кошти (Експедиція заготовок державних паперів (ЕЗДП) тоді розташовувалася у Станіславові) тощо [24].

“В цей час (березень – квітень 1919 р.), – згадував І. Мазепа, – на території Галичини знаходилось чимало урядовців-втікачів з Наддніпрянської України, що під час безперестанних евакуацій державного центру порозбігалися, хто куди хотів. Наприклад, з міністерства внутрішніх справ ще в Винниці зникли невідомо куди директор адміністраційного департаменту Пашевський і начальник комісії для заготівлі одягу для міліції Гейман, за яким числилося 10 мільйонів гривень державних грошей. Перед евакуацією з Кам'янця (в кінці березня 1919 р.) зник цілий кінний загін центральної державної міліції в кількості до 300 людей разом з своїм начальником Індишевським і т. д. Не мало з цих дезертирів опинилися в Галичині, де вони весело жили по ресторанах та кав'ярнях” [58, с. 157]. Коли ж уряд Б. Мартоса відрядив з Рівного окрему надзвичайну комісію на чолі з товаришем міністра внутрішніх справ УНР Г. Няньчуком до Станіславова з метою добути грошей від ЕЗДП та повернути до праці (або ж отримати справоздання) в уряді УНР міністрів, урядовців та інших наддніпрянських державних службовців і військовиків, то члени Директорії О. Адрієвський та Є. Петрушевич за сприяння уряду ЗО УНР чинили їм завади й проводили дискредитацію петлюрівського режиму.

Фактично склалася ситуація, неначе було дві Директорії: одна з С. Петлюрою, А. Макаренком і Ф. Швецем у Рівному, а друга – з О. Андріївським та Є. Петрушевичем у Станіславові. Саме тому, коли згодом уряд УНР переїзджатиме з Рівного на терени Галичини, буде ухвалено рішення, що постанови Директорії є чинними лише за участі С. Петлюри [58, с. 158]. Опозиція прагнула замінити наказного отамана О. Осецького отаманом В. Оскілком, і вночі проти 29 квітня 1919 р. зроблено спробу перевороту з намаганням вибрати на президента УНР Є. Петрушевича. Переворот не вдався, В. Оскілко з одностудцями втекли до Польщі. Повстання В. Оскілка внесло в армію ще більшу дезорганізацію, а сам він встиг стягнути значні сили до Рівного і тим відкрив фронт більшовикам.

На фоні майже неприхованої корупції та фінансових зловживань з боку вищих осіб держави (прем'єр-міністра Б. Мартоса, міністрів Чижевського, Темницького, Кривецького, членів Директорії А. Макаренка, Ф. Швеця та інших, чи, скажімо 50 млн. грн. відступних В. Винниченку напередодні його виходу

зі складу Директорії [114] тощо), для оплати праці простих урядовців і службовців не вистачало коштів. Про вкрай загрозливий стан грошового господарства УНР та обмеженість готівки в розпорядженні уряду свідчить й той факт, що окремі службовці Міністерства фінансів навіть відряджалися до цукрових заводів (якщо до них можливо було дістатися), аби продати там же безпосередньо з заводських комор цукор населенню у будь-якій кількості й таким чином здобути бодай якусь готівку і привезти ці гроші до Кам'янця-Подільського [126].

Численні правопорушення й службові зловживання мали місце і в закордонних закладах республіки. Так, наприклад, керівник місії УНР з репатріації в Італії О. Севрюк витратив на допомогу військовополоненим лише 29 % виділених на це державних коштів, а решта пішла на канцелярські витрати і репрезентаційний фонд, який він вважав “не більш-менш як додатком до свого утримання” [87, с. 99; 139].

Низку кричущих зловживань, корупції та моральної деградації значного прошарку вищих урядовців та держслужбовців УНР періоду Директорії, в часи, коли українське військо вело звитяжну боротьбу за право свого народу мати власну державу, наприклад, виявила Ревізійна комісія Міністерства фінансів УНР, що прибула з України до Берліна. Дійшло до того, голова Фінансової агентури УНР в Німеччині Г. Супрун, звільнений наказом міністра фінансів (від 31 березня 1920 р., що був затверджений Директорією 8 квітня 1920 р.), не визнав свого звільнення разом із усіма співробітниками Фінансової агентури [21; 22; 23; 165]. Більше того Г. Супрун заявив членам урядової Ревізійної комісії, що “Міністра Мартоса і того Уряду, якого представником він єсть він, Супрун, не визнає” [163]. Довести розслідування до завершення й до судового рішення Ревізійній комісії не судилося. За наказом нового міністра фінансів УНР Х. Барановського від 1 грудня 1920 р. Фінансову агентуру в Німеччині було (за браком коштів) ліквідовано, помешкання її закрилося, а всіх урядовців звільнено, або відряджено до Міністерства фінансів без утримання, а невдовзі Ревізійну комісію теж було закрито [21; 22; 23; 165].

Тим не менш, навіть з тих фактів, що відкрилися під час ревізії діяльності Фінансової агентури Міністерства фінансів УНР в Німеччині, цілком ясно видно глибокі корені корупції

та нечистоплотності співробітників Фінансової агентури УНР, яка фактично мала надзвичайні повноваження у розпорядженні державними коштами України за кордоном, злочинну співпрацю чи не усіх співробітників Агентури, саботаж і елементарну безвідповідальність, які були поєднані з усвідомленням безкарності. Попередні результати ревізії вказують на те, що фінансові махінації, корупція та крадіжки державних коштів, які здійснювалися головою і членами Фінансової агентури мали тісне переплетення з найвпливовішими державними і політичними діячами та організаціями УНР, а це дає право припустити, що згортання роботи Ревізійної комісії міністром фінансів УНР Х. Барановським було пов'язане не лише із військово-політичними ускладненнями тогочасної української влади [21; 22; 23; 165].

Вочевидь сама організація влади в УНР часів Директорії була вкрай неефективною. Це видно не лише з аналізу роботи центральних державних установ, численних місій та Фінансової агентури в Німеччині, діяльності О. Севрюка в Італії, але й українських представників на Паризькій мирній конференції, застосуванням принципів партійної та особистої квоти в призначенні урядовців, отаманщиною, безпорадністю держконтролю та судової системи, чварами в Директорії, фактичним безсиллям урядових структур і практичною узурпацією влади головним отаманом, масштаб якої насправді обмежувався ареалом його особистої присутності тощо. Подібна практика підточувала українську державність зсередини, дискредитувала її як в очах світової спільноти, так і власного народу. Зазначені факти лише підтверджують те, що як фінансові, так і державотворчі проблеми УНР часів Директорії були набагато глибшими за банальну "корупцію" Супрунів та їм подібним, а крилися у вихідних принципах організації та функціонування системи державної влади в УНР [21; 22; 23; 24].

5 травня 1919 р. уряд покинув Рівне й евакуювався до Радивілова, куди із Здолбунова прибули члени Директорії С. Петлюра, А. Макаренко та Ф. Швець. Ситуацію ускладнювала й відсутність офіційного голови Директорії. Після відставки В. Винниченка між її членами розпочалася запекла боротьба за першість (табір С. Петлюри з Ф. Швецем й А. Макаренком та табір Є. Петрушевича з О. Андрієвським). Головним отаманом

було здійснено низку рішучих кроків в цьому напрямі. 7 травня Директорія затвердила Закон про свій власний склад (Закон про склад Директорії Української Народньої Республіки), яким визначалося, що всі постанови Директорії УНР дійсні і законні лише в тому разі, коли в засіданні приймав участь головний отаман С. Петлюра. Для законності ж постанов і наказів Директорії необхідними стали підписи двох членів Директорії в тому числі обов'язково підпис головного отамана. Крім того Директорія здобула право винести постанову про вихід зі складу Директорії одного з її членів, коли це буде визнано необхідним в державних інтересах, а для дійсності постанови про персональні зміни в складі Директорії стали необхідними підписи трьох членів Директорії й, знову ж таки, в тому числі і головного отамана С. Петлюри [68, с. 253]. Закон підписали голова Кабінету народніх міністрів Б. Мартос та народний міністр юстиції А. Ливицький й вводився він в життя по телеграфу. Від імені Директорії закон затвердили С. Петлюра (як її голова, хоча й де-юре такої посади він ще не займав), А. Макаренко (як її член) та Ф. Швець (як її член-секретар).

Зазначимо й на тому, що таким чином було досягнуто одразу кілька цілей: по-перше зі складу Директорії усувалися ті її члени (Є. Петрушевич та О. Андрієвський), які не згоджувалися з лінією державної та військової політики головного отамана, а сам С. Петлюра фактично розчистив таким чином собі шлях до остаточного здобуття одноосібної влади. З перебранням же на себе обов'язків Верховного головнокомандувача Армією (цікаво, що здійснення цього кроку обумовлювалося ним ст.ст. 17–30 царського “Положення об полевом Управленіи войск” від 1914 р.), С. Петлюра 9 травня 1919 р. забезпечив собі й обрання на посаду голови Директорії УНР [111].

Після невдалої спроби державного перевороту в Рівному на чолі з отаманом В. Оскілкою зі складу Директорії вибув представник соціалістів-самостійників (партії, яка підтримала заколотників) О. Андрієвський. Це було закріплено постановою Директорії від 13 травня 1919 р., де йшлося про вихід О. Андрієвського з цього органу “за його бажанням”. Впорядковано було функції Директорії та взаємини її з урядом: Директорія мала тільки затверджувати закони, що їх укладали міністерства, і давати розпорядження лише міністерствам.

Тоді ж, на нараді в Радивілові, у війську УНР було запроваджено посади державних інспекторів. Відповідний Закон “Про державний інспекторат у військових частинах та інституціях” із додатковою інструкцією було ухвалено 13 травня 1919 р. Головним державним інспектором було призначено полковника В. Кедровського, а його помічником – І. Романченка.

Інструкцією завдання державної інспектури визначалися таким чином: “Надзвичайні обставини, в яких перебуває тепер Україна, вимагають, щоб державний інспекторат, з одного боку, був правою рукою й очима вищої центральної влади, а з другого боку, він не повинен зупинятися перед ніякими мірами, аби врятувати нашу армію від розпаду й деморалізації. Через усю працю органів інспектури повинно проходити червоною ниткою: перемога української народної армії над ворогами республіки, звідкіля б вони не прийшли й хто б вони не були – за всяку ціну.

Завдання державного інспекторату... стежити за своєчасним і точним виконанням всіх наказів центральної військової влади, перестерегати й в пні винищувати демагогічність, саботаж, розпусту, пияцтво, мародерство, грабіжництво та недбале відношення до служби, а також за тим, щоб не було господарських зловживань в частинах та в інституціях. Про ворожий та непевний елемент інспектори своєчасно повідомляють відповідних муштрованих начальників, а в крайньому випадку ворожий і непевний елемент інспектор може негайно усунути з армії, рівночасно повідомляючи про це відповідне начальство, правительство і головного отамана, а коли правительство і головний отаман не знайдуть поважної причини до усунення, інспектор попадає під відповідальність по закону про надзвичайні суди... Командний склад веде оперативні та адміністративні справи самостійно, але з відома інспекторів; інспектори ж не мають права втручатися в ці справи” [58, с. 162].

Цілком очевидним є те, вважає П. Гай-Нижник, що поштовхом для впровадження державної інспектури у війську УНР стали численні заколоти проти головного отамана, зокрема заколот В. Оскілка, зразком же – інститут політичних комісарів в більшовицьких військах, а головною метою – посилення влади С. Петлюри [24]. Разом з тим, інститут державних інспекторів, права і повноваження яких невдовзі ще більш розширилися, в українському війську був зустрінутий з неприхованим

невдоволенням. В загальних рисах підстави такого несприйняття змалював І. Мазепа, який з цього приводу зазначав: “В самій армії, власне серед декого з вищого старшинства, інститут військової інспектури від самого початку зустрів неприхильне й навіть вороже відношення. Військова інспектура, що складалася не з вищих ранг військових, зачіпала амбіцію деяких вищих старшин української армії. Пригадую, найбільше нарікань з боку військових було на те, що інститут державних інспекторів був заведений лише в армії, тоді як всі інші державні апарати, в яких теж було чимало людей, непевних з національного боку, залишилися без цієї установи. Уряд визнавав оправданість цих закидів. Але в тих обставинах не було іншого виходу. Ми мали дуже мало потрібних кадрів людей. Тому, взявши для військової інспектури все, що тільки можна було, уряд не міг і думати про встановлення державної інспектури також в цивільних установах, хоч у цьому безумовно була велика потреба. На жаль, недостача людей, підготованих для інспекторської праці в армії, не дозволила організувати цей важливий інститут так, як цього вимагала справа. Були серед державних інспекторів щирі українські патріоти, що для загальної справи жертвували своїм життям, як напр[иклад] Дерещук, М. Горобець, Н. Малеча, Антонюк та інші. Але деякі державні інспектори не стояли на висоті свого призначення, і це було головною причиною незадоволення цією установою” [58, с. 162–163]. Втім, видається, що І. Мазепа дещо спрощує ситуацію навколо запровадження та дій державної інспектури.

Тим часом 16 травня поляки здобули Луцьк, де були великі склади військового майна, і взяли багато полонених; далі була зліквідована майже вся Холмська група. Ця катастрофа викликала евакуацію Директорії з Радзивілова далі – до Красного та Тернополя (на територію ЗО УНР). Поляки продовжували наступ. 2 червня було втрачено Тернопіль, а уряд УНР терміново передислокувався на ст. Богданівка. Втім, армії УНР вдалося завдати контрудару по більшовикам, досягнувши смуги Старокопчанів – Проскурів – Кам'янець-Подільський, і вже 6 червня уряд УНР повернувся до Кам'янця [16].

Слід зазначити, що значною мірою успіхові війську УНР сприяв повстанський рух, що розгорнувся на Правобережній Україні в цей період під проводом Всеукраїнського революційного комітету (Всеукрревкому). Усвідомлюючи важливість

опертя на сили народу уряд Б. Мартоса розпочав переговори з представниками Всеукрревкому (українськими есерами та еседами-незалежниками – Д. Одриною, Т. Черкаським, І. Часником та А. Пісоцьким), які було завершено 9 червня 1919 р. Наслідком цих перемовин була домовленість про те, що на місцях відтоді мали формуватися трудові ради не лише з контрольними, але з адміністративними та господарськими владними повноваженнями, а представники Всеукрревкому Д. Одрина та Т. Черкаський стали членами уряду Б. Мартоса [138].

В стосунках із західноукраїнською владою виявились значні тертя, які практично поклали початок розриву між УНР та ЗО УНР. 9 червня 1919 р. віділ Української Національної Ради проголосив Є. Петрушевича диктатором. Актом Президії Української Національної Ради і Державного Секретаріату, зокрема, зазначалося: «З огляду на вагу хвилі і на небезпеку, яка грозить вітчизні, для скріплення і одностайности державної влади Президія Виділу Української Національної Ради З.О.У.Н.Р. і Державний Секретаріат постановляють отсим надати право виконувати всю військову і цивільну державну владу, яку досі на основі конституції виконував Виділ Української Національної Ради і Державний Секретаріат, Др. Євгенові Петрушевичеві. Ся повновласть важна до відкликання» [60, с. 16]. Це викликало вкрай негативну реакцію у вищих державних колах УНР, які визнали цей акт незаконним. ЗО УНР, натомість, не визнала чинним перемир'я наддніпрянців з поляками і продовжувала Чортківську наступальну операцію. На це 4 липня Директорією було прийнято рішення вивести Є. Петрушевича із свого складу, а при уряді УНР створити спеціальне Міністерство у справах ЗО УНР [15; 166].

Не вщухала й внутрішньополітична напруженість. 23 червня в “Меморандумі громадських діячів Поділля до Директорії” двадцять політичних діячів (переважно соціалістів-федералістів), вказуючи на помилки державної влади УНР, висунули вимоги скасування Директорії та запровадження тимчасового одноосібного президентства, формування уряду не за партійними квотами, а на підставі фаховості міністрів, висловилися за скасування постанови про трудові ради та вирішення земельно-го питання через викуп землі селянами [119].

24 червня Міністерство внутрішніх справ затвердило Інструкцію “Про організацію влади на місцях” [89]. Згідно з нею в провінції запроваджується інститут комісарів на всіх щаблях (згори донизу) адміністративно-територіального поділу УНР.

Губерніального комісара призначав міністр внутрішніх справ. Його завданням було впровадження в життя всіх законів і постанов уряду та контроль за їх виконанням губернціальними державними інституціями. Подібні ж функції виконував у повіті й призначений губернським комісаром повітовий комісар. Крім того він мав також виконувати й розпорядження вищих органів влади, організовувати сільські, волосні, повітові комісаріати, створювати народні управи і наглядати за їх діяльністю.

Повітовий комісар повинен був також створити народну самоохорону, відновити діяльність міліції, займатися підготовкою мобілізації та організувати роботу інструкторів-інформаторів для пропаганди серед населення політики Директорії.

Волосним комісаром ставав голова волосної народної управи, а його повноваження були подібними до повітового, але, відповідно, волості. Найнижчою ланкою вертикалі місцевої влади був сільський комісар, який, проте, обирався на цю посаду громадою села і затверджувався повітовим комісаром. Сільський комісар мав запроваджувати на селі всі закони УНР та директиви вищої влади, організовувати охорону села та провадити боротьбу з андидержавною агітацією і злочинцями. Якщо ж у селі не було проведено виборів, то губернціальні та повітові комісари повинні були негайно призначити у ці села комісарів за пропозицією місцевих громадських організацій (як то “Просвіта”, Селоспілка тощо) [89].

На першому ж після повернення до Кам’янця-Подільського засіданні уряду за участі С. Петлюри (25 червня) знов виникло болюче, але вкрай важливе для нормальної роботи державних структур УНР, питання про законодавче унормування компетенцій Директорії та Ради народних міністрів. Аби унеможливити й подальше втручання членів Директорії в роботу уряду, останнім було підготовлено законопроект “Про тимчасові статuti Кабінету й Ради народних міністрів, про порядок затвердження й оголошення законів і постанов та про скасування попередніх законів в цій справі”. Законопроектом підвищувався статус уряду і передавав до його компетенції “як законодавчі, так і інші справи

вищого державного керування, які спеціальними законами не віднесені до безпосереднього відання Директорії, не можуть поступати на остаточне розв'язання Директорії без попередньої ухвали Кабінету або Ради” [35, с. 21]. Проте цей законопроект так і не було ухвалено і розбалансованість гілок влади в УНР так і не була усунена.

Тим часом Українська Галицька Армія (УГА), що була відкинута поляками, не змогла перейти на румунську територію й Є. Петрушевич змушений був розпочати переговори з урядом УНР. 15 липня УГА перейшла р. Збруч і об'єдналася з Армією УНР для спільної боротьби з більшовиками. Є. Петрушевич разом з державним апаратом ЗО УНР прибув до Кам'янця-Подільського, де розташовувався й уряд УНР. Під час вищезгаданих перемовин з Директорією диктатор ЗО УНР висунув наддніпрянцям три умови, за яких він готовий до співпраці: демократична політика без ухилів у бік радянства; заміна уряду Б. Мартоса; скасування Міністерства у справах ЗО УНР [35, с. 23]. Потребуючи військової сили УГА, Директорія погодилася на вимоги Є. Петрушевича.

Проте з політичного боку прибуття диктатора до Кам'янця завдало додаткових проблем владі УНР. Його приїзд надав снаги консервативним і правим політичним силам (соціалісти-федералісти, хлібороби-демократи, соціалісти-самостійники, селянські соціалісти, народні республіканці), які сформували Український національно-державний союз (УНДС). Вже на початку серпня УНДС подав С. Петлюрі програмну записку, в якій піддав різкій критиці соціалістичну політику уряду Б. Мартоса. 2 серпня провідники соціал-демократів звернулися до лідерів есерів з пропозицією ввести до складу Кабінету міністрів представників “правих”, аби зняти політичну напругу. З пропозицією сформувати кабінет за участі соціал-демократів і правих українських груп (без есерів) звертався до С. Петлюри й А. Лівіцький. Разом з тим головний отаман все ж мав перемовини з есерами, зокрема з Д. Одриною, який висловив думку партії (УПСР) в необхідності формування влади на місцях на основі Трудових рад, позаяк парламентаризм (загальне виборче право) був, ніби-то, за того часу незрозумілим народним масам. Натомість Головний Повстанський Штаб, до якого входили

незалежні українські соціал-демократи і есери, взагалі виступав за організацію уряду на радянських засадах [83, с. 326].

Радянізації вимагали й «військово-революційної ради повстанців Григор'єва й Махна», які листом від 16 липня 1919 р. заявляли: «...Ми, повстанці Херсонщини, Катеринославщини та Таврії з революційним совітом во главі стоїмо на ґрунті самостійности України, бо фактично за неї боремося. 2. Принцип народоправства визнаємо. 3. Трудового Конгресу не визнаємо, а визнаємо Всеукраїнський з'їзд рад. 4. Вся влада належить радам робітничих, селянських та козацьких депутатів, вільно обраних. Директорії не визнаємо і стоїмо за негайну ліквідацію її, а замість неї мусить бути утворена тимчасова головна Рада Республіки із соціалістичних елементів, які стоять на ґрунті радянської влади в незалежній Українській Республіці» [60, с. 38–39].

В свою чергу спільну (компромісну) позицію щодо обрання подальшого шляху розвитку країни прагли виробити на об'єднаному засіданні своїх Центральних Комітетів УПСР і УСДРП, а також представники галицьких соціал-демократів (С. Вітик, Сіак) і міністрів, яке відбулося у Кам'янці-Подільському 2 липня 1919 р. Спільна угода вказувала на: «а) необхідність негайного вироблення, затвердження і переведення в життя закону (конституції) про унормування компетенції й взаємовідносин між Директорією і Радою Міністрів (згідно рівенській умові), б) необхідність реорганізації складу Директорії (замість виключених з Директорії Петрушевича і Андрієвського мали ввійти: від галичан соц.-дем. Вітик, один представник від укр. соц.-рев.; рішення про вихід зі складу Директорії Швеця і Макаренка залишалось в силі, але «практичне переведення» одкладалось, «вважаючи на внутрішні і зовнішні обставини», в) необхідність утворення Військової Ради, що мала припинити безконтрольну «стратегію» і хозяйнування більших і менших отаманів на фронті і, нарешті, г) «доручалось товаришам вжити всіх заходів до скорішого внесення в кабінет закону про Ради – місцеві органи побудовані на трудовому принципі» [96, с. 147–148].

Тим не менш остаточне узгодження позицій щодо «трудового принципу» між соціал-демократами та есерами відбулося лише після того, як 11 серпня 1919 р. ЦК УСДРП надіслав до ЦК УПСР ультимативного листа, в якому з цього приводу

зазначалося: «З огляду на відповідальний момент, коли сучасне загальне положення – як внутрішнє так і зовнішнє рішуче вимагає, щоби Правительство стало на шлях виразної демократичної політики, Центр. Комітет Укр. Соц.-Дем. Роб. Партії вимагає від Центрального Комітету УПСР обов'язати соц.-революціонерів, членів Кабінету, взяти позитивну участь в ухвалі кабінетом не пізніше 12 серпня відозви про загальне виборче право, проект якої сьогодні посилається до ЦК УПСР додатково.

Центральний Комітет УСДРП цим зазначає, що коли б міністри, члени партії соц.-рев., відмовилися прийняти комунікат про загальне виборче право, то Центр. Комітет УСДРП в такому разі доручає міністрам членам партії соц.-демократів самим прийняти ту відозву, беручи таким чином на себе відповідальність за наслідки цього акту» [96, с. 154–155].

Як наслідок 12 серпня 1919 р. есери підписали «Погодження», приставши «на деклярування принципу парламентаризму (демократичні вибори до парламенту і органів самоврядування) і на коаліційний кабінет», за яким до уряду передбачалося увести одного або двох представників «правих» партій, решта ж портфельів мала бути поділиною навпіл есдеками та есерами [96, с. 154–155].

Того ж дня, 12 серпня 1919 р., уряд видав Декларацію, в якій підтверджував свій соціально-економічний курс, а щодо державно-політичної системи заявив, що він має «опертися на весь народ, притягнути до державної праці всі верстви суспільства, яким дорогі демократичні здобутки української революції і незалежність нашої Республіки» [35, с. 24]. Було також оголошено про намір виробити проект законів про вибори в Парламент з правами Установчих зборів і про утворення реформованих на основі демократичних виборчих прав органів місцевого самоврядування.

Вже за два дні, 14 серпня 1919 р., було вироблено Тимчасовий «Статут Ради народних міністрів Директорії Української Народної Республіки». Документ мав важливе значення для визначення повноважень уряду та Директорії, розподілу їх ролей у функціонуванні державної системи.

Починається Статут з розділу «Загальні тези». В ньому перш за все зазначалося, що віданню Ради народних міністрів підлягає: «а) Обміркування й ухвала проектів законів по всіх

галузях державного керування; б) Обміркування й ухвала проєкта розпису державних прибутків і видатків та проєктів асигнувань з державних коштів, що не передбачені згаданим розписом; в) Загальне керування й об'єднання діяльності всіх відомств; г) Обміркування кандидатур на посади 3-го й 4-го класів; д) Всі ті питання, розв'язання яких згідно існуючих законів, перевищує владу начальників відомств при умові, коли ці справи не віднесені спеціальними законами до безпосереднього відання верховної влади» [128].

Начальники відомств про всі свої заходи загальнополітичного значення в сфері державного управління повинні були попередньо ознайомити з ними Раду або Кабінет міністрів. Усі як законодавчі, так і інші справи вищого державного керування, що спеціальними законами не були віднесені до безпосереднього відання Директорії, не могли б поступати на остаточне розв'язання Директорії без попередньої ухвали Ради або Кабінету народних міністрів.

Перегляд законів, ухвалених Радою народних міністрів і затверджених Директорією, допускався лише в випадках зміни персонального складу Ради народних міністрів більш ніж на дві третини, або коли про перегляд закону буде вирішено більшістю голосів не менш як на дві третини членів уряду, або коли з дня затвердження законів минуло би не менш трьох місяців. Завідування діловодством Ради народних міністрів накладалося на Державну канцелярію [128].

Другий розділ було присвячено питанням регулювання складу Ради народних міністрів. Так, визначалося, що до складу Ради народних міністрів входять голова Ради міністрів, всі міністри, керуючі міністерствами й інші начальники окремих відомств, яким надані права міністрів. За неможливості для міністра або іншого начальника відомства взяти участь в засіданні, він мав уповноважити на те одного з своїх товаришів (заступників).

Начальники окремих відомств, яким законом були не надані права міністрів, не входили до складу уряду і могли брати участь в його засіданнях лише у справах їх відомств і тільки з дорадчим голосом.

Державний контролер запрошувався на усі засідання Ради міністрів, при цьому від нього залежав вибір питань, які повинні

були розглядатися в його присутності. В засіданнях уряду державний контролер мав дорадчий голос і право протесту у справах фінансово-економічних. Такий протест у справах, які не підлягали внесенню на затвердження верховної влади, вимагав відповідного внесення; щодо інших справ – протест державного контролера, крім запису до журналу засідання, мав доповідатися державним секретарем Директорії при поданні постанови Ради народних міністрів на затвердження. Державний контролер мав також право законодавчої ініціативи в питаннях, що торкалися компетенції Державного контролю та у фінансово-економічних питаннях.

Державний секретар мав брати постійну участь в засіданнях Ради народних міністрів з правом дорадчого голосу, а при розгляді в Раді міністрів законопроектів та урядових розпоряджень, які були розроблені Державною канцелярією, з правом рішального голосу.

Державний секретар також мав стежити за тим, аби постанови Ради народних міністрів висловлювалися в точній формі, яка не допускала би непорозумінь, і щоб вони не перечили існуючим законам. Для виконання цього обов'язку державному секретареві надавалося право прикладати до проектів законів і постанов, що були внесені на розгляд уряду, свої зауваги у письмовій формі. З тією ж метою під час засідання уряду державному секретареві, по відповідній його про те заяві, повинно надаватися слово. Державний секретар мав також право ініціативи в Раді народних міністрів з питань, що торкалися основних законів, і взагалі з таких питань, які за своїм змістом не належали до компетенції інших відомств.

Для участі в обміркуванні Радою народних міністрів окремих справ, за розпорядженням голови уряду, на її засідання з правом дорадчого голосу могли бути також запрошеними також і особи, що до складу Ради міністрів не входили, але які могли б бути корисними при розгляді справи [128].

Порядок скликання Ради народних міністрів і розгляду справ на її засіданнях визначалися в третьому розділі. Так, Рада народних міністрів мала скликається її головою за таких умов: а) за власним його розсудом; б) на пропозиції Директорії або Кабінету міністрів й в) за письмовою заявою не менше чверті членів Ради народних міністрів. При цьому члени Ради міністрів

запрошувалися на засідання через оповістки, які мали розсилатися Державною канцелярією з огляду на те, аби вони були одержані всіма членами не пізніше як за дванадцять годин до часу, призначеного для засідання. Порушення вищезазначеного правила допускалося лише в випадках надзвичайної негайності справи (така негайність повинна була бути визнана й самою Радою міністрів після відкриття засідання, а відповідна про те постанова Ради мала записуватися до журналу). На засіданні Ради народних міністрів могли розв'язуватися лише ті питання, які були зазначені в оповістці (порушення цього допускалося лише в порядку, який було зазначено у попередньому визначенні).

Головувати на засіданнях Ради міністрів мав її голова, а за відсутності голови уряду – його заступник (заступник голови Ради міністрів призначався Директорією з числа міністрів). За умов відсутності того й другого засідання Ради народних міністрів могло бути скликано державним секретарем (коли для того була б надзвичайна підстава), а головувати на засіданні міг один з членів Ради міністрів по її обранню.

У випадках же, коли засідання Ради міністрів скликалося за пропозицією Директорії й на засіданні був би присутній голова Директорії, головування засіданням передавалося голові Директорії. При цьому ані голова Директорії, ані її члени не могли брати участі у голосуванні.

Засідання Ради міністрів вважалися законними, коли присутніми на них були не менш половини її членів, в тому числі й голова уряду або його заступник (вищезазначена кількість присутніх членів вимагалася як для розпочатку засідання, так і для його продовження). У випадках, якщо би засідання Ради міністрів, що було призначене для розгляду негайної справи, не могло відбутися через брак кворуму, голова уряду мав право перенести справу на розгляд Кабінету Міністрів.

Постановою Ради народних міністрів вважалася думка, що була прийнята більшістю голосів. За умов рівності голосів, голос головуючого в засіданні давав перевагу.

На кожному засіданні Ради народних міністрів мав вестися журнал. До журналу додавався першотвір доповіді та проекту постанови, якщо такий був представлений; всі поправки, які були внесені Радою народних міністрів до проекту постанови, якщо вони були зроблені на самому проекті, мали засвідчуватися

особою, яка вела журнал засідання. Проект журналу оголошувався на черговому засіданні уряду і після його ухвалення підписувався особою, що головувала в відповідному засіданні, державним секретарем та не менш, як трьома членами Ради народних міністрів, з числа присутніх на тому засіданні, журнал якого ухвалено [128].

Завершальний, четвертий розділ Статуту було присвячено опису порядку організації справ в уряді. В документі з цього приводу зазначалося, що на розгляд Ради народних міністрів питання вносилися за таких умов: а) за постановою Директорії або Кабінету міністрів; б) за ініціативи голови або членів Ради народних міністрів.

Питання, що були пов'язані з асигнуванням коштів з Державної скарбниці або викликали необхідність такого асигнування у майбутньому і взагалі зв'язані з грошовою справою (як-то: проекти статутів та устав відомств, коли в них зазначалося кількість інституцій, проекти розпису посад в урядових установах, норми платні і таке інше) мали надходити на розгляд Ради народних міністрів із висновком у цій справі бюджетної комісії. У випадках же надзвичайної негайності вищезазначені питання могли бути винесені на розгляд Ради народних міністрів, за згодою її голови, але лише із висновком міністра фінансів та державного контролера.

Доповіді з вказаних питань та у всіх справах законодавчого характеру повинні були викладатися у письмовому вигляді й передаватися до Державної канцелярії з потрібними матеріалами в 20 примірниках при відношенні про внесення питання до розгляду в Раду народних міністрів. Зазначені доповіді з доданими до них матеріалами розсилалися Державною канцелярією всім членам уряду, а питання, які в них обговорювалися, могли бути зазначені в оповістці засідання лише з таким розрахунком, щоби члени Ради народних міністрів мали не менше трьох днів для ознайомлення з цими питаннями. Порушення цих правил допускалося лише в випадках надзвичайної негайності справи з додержанням відповідного порядку. Оповістка складалася державним секретарем, який в разі вимоги якого-небудь відомства відступити від загального порядку, зазначеного в Статуті, мав керуватися вказівками голови Ради народних міністрів.

Ухвалені Радою народних міністрів проекти законів та інших постанов, які потребували, згідно існуючих законів, затвердження їх Директорією, остаточно редагувалися і склалися Державною канцелярією на підставі урядової постанови, після чого вони підписувалися головою Ради народних міністрів і начальником того відомства, від якого була доповідь у певній справі.

Подання на затвердження Директорії, ухвалених Радою народних міністрів законів і постанов провадилося особисто державним секретарем; проекти законів та постанов мали подаватися зо всіма матеріалами, які були на розгляді Ради народних міністрів, і випискою з журналу урядового засідання в цій справі. Затвердження й оголошення законів провадилося порядком, зазначеним в Тимчасовому законі про порядок затвердження й оголошення ухвалених Кабінетом або Радою народних міністрів законів та постанов.

Про незатвердження Директорією, ухвалених Радою народних міністрів проектів законів і постанов державний секретар повідомляв голову Ради народних міністрів і начальника того відомства, за доповіддю якого розглядалася справа в уряді Республіки [128].

Тим часом об'єднані українські війська 24 серпня 1919 р. оволоділи Фастовом й розпочали реорганізацію з метою створення плацдарму для наступу на Київ. На цьому фоні зростає активність соціал-демократичної партії, що пов'язувала поточні військові успіхи із своєю політичною платформою. Так, наприклад, офіційний центральний друкований орган УСДРП «Робітнича газета» у числі від 25 серпня виголошував: «Соціал-демократія показала свою політичну зрілість. Вона глянула в «корінь», аналізувала економічне положення України, спосіб продукції і сказала: диктатура пролетаріату на Україні не може бути. Пролетаріат не зможе вдержати владу в своїх руках, коли він ліліпут в порівнянні з великим селянством. Наші «ліві» те-ж бачили цю небезпеку її, тому видумали якусь кумедну форму пролетарської диктатури: селянсько-робітничі ради, де дві третини (місць) належать селянам, а одна третина робітникам» [76; 155].

Черговий етап конституційного будівництва та формування вертикалі влади та державної служби УНР завершився

перетворенням Морського міністерства на Головне управління морського військового флоту при Військовому міністерстві та відставкою уряду Б. Мартоса наказом Директорії від 27 серпня 1919 р. Кабінет міністрів висловив “щиро йому подяку за вмилу та корисну, в ці важкі часи для Батьківщини, працю, яка мала своїми наслідками міцне об’єднання Кабінету Міністрів та тверду і непохитну його політику” і призначив головою Ради народних міністрів й міністром внутрішніх справ еседека І. Мазепу⁹ [104] до уряду якого увійшли міністри: А. Лівіцький (УСДРП) – юстиції та в. о. закордонних справ, Б. Мартос (УСДРП) – фінансів, М. Шадлун (УСДРП) – господарства, Т. Черкаський (УПСР) – преси і пропаганди, С. Тимошенко (УСДРП) – шляхів, І. Огієнко (УПСФ) – віросповідань (культур), П. Григорієв (УПСР) – в. о. освіти, М. Ковалевський (УПСР) – земельних справ, О. Безпалко (УСДРП) – праці, В. Петрів (безпартійний) – в. о. військових справ, Д. Одрин (УПСР) – здоров’я і опіки, І. Паливода (УПСР) – керівник пошт і телеграфів, П. Красний (Фольксспартай) – єврейських справ, Л. Шрамченко (УПСР) – державний секретар¹⁰.

Сам І. Мазепа з приводу свого призначення писав: “Обов’язки голови ради міністрів я прийняв 29 серпня. Це був час найбільших успіхів на нашому фронті. Українські війська билися вже під самим Києвом і не сьогодні–завтра українська столиця мала бути визволена від большевиків. Отже на нашому фронті наче все було гаразд. Проте я не можу сказати, щоб цей перший день мого урядування залишив у моїй пам’яті приємні спогади. Навпаки, здається ще ніколи раніше я не відчував так ясно, як тоді, що наш державний корабель є ослаблений для далекого плавання” [58, с. 254]. З свого боку М. Шаповал називав

⁹ Соціал-демократи на посаду голови уряду висували кандидатуру М. Порша, проти якого однак виступили есери. Відтак І. Мазепа став компромісовою фігурою, яку було узгоджено внаслідок низки міжпартійних нарад. Передбачалося також домогтися поповнення складу Директорії представниками від УПСР та УСДРП, проте дійти згоди щодо конкретних кандидатів й безпосередньо з С. Петлюрою так і не вдалося.

¹⁰ Згодом у складі уряду І. Мазепи відбулися такі зміни: полковника В. Петріва змінив полковник В. Сальський, виконуючим обов’язки міністра земельних справ замість М. Ковалевського став А. Степаненко (УПСР), а на посади заступників міністрів були призначені: земельних справ – І. Часник (УПСР), внутрішніх справ – П. Христюк (УПСР).

цей «соціалістичний» уряд «безсилим декоративним додатком при штабі Головного Отамана», своєрідною «агітаційною комісією», що не мала ні крихти влади [155, с. 164], а П. Христюк, вказуючи, що уряд був «буржуазно-демократичним», зазначав, що у ньому «знайшла своє повне завершення перемога соціально-демократичної політики горожанського миру, «справжнього та щирого демократизму» й негачії української революції, як соціалістичної, над політикою робітниче-селянської революції і трудового принципу соціалістів-революціонерів», а відтак – соціал-демократи вважали, що стали на шлях побудови соціалізму за моделлю Маркса, а не Леніна [96, с. 157–160].

24 вересня Директорія оголосила війну денікінцям. Ще за кілька днів до цього, 20 вересня, у Жмеринці між командуванням армії УНР і штабом Революційної повстанської армії України (махновців) було підписано угоду про спільну боротьбу з денікінцями. 26 вересня на Правобережній Україні розгорнулися бої армії УНР з білогвардійцями, якими командував генерал Я. Слащов. З кінця жовтня українські підрозділи почали втрачати боєздатність через поширення епідемії тифу й відсутності належної кількості зброї та амуніції. Осінні воєнні дії виявили не лише недостатню підготовку армії, але й загальну слабкість українського державного апарату. За свідченнями П. Феденка, брак підготовлених кадрів як у війську, так і в державному апараті став важкою перепоною в боротьбі за незалежність України: «Великою перешкодою для успіху українського визвольного руху 1919 р. була недостача політично освіченої та фахової української інтелігенції. Не вистачало українських спеціалістів для державного апарату, бракувало українських політичних провідників для роботи в масах... Недостача політичної виробленості була причиною непорозумінь між «наддніпрянцями» та «наддністрянцями», як це виявилось в наївній орієнтації провідників ЗО УНР на Росію білих генералів» [94, с. 201].

Відтак восени 1919 р. Директорія знов опинилася в Кам'янці-Подільському. Там в жовтні 1919 р. її члени склали присягу на вірність УНР, у якій, зокрема, зазначалося:

«Ми, Директорія Української Народньої Республіки, даємо цю прилюдну урочисту обітницю, що вірно будемо служити Народові України і утвореній ним Українській Народній Республіці; волю синів її, національну, релігійну та горожанську,

невпинно боронитимем; всі свої сили обіцяємо покласти, аби закріпити народньо-республіканський устрій України основним законом. Організовано-виявленій волі народу будемо коритися; в державному управлінні будемо керуватись тільки волею народу про його добробут і благо Республіки; стоятимем на сторожі її інтересів та скарбів, ні в чому не порушимо її законів, пильно стежити будем, аби встановлені закони ретельно й справедливо всіма виконувались і правда ні в чому не порушувалась».

Тим часом С. Петлюра все більше і більше зосереджував владу у своїх руках. Не встигли члени Директорії нового формату (трійка) скласти власну урочисту обітницю, як 15 листопада 1919 р. в Кам'янці-Подільському відбулося історичне останнє засідання Директорії за участю Петлюри, Швеця, Макаренка і членів Кабінету міністрів (Мазепи, Черкаського, Шрамченка, Безпалка). Саме тоді було вирішено про виїзд за кордон А. Макаренка і Ф. Швеця, і що “верховне керування справами Республіки покладається на голову Директорії головного отамана С. Петлюру, який іменем Директорії затверджує всі закони та постанови, ухвалені Радою народніх міністрів” [135].

Тут буде доречним з'ясувати, які ж саме повноваження отримали члени Директорії А. Макаренко та Ф. Швець, від'їжджаючи восени 1919 р. за кордон. У відповідній постанові Директорії УНР від 15 листопада 1919 р., завізований її головою С. Петлюрою, головою Ради народних міністрів І. Мазепою та державним секретарем С. Шрамченком, чітко зазначалося, що А. Г. Макаренко та Ф. П. Швець, відбуваючи за кордон, “від імені Верховної Влади У.Н.Р.” наділялися наступними повноваженнями:

1) вони могли брати участь в Міровій Конференції в Парижі та інших міжнародних конференціях, з правом заступництва інтересів УНР;

2) А. Макаренко спільно із Ф. Швецем могли затверджувати ті фінансово-економічні договори, які підготовлені або були прелімінарно заключні міністром фінансів Б. Мартосом чи іншими особами на підставі уповноважень, наданих їм урядом УНР;

3) могли здійснювати вищий контроль над діяльністю усіх урядових інституцій УНР за кордоном та окремих урядових осіб з правами скорочення установлених законами штатів цих

інституцій, а також змінювати розміри утримання їхнього персонального складу та право примусово відряджати до місця осідку уряду УНР всіх тих осіб урядових інституцій за кордоном, відносно яких ухвалені відповідні постанови урядом Республіки;

4) мали право заключати прелімінарно умови та військово-політичні договори від імені УНР з іншими державами;

5) в випадку припинення фізичного існування Верховного Уряду на території України, вживати всіх заходів для збереження державного майна і коштів УНР за кордоном, для чого мали право заключати і підписувати відповідні акти від імені УНР [164].

За чотири місяці (10 березня 1920 р.) голова Ради народних міністрів І. Мазепа передасть С. Петлюрі лист, в якому доводить доцільність скасування Директорії взагалі [137]. 21 травня 1920 р. уряд прийме постанову про відкликання з-за кордону вищезгаданих членів Директорії, однак вони відмовляться повернутися, небезпідставно боячись репресій, або ж відповідальності за свою досить сумнівну діяльність за кордоном. Фактично Директорія перестає бути органом колегіальним і її компетенція переходить до головного отамана. Втім С. Петлюра, позбувшись двох безвольних співчленів Директорії, і так вже зосередив усю владу в руках власної персони [24].

Цього ж дня (15 листопада 1919 р.) з'явилася постанова Директорії, яка фактично скасовувала Закон "Про форму влади на Україні" від 28 січня 1919 р.^{11*} В постанові, зокрема, зазначалося: «З огляду на виїзд за кордон по державних справах членів Директорії А. Макаренка та Ф. Швеця, Директорія ухвалила:

1) На час відсутності з території Української Народньої Республіки членів Директорії А. Макаренка та Ф. Швеця верховне керування справами Республіки покладається на голову Директорії пана Головного Отамана Симона Васильовича Петлюру, який іменем Директорії затверджує всі закони та постанови, ухвалені Радою Народніх Міністрів.

2) На випадок його смерти все верховне керування Державними справами Республіки та її озброєними силами покладається на залишившихся в живих членів Директорії, або

^{11*} В цей же день, 15 листопада 1919 р., було ухвалено таємну інструкцію для голови Варшавської місії А. Лівичького, в якій уряд УНР дав свою згоду на визнання кордону між УНР і Річчю Посполитою по т. зв. лінії Бартелемі.

одного з них з тим, аби вони провадили зовнішню та внутрішню політику Республіки на ґрунті її самостійности до часу скликання представництва від українського народу» [155, с. 161–162].

З цього приводу відомий тогочасний український правник С. Шелухін невдовзі у своїй праці “Петлюрівці в світі права” (Львів–Відень, 1922) зазначить: “Конституційний основний закон “Про форму влади на Україні” чинний з 28 січня 1919 року до наступної сесії Конгресу. Яким же чином і по якому праву Петлюра, ... та інші міністри, не мавши ніякого права касувати і творити основні закони, могли дозволити собі скасувати закон 28 січня, ... позбавивши органи влади легального походження і становища й поставити свою волю вище народної?” [38, с. 70; 158]. В іншій своїй праці С. Шелухін ще жорсткіше зхарактеризував такий крок влади УНР: “Невизнання конституції УНР 28 січня 1919 р. було б невизнанням і самої УНР, бо Україна з іншою конституцією мусила б мати і іншу назву. Скасуванням Конституції 28 січня фактично ліквідувалась і сама Директорія, юридично існуюча тільки за цією Конституцією. Верховна влада надавалась новому органу, а Директорія, як особа юридична, нероздільно пов’язувалась з особою фізичною – С. Петлюрою, що робила першу – фікцією, а другу – єдиноособовим диктатором” [38, с. 70]. М. Шаповал же ж, в свою чергу, охарактеризував вищезгадану постанову таким документом, «яким Петлюра під час паніки оформив своє самодержавство» [155, с. 162]. Так, власне, воно і було й раніше, але з цього моменту набуло юридично завершені форми¹².

Між тим, уряд УНР було скорочено до вказаних вище п’яти осіб (Мазепи, Черкаського, Шрамченка, Безпалка, Красного) [58, с. 317].

16 листопада 1919 р. в Кам’янці-Подільському було зібрано Українську Національну Раду, що поставила за мету усунути Директорію і скликати Державний Соїм (передпарламент), а також оголосити тимчасову конституцію УНР. Після переговорів

¹² У лютому 1920 р. урядом було ухвалено окрему постанову, в якій говорилося, що з оголошенням “Тимчасового закону” закінчуються повноваження, надані членом Директорії А. Макаренкові та Ф. Швецю 15 листопада 1919 р. щодо їх діяльності за кордоном, проте, очевидно, без затвердження зазначеного закону й ця постанова де-юре не могла б набрати чинності, хоча й де-факто ці особи вже й так не відігравали жодної ролі у державному керівництві УНР.

головний отаман військ УНР С. Петлюра пообіцяв виробити і прийняти конституцію. Того ж дня уряд і армія УНР вийшли з Кам'янця-Подільського, добровільно здавши його полякам за попередньою телеграмою до них С. Петлюри. В телеграмі польському командуванню С. Петлюра повідомив, що в місті залишилися окремі українські державні інституції на чолі з головним уповноваженим уряду УНР І. Огієнком. Коли ж у Кам'янець-Подільський увійшли польські війська, частину урядовців було вивезено до табору полонених у Ланцуті, після чого незабаром звільнено [27, с. 176–180].

Після мандрівки уряду через Проскурів, Староконстантинів до Чорторії поблизу Любара, де отаманами Волохом, Божком та Данченком було пограбовано державну скарбницю, державна влада остаточно розвалилася. 5 грудня 1919 р. С. Петлюра виїхав до Варшави, не сказавши нікому “ні про те, що маємо робити на Україні, ні про те, яка саме мета його подорожі за кордон” [58, с. 324–325]. Згадуючи про цей факт голова уряду УНР І. Мазепа говорить, що про від’їзд головного отамана не знали навіть В. Тютюнник та Є. Коновалець, і додає, що ад’ютант голови Директорії “О. Доценко в своєму “Літописі [української революції]” (кн. 4, ст. 350) пише, що ніби-то Петлюра, від’їжджаючи за кордон, “давав останні розпорядження правительству про те, що мають робити на Україні, про зв’язок та про план своєї роботи за кордоном” і т. д. Це рішуче не відповідає правді” [58, с. 325].

6 грудня 1919 р. українське військо на чолі з М. Омеляновичем-Павленком вирушило у свій п’ятимісячний Зимовий похід. Уряд зміг виділити на його здійснення лише 2 млн. крб., а сам голова уряду подорожував у супроводі лише одного колишнього українського козака до Вінниці, а звідти до Липівця. Згодом частина уряду зустрілася у Літині й лише у лютому 1920 р. І. Мазепа прибув до Кам'янця-Подільського¹³.

¹³ 14 лютого 1920 р. відбулося останнє засідання уряду І. Мазепа (у складі І. Мазепа, А. Лівичького, І. Огієнка, М. Шадлуна і О. Безпалка) на якому було ухвалено новий “Тимчасовий закон про державний устрій і порядок законодавства УНР” [120], який мав окреслити компетенцію Директорії та визначити правові основи діяльності передпарламенту УНР – Державної Народної Ради, перед якою і повинен був нести відповідальність уряд. Він передбачав скликання не пізніше 1 травня 1920 р. передпарламенту під назвою Державна Народна Рада. До скликання цього органу Директорія могла здійснювати свої повноваження виключно через Раду народних міністрів. Закон містив

Післямова

Підсумовуючи, варто відзначити, що “трудовий принцип” за час існування Директорії УНР не став фундаментом для розбудови національної української державності. Головною причиною його неприйняття стало небажання різних політичних сил українського суспільства піти на компроміс заради спільної ідеї створення незалежної держави. Окрім того, Директорія не змогла запровадити “трудовий принцип” унаслідок воєнно-політичних обставин, що склалися в тогочасній Україні. Разом з тим, відхилення класового «трудового принципу» більшістю політичних сил дало можливість керівництву УНР переглянути й обрати новий напрям розвитку країни та суспільства. Ним став курс на розбудову в Україні республіканського ладу на основах парламентської демократії.

Зміни в органах влади Директорії зумовлювали відповідні зміни законодавчого процесу. Відсутність збалансованого

спеціальний розділ, який так і називався “Законодавство УНР”, але він не тільки не вирішував старих проблем, а й породжував нові. Досить сказати, що повноваженнями приймати закони наділялися як Державна Народна Рада, так і Рада народних міністрів. Проте й ці аргументи на С. Петлюру не справили враження. Після цього І. Мазепа надіслав головному отаманові листа, в якому просив затвердити документ і визнавав: “Директорія, як верховна влада, серед населення втратила свою популярність, ніхто її не знає, популярне лише ваше ім’я. Всюди висловлюються за негайне скликання хоч би тимчасового законодавчого тіла для тіснішого зв’язку з народом” [35, с. 28]. Проте С. Петлюра так і не затвердив цей закон.

Тоді ж був розроблений і затверджений черговий конституційний закон про передпарламент – “Закон про скликання Державної Народної Ради УНР”. Він визначав принципи формування передпарламенту такими ж самими, на яких у 1917 р. будувалася Українська Центральна Рада. Тоді їй довелося докласти великих зусиль, щоби легітимізуватись, довести своє право представляти весь український народ. Передбачалося формувати передпарламент за партійними ознаками згідно з суб’єктивно визначеними нормами представництва. Такі підходи до складу цього органу зберігалися до кінця існування УНР. Цей тимчасовий вищий орган влади не мав права вирішувати важливих питань, які регулюються нормами конституційного права: приймати постійну Конституцію УНР, вносити зміни до робітничого і земельного законодавства, визначати правовий статус національних меншин. 9 січня 1921 р. був затверджений закон, який визначав кількісний склад і порядок формування Ради, вона складалася з представників українських політичних партій, переважно соціалістичної орієнтації.

механізму розподілу повноважень серед членів Директорії призвела до зосередження всієї влади в руках С. Петлюри, у зв'язку з чим законодавчий процес також наблизився до одноособового. Та все ж таки здобутками цього періоду є нормативна урегульованість законодавчого процесу, впровадження української мови у нормотворчість, запровадження централізованої системи реєстрації законів, спроби кодифікації законодавства, упорядкування застосування форм нормативних актів (законів і постанов) та ін. Окремі законопроекти, підготовлені у цей період, містять прогресивні ідеї, зокрема заснування представницького органу – Державної Народної Ради, які, на жаль, залишилися нереалізованими. Законодавча ж техніка у сучасному її розумінні, як система правил викладення нормативно-правового матеріалу при виготовленні тексту законодавчих актів, складалася не системно, а скоріше вибірково – шляхом урегулювання нагальних питань поточного (конкретного) моменту.

Есери та есдеки, що домінували у керівництві Республіки, негативно ставилися до будь-яких демократичних експериментів, вважаючи їх гальмом на шляху соціальної революції, а людей, що їх підтримували, – зрадниками та ворогами революційної справи в Україні. Лише відкрита агресія більшовиків та зміна уряду, що обрав орієнтацію на буржуазно-демократичні уряди капіталістичних країн, на певний час реанімували ці ідеї. Трагізм ситуації полягав й у тому, що, не маючи достатньої політичної культури, український політичний провід сприймав «ідеї парламентської демократії» передусім як певний стиль колективного управління державою. Керувати «демократично» означало «всі разом», а у складних умовах внутрішньополітичної кризи та зовнішньої агресії такий принцип управління не міг дати позитивних результатів, що і засвідчили подальші події. Директорії та урядові УНР так і не вдалося консолідувати націю, створити централізовану, демократичну державу та дати відсіч зовнішнім ворогам.

Загалом законодавство “другої” УНР у 1919 р. слід охарактеризувати як законодавство перехідного періоду, коли закони приймаються тільки у разі необхідності “швидкого реагування” на конкретні обставини. Звідси й відсутність власних кодифікованих актів у галузі цивільного та кримінального законодавства. Те ж саме стосується й державного права.

Підсумовуючи, слід наголосити, що не дивлячись на всі намагання, Директорії не вдалося створити масову опору в середині українського суспільства. Головною причиною цього стало те, що лідери УНР на угоду власним політичним інтересам, не захотіли спертися на всі соціальні групи населення. Вони самі визначали лояльність тих чи інших верств населення до себе, не рахуючись з їхніми політичними інтересами та соціальними потребами. Зрозуміло, що така недалекоглядна політика, яка виключала значну частину населення (особливо неетнічних українців) з революційного процесу, не могла призвести до позитивних результатів. Слабкість соціальної підтримки режиму Директорії всередині українського народу значною мірою й обумовила її поразку в боротьбі з більшовиками.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієвський В. З минулого. – Т. 2. – Ч. 2. – Берлін, 1923. – 312 с.
2. Васковський Р. Діяльність Директорії УНР (листопад 1918 – квітень 1919 р.): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Дніпропетровськ, 1999. – 201 с.
3. Ветров Р. Політичні партії України на початку ХХ століття (1900–1925 рр.). – Дніпродзержинськ, 1997. – 246 с.
4. Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Миколи Чеботаріва): Науково-документальне видання. – К.: Темпора, 2003. – 288 с.
5. Вишнівський О. Повстанський рух і отаманія. – Детройт: Капітула відзнаки Хреста залізного стрільця, 1973. – 109 с.
6. Винниченко В. Відродження нації. – Т. III. – Відень, 1921. – 542 с.
7. Винниченко В. Відродження нації. – Т. 3. – К., 1990. – 542 с.
8. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. – К., 1991. – 128 с.
9. Винниченко В. Щоденник. – Т. 1. – Едмонтон; – Нью-Йорк: Канадський Інститут Українських Студій, Комісія УВАН у США, 1980. – 500 с.
10. Вислоцький І. Гетьман Павло Скоропадський в освітленні очевидців. – Торонто: Український робітник, 1940. – 39 с.
11. Відродження. – 1918. – 26 (13) грудня.
12. Вістник Державних Законів Української Народньої Республіки. – 1919. – Ч. 1. – 18 січня.
13. Вістник Державних Законів Української Народньої Республіки. – 1919. – Вип. VI. – Ч. 95.
14. Вістник Української Народньої Республіки. – 1919. – 7 лютого.
15. Гай-Нижник П. Акт Злуки УНР і ЗУНР: втілення і крах ідеалу Соборної України // Історичний календар 2010. – Вип. 13. – К., 2009. – С. 17–27.
16. Гай-Нижник П. Взаємини Директорії та уряду УНР в період від їхнього прибуття до Кам'янця-Подільського і до остаточного виходу на чужину (березень 1919 – листопад 1920 рр.) // Камянець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, Камянець-Подільський, 6–7 жовтня 2009 р. – Камянець-Подільський: Оіум, 2009. – С. 162–183.
17. Гай-Нижник П. Київський період відновленої УНР: фінанси і політика (14 грудня 1918 р. – 5 лютого 1919 р.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2008. – Вип. XXIV: Соціальні та економічні чинники революцій і реформ в Україні: проблеми взаємоемпіливів. – С. 165–175.
18. Гай-Нижник П. Листопад – грудень 1918 р.: повстання Директорії чи успішна спроба державного військового перевороту? // Київська старовина. – 2008. – № 2. – С. 62–81.
19. Гай-Нижник П. Отаманщина в період Директорії УНР: соціальна

база, роль і місце в національно-визвольній боротьбі // Література та культура Полісся. – Вип. 58. – Ніжин: Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2010. – С. 105–114.

20. Гай-Нижник П. Повалення Гетьманату П. Скоропадського: підготовка та здійснення (1918 р.) // Гілея. – 2011. – № 47 (5). – С. 18–29; – № 48 (6). – С. 88–99; – № 52 (Спецвипуск). – С. 5–15.

21. Гай-Нижник П. Справа Deutsche Luft Reederei (або коли і на яких умовах урядові УНР переправлялися гроші з Німеччини) // Україна дипломатична. – К., 2009. – Вип. X. – С. 441–457.

22. Гай-Нижник П. «Супруніада»: уряд Директорії проти Фінансової агентури УНР в Німеччині (1919–1921 рр.) // Київська старовина. – 2010. – № 1. – С. 46–70.

23. Гай-Нижник П. Українська валюта з Німеччини для уряду Директорії УНР (до питання про діяльність Фінансової агентури УНР в Берліні, “Супруніади” та встановлення дати загибелі Д. Вітовського) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2010. – № 4 (48). – С. 325–348.

24. Гай-Нижник П. УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917–1920 рр.). – К.: «ЩеК», 2010. – 304 с.

25. Гай-Нижник П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня - 14 грудня 1918 р.). – К., 2004. – 430 с.

26. Героїзм і трагедія Холодного яру. Збірник. – К., 1996. – 316 с.

27. Гнатишак М. Державні гроші України: ілюстрований історико-іконографічний нарис. – Клівденд: Український музей-архів, 1974. – 355 с.

28. Горак В. Директорія: потенціал і можливості політичного виживання // Україна ХХ ст.: Проблеми національного відродження. – К., 1993. – С. 85–86.

29. Грабовецький С. Українське державотворення революційної доби: виклики часу і відповіді нації // Розбудова держави. – 1997. – Ч. 12. – С. 12–15.

30. Грациози А. Большевики и крестьяне на Украине. 1918–1919 годы. Очерк о большевизмах, национал-социализмах и крестьянских движениях. – М.: АИРО-XX, 1997. – 209 с.

31. Грушевський М. Вибрані праці: видано з нагоди 25-ліття від дня його смерті (1943-1959) / М. Грушевський; Зібр. і упоряд. М. Галій; Вст. ст. від вид-ва. – Нью Йорк: Накладом Гол. управи ОУРДП в США, «Прометей», 1960. – 263 с.

32. Губа П. Українське відродження: спроба джерелознавчої оцінки вітчизняної преси 1917–1920 рр. – Черкаси: ЧДТУ, 2002. – 263 с.

33. Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ ст. Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.

34. ДАЛО. – Ф. 257, оп. 2, спр. 1389, арк. 1.

35. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Документи і матеріали.

- Т. 1. – К.: Вид-во імені Олени теліги, 2006. – 688 с.
36. Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923. – Т. 2. – К.: Темпора, 2002. – 352 с.
37. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). – Мюнхен, 1969. – 543 с.
38. Єфремова Н. Праця Теодора Галіпа “Основні права і обов’язки українських громадян”. Невідомі сторінки історії конституційного розвитку України // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2007. – № 3. – С. 69–73.
39. Збірник пам’яті Симона Петлюри. – К., 1992. – 260 с.
40. Игреньев Г. Екатеринославские воспоминания // Революция на Украине по мемуарам белых. – М. – Л., 1990. – С. 186–195.
41. Історія Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис. – К.: Україна, 1992. – 346 с.
42. Капустянський М. Похід український армій на Київ – Одесу в 1919 році. – Т. 1–3. Кн. ч. 1–2. – Львів, 1921. – 88 с.
43. Капустянський М. Похід український армій на Київ – Одесу в 1919 році. – Ч. 3. – Львів, 1922. – 128 с.
44. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ–ХХ століть: соціально-політичний портрет. – К.: Либідь, 1993. – 176 с.
45. Ковалевський С. При джерелах боротьби: Спомини. Враження. Рефлексії. – Інсбрук: Накладом М. Ковалевської, 1960. – 130 с.
46. Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії. – К., 1919. – 616 с.
47. Козельський Б. В. Шлях зрадництва й авантур (Петлюрівське повстанство). – Х.: Держвидав України, 1927. – 147 с.
48. Коновалець Є. Причинки до історії Української революції. – Прага: Накладом Проводу Українських Націоналістів, 1928. – 39 с.
49. Коновалець Є. Причинки до історії Української революції. – Прага: Накладом Проводу Українських Націоналістів, 1948. – 48 с.
50. Коновалець Є. Спомини й уваги. Причинки до історії української революції // Історія Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис. – Львів, 1937. – С. 287–346.
51. Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України 1917–1920: Навчальний посібник. – К., 1997. – 208 с.
52. Кучерук О. Київ 1917–1919. Адреси. Події. Люди. – К.: Темпора, 2008. – 156 с.
53. Лебідь-Юрчик Х. Бюджетове право. – Львів, 1927. – 191 с.
54. Лисенко А.А. Отаманські формування на Лівобережній Україні в другій половині 1918–1919 рр. // Автореферат дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук за спец. 07.00.01 – Історія України. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2002. – 23 с.
55. Лист сотника І. Барила до генерала Омеляновича-Павленка // Батьківщина (Торонто). – 1971. – 29 травня. – Ч. 10.
56. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т. 2. – К., 1994. – 574 с.
57. Лозовий В. Пошуки Директорією ідейно-політичних засад

- відновлення діяльності УНР // Український історичний журнал. – 2000. – № 5. – С. 32–37.
58. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921. – К.: Темпора, 2003. – 608 с.
59. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921.– Ч. 1. – Мюнхен: Прометей, 1950. – 209 с.
60. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921.– Ч. 1. – Прага: Пробоем, 1942. – 212 с.
61. Мартос Б. Гроші Української Держави // Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – Мюнхен: Український Технічно-Господарський Інститут, 1972. – С. 9–33.
62. Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – Мюнхен: Український Технічно-Господарський Інститут, 1972. – 102 с.
63. Михальчук В. Погроми в Україні і боротьба Симона Петлюри з ними // Літературна Україна. – 1994. – 9 червня.
64. Назарук О. Рік на Великій Україні. Спомини з Української революції. – Відень: Видання «Українського Прапора», 1920. – 345 с.
65. Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – К.: Культура и знание, 1919. – 212 с.
66. Оскілко В. Між двома світами.– Ч.1. – Рівне: УНП, 1924. – 348 с.
67. Петлюра С. Статті, листи, документи. – Т. 2. – Нью-Йорк: УВАН у США, Б-ка ім. С.Петлюри в Парижі, 1979. – 627 с.
68. Петлюра С. Статті. Листи. Документи.– Т. IV. – К., 2006. – 704 с.
69. Політична історія України. ХХ століття: у 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. – Т. 2. Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920) / В.Ф. Солдатенко (кер.), В.Ф. Верстюк. – К.: Генеза, 2002–2003. – 488 с.
70. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т. 2. – К.: Либідь, 1995. – 608 с.
71. Прохода В. Записки Непокірливого: історія національного усвідомлення, життя і діяльності звичайного українця. – Кн. 1. – Торонто: Пробоем, 1967. – 434 с.
72. Радченко Л. Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917–1920 рр. – Х., 1996. – 120 с.
73. Революция на Украине по мемуарам белых. – М.; – Л., 1930. – XXXII, 435 с.
74. Робітнича газета. – 1919. – 16 січня.
75. Робітнича газета. – 1919. – 12 лютого.
76. Робітнича газета. – 1919. – 25 серпня.
77. Рум'янцев В. Українська державність у 1917–1922 роках: національно-демократична і радянська альтернатива: Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. – Х., 1998.
78. Савченко В. А. Дванадцять війн за Україну. – Х.: Фолио, 2006. – 416 с.
79. Савченко В. Атаманы казачьего войска. – М.: Яуза, Эксмо, 2006.

– 413 с.

80. Семененко В. Історія Східної України. Поновлення кайданів (1917–1922 рр.). – Х.: Основа, 1995. – 400 с.

81. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ; Філадельфія, 1995. – 493 с.

82. Солдатенко В. Ф. Три Голгофи. Політична доля Володимира Винниченка. – К.: Світогляд, 2005. – 349 с.

83. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: Історичні есе-хроніки. – Т. III. Рік 1919. – К., Світогляд, 2010. – 453 с.

84. Солдатенко В. Українська революція. Концепція та історіографія (1918–1920) рр.). – К.: Просвіта, 1999. – 508 с.

85. Стахів М. Україна в добі Директорії У.Н.Р.: У 7 т. – Т. 1. – Скрантон, 1962. – 272 с.

86. Стахів М. Україна в добі Директорії У.Н.Р.: У 7 т. – Т. 2. – Скрантон, 1963. – 248 с.

87. Табачник Д., Веденєєв Д. Репрезентанти Війська Українського // Військо України. – 1993. – № 2–3.

88. Трудова громада. – 1919. – 29 липня.

89. Трудовий шлях. – 1919. – 18 липня.

90. Удовиченко О. Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил. 1917–1921. – К.: Україна, 1995. – 206 с.

91. Україна. – 1919. – 15–16 листопада.

92. Украина в 1917–1921 гг. Некоторые проблемы истории. – Сборник научных статей и трудов. – К, 1991. – 280 с.

93. Феденко П. Повстання Нації // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). – Прага, 1930. – С. 76–108.

94. Феденко П. Український рух у ХХ столітті. – Лондон: Наше слово, 1959. – 272 с.

95. Фесик А. Вооруженное восстание на Украине. – Одесса: Аспект, 1992. – 18 с.

96. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр. – Т. IV. – Прага, 1922. – 192 с.

97. ЦДАВО України. – Ф. 1063, оп. 1, спр. 231, арк. 1.

98. ЦДАВО України. – Ф. 1064, оп. 2, спр. 15, арк. 1.

99. ЦДАВО України. – Ф. 1065, оп. 1, спр. 14, арк. 8–8 зв.

100. ЦДАВО України. – Ф. 1065, оп. 1, спр. 14, арк. 87.

101. ЦДАВО України. – Ф. 1065, оп. 1, спр. 15, арк. 1–3.

102. ЦДАВО України. – Ф. 1065, оп. 1, спр. 15, арк. 10–12 зв.

103. ЦДАВО України. – Ф. 1065, оп. 1, спр. 15, арк. 27.

104. ЦДАВО України. – Ф. 1065, оп. 1, спр. 16, арк. 64.

105. ЦДАВО України. – Ф. 1065, оп. 1, спр. 25, арк. 41.

106. ЦДАВО України. – Ф. 1065, оп. 1, спр. 25, арк. 41 зв.

107. ЦДАВО України. – Ф. 1065, оп. 1, спр. 38, арк. 3.

108. ЦДАВО України. – Ф. 1065, оп. 1, спр. 38, арк. 4.

109. ЦДАВО України. – Ф. 1065, оп. 1, спр. 38, арк. 5.
110. ЦДАВО України. – Ф. 1065, оп. 1, спр. 38, арк. 7.
111. ЦДАВО України. – Ф. 1065, оп. 4, спр. 5, арк. 158.
112. ЦДАВО України. – Ф. 1092, оп. 2, спр. 4, арк. 23.
113. ЦДАВО України. – Ф. 1092, оп. 6, спр. 2, арк. 10–11.
114. ЦДАВО України. – Ф. 1092, оп. 6, спр. 2, арк. 63.
115. ЦДАВО України. – Ф. 1429, оп. 1, спр. 2, арк. 15–16.
116. ЦДАВО України. – Ф. 1429, оп. 1, спр. 4, арк. 7.
117. ЦДАВО України. – Ф. 1429, оп. 1, спр. 4, арк. 18–19.
118. ЦДАВО України. – Ф. 1429, оп. 1, спр. 4, арк. 33.
119. ЦДАВО України. – Ф. 1429, оп. 1, спр. 4, арк. 43.
120. ЦДАВО України. – Ф. 1429, оп. 2, спр. 53, арк. 1–1 зв.
121. ЦДАВО України. – Ф. 1429, оп. 2, спр. 53, арк. 41.
122. ЦДАВО України. – Ф. 1429, оп. 5, спр. 6, арк. 8.
123. ЦДАВО України. – Ф. 1429, оп. 5, спр. 6, арк. 12.
124. ЦДАВО України. – Ф. 1429, оп. 5, спр. 17, арк. 17.
125. ЦДАВО України. – Ф. 1429, оп. 5, спр. 24, арк. 13.
126. ЦДАВО України. – Ф. 1509, оп. 1, спр. 2, арк. 56.
127. ЦДАВО України. – Ф. 2208, оп. 1, спр. 141, арк. 5–5 зв.
128. ЦДАВО України. – Ф. 2208, оп. 1, спр. 167, арк. 6–8 зв.
129. ЦДАВО України. – Ф. 2208, оп. 2, спр. 2, арк. 2 зв.
130. ЦДАВО України. – Ф. 2208, оп. 2, спр. 2, арк. 9 зв.
131. ЦДАВО України. – Ф. 3543, оп. 2, спр. 1, арк. 102.
132. ЦДАВО України. – Ф. 3543, оп. 2, спр. 1, арк. 103.
133. ЦДАВО України. – Ф. 3543, оп. 2, спр. 1, арк. 103 зв.
134. ЦДАВО України. – Ф. 3543, оп. 2, спр. 1, арк. 104.
135. ЦДАВО України. – Ф. 3696, оп. 2, спр. 318, арк. 25.
136. ЦДАВО України. – Ф. 3795, оп. 5, спр. 78, арк. 307.
137. ЦДАВО України. – Ф. 3809, оп. 2, спр. 18, арк. 1–4.
138. ЦДАВО України. – Ф. 3933, оп. 1, спр. 15, арк. 2.
139. ЦДАВО України. – Ф. 4186, оп. 2, спр. 11, арк. 42.
140. ЦДАВО України. – Ф. 4211, оп. 1, спр. 20, арк. 7.
141. ЦДАВО України. – Ф. 4211, оп. 1, спр. 20, арк. 10.
142. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 20, спр. 103, арк. 10.
143. ЦДАГО України. – Ф. 5, оп. 5-1, спр. 23, арк. 3.
144. ЦДАГО України. – Ф. 5, оп. 5-1, спр. 23, арк. 9.
145. ЦДАГО України. – Ф. 5, оп. 5-1, спр. 148, арк. 5.
146. ЦДАГО України. – Ф. 5, оп. 5, спр. 37, арк. 1.
147. ЦДАГО України. – Ф. 43, оп. 1, спр. 2, арк. 3.
148. ЦДАГО України. – Ф. 57, оп. 2, спр. 248, арк. 1.
149. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 581, оп. 1, спр. 12, арк. 3.
150. Червоний прапор. – 1919. – 22 січня.
151. Черниговская земская газета. – 1919. – 3 января (1918. – 21 декабря).

152. Чикаленко Є. Щоденник. 1919–1920. – Київ – Нью-Йорк, 2005. – 640 с.
153. Чикаленко Є. Щоденник: В 2-х т. – Т. 2. – К.: Темпора, 2004. – 464 с.
154. Чому ще й досі столиця України – Київ в руках гетьманців // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – 1918. – 8 грудня.
155. Шаповал М. Велика революція та українська визвольна програма. – Прага: Вільна спілка, 1927. – 324 с.
156. Шаповал М. Гетьманщина і Директорія: Спогади. – Нью-Йорк, 1958. – 381 с.
157. Шаповал М. Занепад УНР. – Прага, 1928. – 42 с.
158. Шелухін С. Петлюрівці в світі права. – Львів; – Відень, 1922. – 24 с.
159. Шинкарук Я.І. Правові засади організації та діяльність Міністерства внутрішніх справ Української Народної Республіки доби Директорії (листопад 1918 – 1921 рр.): Дис. на здоб. наук. ст. канд. юр. наук. – К.: Київський національний університет внутрішніх справ, 2006. – 102 с.
160. Шлях (Вінниця). – 1919. – 19 серпня.
161. Яблонський В. Від влади п'ятьох до диктатури одного. Історико-політичний аналіз Директорії УНР. – К.: Альтерпресс, 2001. – 160 с.
162. Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 років: Спроби творення і причини поразки. – К.: Дух і Літера, 2003. – 767 с.
163. Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 4.
164. Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 119.
165. Hai-Nyzhnyk P. Matter of «Deutsche Luft Reederei» // Ukraina dyplomatychna (Diplomatic Ukraine). – Kyiv, 2009. – Is. X. – P. 424–438.
166. Haj-Nizsник Pavlo. A két ország rész egyesülése: az egységes Ukrajna eszméjének megvalósulása és csodje // Hromada. – 2009. – № 1 (99). – január–február; – № 2 (100). – március–április.

ДОДАТКИ

(Укладач П. Гай-Нижник)

Відозва Директорії Української Народної Республіки (15 листопада 1918 р.)

Громадяне!

Генерал російської служби П. Скоропадський, порозумівшись у квітні 1918 року з німецькими генералами, штиками німецьких, – тоді ще не вільних підлеглих їм салдатів, – назвавшись гетьманом, захопив владу на Україні й скасував Українську Народню Республіку.

З того менту зачалось нищення всіх народніх прав та нечувані знуцання над демократією України жандармів і поліцаїв старого царського ладу. Клясова помста поміщиків та буржуазії дійшли до такої міри, якої не знав і царський режим.

І що більше панування генерала-гетьмана посувало Україну до єдиної неділимої Росії, то лютіше, отвертіше й цинічніше ставало топтання прав народу й глузування пануючих кляс над усіма здобутками революції, як політично-соціальними, так і національними.

Останнім зрадницьким актом генерала-гетьмана П. Скоропадського про скасування самостійности Української Держави український народ віддається остаточно на поталу поміщицько-бюрократичній реакції та на цілковите поневолення. Сформований новий Уряд із представників реакційних кляс, які мають творити єдину неділиму Росію, виразно говорить про те, що чекає український народ, коли він не встане рішуче й до останнього чоловіка в оборону свого життя.

Український Національний Союз, яко найвище представництво організованої української демократії, вживав до останнього дня всіх заходів, щоб без пролиття крові й дезорганізації громадського життя захистить і одстояти права народу. Але всі мирні заходи української демократії весь час зустрічали лютий опір з боку поміщиків, бюрократії та буржуазії.

Отже настав час залишити мирні заходи.

Од імени організованої української демократії, від усього активного народнього громадянства, яке обрало нас, ми, Директорія Української Народньої Республіки, сим оповіщаємо:

Генерал Павло Скоропадський є насильник і узурпатор народньої влади. Все Правительство його, як протинародне, протинаціональне, оповіщаємо недійсним.

Пропонуємо генералу П. Скоропадському й його міністрам залишити обманом і насильством захоплені ними урядові посади.

В ім'я спокою, порядку в Республіці пропонуємо зробити це негайно, без пролиття крові.

Офіцерським руським організаціям пропонуємо мирно скласти зброю й виїхати з меж України, куди хто схоче. В противному разі місце висилки їх буде призначено Урядом Української Народньої Республіки.

Застерігаємо генерала Скоропадського, його міністрів, руських офіцерів і всіх, хто з ними, що всякі насильства, утиски, образи й пошкодження українцям, а також демократичним особам і організаціям якої будь національності викличуть помсту, вибух якої ніхто не зможе спинити. В інтересах цих груп і осіб пропонуємо утриматись від агресивних заходів проти демократії.

Німецьке вояцтво демократичної Германської Республіки оповіщаємо, що українська демократія більш не може терпіти насильств, знущання й злочинного для всього краю панування монархічно-поміщицької реакції й з зброєю в руках буде обстоювати права поневоленого народу. Ми віримо, що салдати германського визволеного народу поставляться до боротьби пригніченого українського народу відповідно до своєї гідности.

Всім громадянам заявляємо:

Хто стоїть за утиск та експлуатацію селянства та робітництва; хто хоче панування жандармів і охранок; хто може спокійно дивитись на розстріл мирних студентів озвірілими руськими офіцерами, – той нехай виступає разом з гетьманом і його урядом за єдину неділиму гетьмансько-монархічну Росію проти волі демократії Української Народньої Республіки.

Всі останні чесні громадяне, як українці так і не- українці, повинні разом з нами стати збройною дружною силою проти ворогів і злочинців народу й тоді всі соціальні й політичні здобутки революційної демократії будуть повернені. А Українські Установчі Збори твердо й непохитно закріплять їх на вільній Українській землі.

Разом з тим Директорія Української Народньої Республіки закликає всіх борців стежити за порядком і рішуче та безпощадно припиняти грабіжі.

Українські народньо-республіканські війська підходять до Києва. Для ворогів народу вони несуть заслужену ними кару, для демократії всіх націй України визволення.

До зброї, громадяне, й до порядку.

Голова Директорії Української Народньої Республіки В.Винниченко.

Члени Директорії С.Петлюра, Ф.Швець, П.Андрієвський.
У Києві, 15 листопада 1918 р.

Винниченко В. Відродження нації. – К.-Відень, 1920. – Ч.ІІІ. - С.110-114.

—2—

**Звернення дивізії “Сірожупанників” із закликом
повстати проти гетьмана П. Скоропадського
(18 листопада 1918 р.)**

**Товариші,
сини України і її народу.**

Настав для України історичний мент. Для Українського народу б'є 12 година! Узурпатор Скоропадський продавав нас і Рідну Україну Московським і Донським жиродам-кулакам!

Сини України! Каїна Скоропадського можливо спинити тільки зброєю! За нас цього ніхто не зробить! Озброїться повинні самі ми, і самі-ж врятувати Рідний наш край Україну і себе.

Товариші!!!

1-а Стрілецька, Козацька піша дівізія поставила собі метою і за щастя, постояти за Вільну Незалежну Україну, за її добробут, за її кращу долю і за її демократичний трудящий народ.

Всі, кому минуло 20 років, у кого ще б'ється і болить серце за Рідну Неньку Україну, за Український Народ, всі, – як один, кидайте свою працю, свої хати, і ідіть до нас.

Ворог підняв голову. Ворог не спить. Він іде на нас, він хоче разорити, обкрасти Україну, нас матерів, батьків, братів, сестер і дітей наших.

Єднаймося! Всі ідіть до нас, ми видамо вам зброю, одяг, будемо годувати і разом визволяти Рідний Край!

Коли ми тепер не дамо опіру ворогу, ворог сам прийде до нас і примусить нас робити те, що він захоче.

Дорогі браття! Цьому не бути! Не будемо ждати ми, щоб попустити до сього. Пам'ятаймо, що наш найзліший, найклятіший ворог іде на нас!

Селяне і робітники!!! Кидайте ваші плуги, сокири, машини, ходім всі разом кувати собі кращу долю й щасте!!!

Мати Україна зтікає кров'ю.

Вона, наша Рідна Мати, кличе нас, може в останне, постояти за НЕЇ вирвати Її з пазурів kota, кличе нас, взиває, – рішуче сказати наше слово.

Браття! Ходім же всі разом! Зіллемося в міцну стальну лаву і тоді ніхто нас не переможе.

Побіда за нами. З нами Бог Святий Віра і Свята правда!

Вперед же. До зброї!

Записуватись в козацтво біля станції Конотоп, Штаб Стрілецької дивізії, помешканні залізничного комісаріату.

Начальник Штабу Командуючого Республіканськими Військами Полтавщини і Чернігівщини Військовий Старшина Калюжний.

ДАСО. – ФР. 2674. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.47.

—3—

**Звернення до народу Головного Командування
Револуційних військ на Чернігівщині і Полтавщині
(полковника В.Паля)] Листопад 1918 р.**

Дорогі браття!!!

Війська Петлюри перші підняли повстання проти московсько-поміщицько-фабрикантського контрреволюціонера і провокатора, колись так-званого “гетьмана”, царського охранника, генерала Скоропадського.

Вони перші винесли найтяжчі, з його мизерної руки удари.

Вони може найбільше відчули кривду і неволю, в яку запріг всіх нас сей другий Азеф, Іуда, – підкуплений поміщицькими та фабрикантськими міліонами.

Вони може найкраще відчувають, як стогне Українська земля, увесь Український Нарід у неволі, стікаючи кров'ю під ножем черносотенних, царсько-гетьманських бандитів і кровопийць...

На наказ Українського Республіканського Діректоріату, який знаходиться під проводом славних наших борців за землю, правду і волю народу, – Винниченка і Петлюри, ми підняли повстання проти царсько-поміщицько-фабрикантсько-чорносотенних провокаторів, котрі ідуть проти нас з генералом Скоропадським прозваного народом Іудою.

Війська Української Народньої Республіки женуть і тиснуть Народнього ворога; – одначе ворог, за гроші старого німецького уряду, накупив і так загарбав багато зброї та гармат, озброїв все ледаче офіцерство і нам приходиться дуже тяжко.

І ми, товариші, в сей скрутний час для нас в борбі за соціалізм протягуємо Вам братню руку, звертаємося до Вас як до вірних синів України і борців за долю свого народу, дайте нам допомогу, і станьте в ряди війська Української Народньої Республіки.

Станьте під команду Начальника революційних військ на Чернігівщині та Полтавщині Української Народньої Республіки Полковника Палія.

Бережіть же права Української Народньої Республіки і хроніть свій Рідній многострадальний народ, свою рідну землю, напоєну кров'ю предків наших, які полягали за волю народу від грабіжу і руїни ворожих нам сил.

Підтримуйте всюди повний порядок, спокій і справедливість щоб не було у нас так, як у Московських сусідів, щоб не посміялися і не покивали головами інші народи.

До праці ж!!!

Головне Командування Революційних військ на Чернігівщині і Полтавщині.

**Постанова Директорії УНР про заборону
всякої агітації і підбурювання проти влади
Української Народньої Республіки
та її державної незалежності**

26 листопада 1918 р.

м. Фастів

Директорії Української Народньої Республіки подаються відомості, що прислужники бувшого гетьманського поміщицького правительства, які були на службі у панів у карательних отрядах і державній варті, яких розбили та розігнали республіканські війська, тепер поодинокі ведуть протинародну і протиреспубліканську провокаційну роботу. Вони називають себе більшовиками або лівими есерами і під цєю назвою намагаються внести дезорганізацію і безладдя в те велике діло визволення українського народу з-під влади панів, яке веде тепер українська демократія. Ці потайні друзі поміщиків та гетьмана, підшившісь під більшовиків, піддурюють народ на грабїжі, щоб тим заплямувати нове народне правительтво Республіки і утруднить йому перемінити гетьманські порядки і закріпить народню владу; вони кличуть не слухати Директорії, що б'ється тепер з гетьманом, кличуть закладати совіт депутатів, вносити безладдя і забирати владу в свої руки. Український народ в особі своїх соціалістичних і демократичних партій, вибрав своє тимчасове республіканське правительтво Директорію і доручив їй знести панування гетьмана та поміщиків. Директорія, виконуючи волю свого народу, покликала до зброї вірних синів своєї нації і ними чистить Україну від усіх ворогів народу і працюючих класів його; скрізь виганяються гетьманські та поміщицькі наймити і вертаються до влади народні вибранці, але розігнані народні гнобитилі ще не знищені зовсім, вони ще намагаються та й довго ще будуть намагатися вернути своє панування. Вони всякими способами будуть перешкоджать народові самому правити собою, всіляко силами будуть викликать темних людей на сварки між собою, на безчинства та

всякі безладдя, щоб тим ослабити нову народну владу. Також Директорія Української Народної Республіки постановляє: довести до відома всіх таку постанову: під страх кари військового часу, забороняється всяка агітація і підбурювання проти власті Української Народної Республіки та її державної незалежності. Влада на місцях, по селах, по містечках та містах належить органам народного самоврядування та комісарам народного правительства Директорії. Комісарам Директорії твердо і під страхом наказується і прийняти всі засоби щодо захвату власті якими-небудь групами. Всіх, хто кликатиме до грабіжів, розбоїв, до знищення народного добра, панські економії і цукроварні і т. і., то таких заарештовувати і віддавати до військового суду. Всякий, хто в сей мент перешкоджає народові боротись з гетьманськими поміщиками та капіталістами, що перешкоджає утворити народну владу Республіки, той є злочинець, і Директорія буде твердо і немилосердно бороти.

Голова Директорії Винниченко

ЦДАВО України. – Ф. 1429, оп. 1, спр. 4, арк. 18–19.

—5—

**ПЕРЕДВСТУПНИЙ ДОГОВІР,
заклучений дня 1 грудня 1918 року в м. Фастові
між Українською Народньою Республікою й
Західно-Українською Народньою Республікою
про маючу наступити злуку обох українських держав
в одну державну одиницю**

1. Західно-Українська Народня Республіка заявляє цим непохитний намір злитись у найкоротшім часі в одну велику державу з Українською Народньою Республікою – значить заявляє свій намір перестати існувати як окрема держава, а натомісць увійти з усією територією й населенням, як складова частина державної цілости, в Українську Народню Республіку.

2. Українська Народня Республіка заявляє цим рівнож свій непохитний намір злитись у найкоротшім часі в одну державу з

Західно-Українською Народною Республікою – значить заявляє свій намір прийняти всю територію й населення Західно-Української Народної Республіки, як складову частину державної цілості, в Українську Народню Республіку.

3. Правительства обох Республік уважають зв'язаними повищими заявами, то значить: уважають себе посполу зобов'язаними цю державну злуку можливо в найкоротшім часі перевести в діло так, щоби в можливо найкоротшім часі обі держави утворили справді одну неподільну державну одиницю.

4. Західно-Українська Народня Республіка з огляду на втворені історичними обставинами, окремими правними інституціями та культурними й соціальними ріжницями окремішності життя на своїй території й її населення, як будучій частині неподільної Української Народної Республіки, дістає територіальну автономію, котрої межі означить у хвилі реалізації злуки обох Республік в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратифікацію її рішень компетентними законодатними й правительствсними державними органами обох Республік. Тоді також установлені будуть детальні условини злуки обох держав.

5. Договір цей, списаний у двох примірниках, як двох окремих оригіналах, призначених по одному для правительств кожної з обох держав, може бути опублікований за згодою обох правительств, т.є. Директорії Української Народної Республіки й Ради Державних Секретарів Західно-Української Народної Республіки.

Директорія Української Народної Республіки:

*В. Винниченко
П. Андрієвський
Ф. Швець*

С. Петлюра,

Отаман Укр[аїнських] Республіканських] військ

*Повновласники Ради Державних Секретарів
Західно-Української Народної Республіки:*

*д-р Льонгін Цегельський
д-р Дмитро Левицький*

*Винниченко В. Відродження нації. - Ч. III.
- Київ-Відень, 1920. - С. 254-256.*

**Протокол засідання Ради народних комісарів
про вирішення невідкладних питань політичного,
економічного та організаційного характеру
в Українській Народній Республіці**

15 грудня 1918 р.

Головував: В. М. Чеховський

Присутні: голова Ради Комісарів В. М. Чеховський

Комісари міністерств: Д. М. Симонов, М. М. Галаган,
В. В. Мазуренко, Л. Н. Бобир-Бухановський, П. К. Пилипчук,
Л. Д. Михайлів, М. М. Ковальський, Д. Донцов, М. Г. Левитський,
С. П. Шелухін, О. Г. Лотоцький, А. А. Пісоцький, П. І. Холодний,
Б. М. Мартос, І. А. Феценко-Чопівський, В. П. Матюшенко.

Члени Революційного комітету: М. Порш, Висоцький.

Секретарював: комісар Державної канцелярії
М. А. Корчинський.

1. Слухали: Доклад голови, що Революційний комітет з часу повстання був весь час в контакті з Директорією, посилав їй постійні інформації про стан у Києві та отримував од Директорії інструкції. Серед вказівок Директорії мається й така, аби Революційний комітет вжив відповідні після знищення гетьманської влади заходи до менту приходу Директорії схоронити державне майно та сприяти нормальному ходові життя у столиці. Керуючись цією директивою Директорії Революційний комітет визнав відповідним наставити по всіх міністерствах комісарів, які провадили би біжучу роботу, та сберігали інтереси держави. Справа тим більш являлася негайною, що добровольці пороздавали зброю всяким непевним елементам, випустили карних злочинців і т. і., а все це вимагає для боротьби приладненого апарату.

1. Постановили: Визнати, призначення Революційним комітетом комісарів відповідаючим потребам менту і згідними з загальними вказівками Директорії.

2. Слухали: Пропозицію О. Г. Лотоцького, щоб доклад за Морським міністерством доручити комісарові Військового міністерства.

2. Постановили: Пропозицію ухвалити.

3. Слухали: Доклад голови Ради про те, що міська дума призначила сама начальником міської міліції Короткова.

3. Постановили: Доручити комісарам внутрішніх справ в порозумінні з командною владою призначити начальника міської міліції, а Короткова усунути.

4. Слухали: Пропозицію п. Мартоса аби відповідні комісари зажадали від міської думи розв'язання в першому засіданні цілком конкретних питань, щодо харчування людності, задоволення потреб українських військових частин тощо.

4. Постановили: Пропозицію ухвалити.

5. Слухали: Доклад голови Ради, що одержання документа, підписаного «політичного референта», аби в справі політичних ув'язнених керуватися такими правилами: а) увільнити всіх політичних в'язнів українців; б) увільнити політичних в'язнів росіян, посажених за аграрні справи, боротьбу проти гетьманської влади тощо; в) увільнити більшовиків, якщо вони дадуть підписку не виступати проти Української Народної Республіки.

5. Постановили: З огляду на те, що виникає питання, чи являється цей документ приписом Директорії, чи гадкою згаданого референта, немає даних до вирішення цього питання, тому ухвалити: увільнити всіх політичних в'язнів, крім тих, хто обвинувачується у вчинках проти Української Народної Республіки, доручивши переведення цієї справи комісарам внутрішніх справ, юстиції та військового, а вразі потреби і закордонних справ в порозумінні з командною владою та комісією по увільненню політичних в'язнів.

6. Слухали: Доклад в справі арештів добровольців, дружинників тощо.

6. Постановили: Доручити окремії комісії з комісарів юстиції, внутрішніх справ та представника Революційного комітету поставити ці арешти на законний шлях, та зосередити цих арештованих в окремих місцях, про що негайно увійти в порозуміння з командуванням.

7. Слухали: Пропозиції О. Г. Лотоцького: 1) про улаштування комісій з представників комісарів фінансів, військового та контролю для з'ясування справи з витратою гетьманською владою за час боротьби з народним повстанням грошей та вжити заходів до спасіння того, що ще можна спасти;

2) про улаштування комісії з представників гарматного, інтендантського відомств та контролю для з'ясування справи з майном, що видавалося за той же час ріжним організаціям, з купівлею у німців майна та спасіння того, що можна спасти; 3) про припинення усіх операцій та видатків, зв'язаних з подіями попереднього часу.

7. Постановили: Пропозицію ухвалити.

8. Слухали: Про доручення всім комісарам аби всі гроші, які маютья по міністерствах, були внесені в Державну скарбницю.

8. Постановили: Ухвалити.

9. Слухали: Доклад про те, що вважаючи на роль, яку відіграв «Протофіс» під час боротьби з народним повстанням, та і роль його під час гетьманщини, необхідно: а) провести трус в «Протофісі» та відібрати переписку, протоколи тощо; б) заборонити видачу грошей «Протофісові» з банків, де маютья його біжучі рахунки, вклади тощо, як вияснитья, що гроші «Протофіса» числятья на рахунках окремих осіб, то заборонити видачу і тим особам; в) розшукати в вагонах належачі «Протофісові» слитки золота, по відомостям, досі не могли бути вивезені з Києва й мають бути десь на Курінівці.

9. Постановили: Ухвалити.

10. Слухали: 1) Про надання права комісарам усовувати тимчасово урядовців, не виключаючи товаришів міністрів. 2) Про доручення комісарові справ внутрішніх зробити розпорядження про те, що всі помешкання, зареквізовані попередньою владою не підлягають передачі по вільному найманню. 3) Про доручення голові Ради поговорити по прямому датові з Директорією. 4) Про доручення Комісії по увільненню політичних в'язнів звернутися до населення з сповіщенням, що всякі арешти будуть провадитися на законних підставах. 5) Про доручення комісарові Державного секретарства з'ясувати справу з грішми, що видані на газету «Мирь». 6) Пропозицію, щоб Рада Комісарів збиралася щоденно о 6 годині вечора на Терещенківській № 9. 7) Про доручення комісарові Державного секретарства призначити урядовців для ведення протоколів Ради Комісарів.

10. Постановили: Ухвалити.

Оригінал підписаний головою Ради Комісарів та членами Ради.

З оригіналом згідно:
Виконуючий обов'язки державного секретаря

ЦДАВО України. – Ф. 1065, оп. 1, спр. 15, арк. 1–3.

–7–

**Повідомлення про арешт колишнього
голови гетьманської Ради міністрів С. Гербеля**

15 грудня 1918 р.

Арешт С. Н. Гербеля

Сьогодні в 12 с пол. часов дня в квартиру бывшего председателя Совета Министров С. Н. Гербеля явился воинский наряд под командой офицера, который, предъявив ордер, произвел в квартире тщательный обыск и объявил С. Н. Гербеля арестованным.

При обыске была взята большая переписка С. Н. Гербеля и ряд важных документов.

С. Н. Гербель заявил наряду и присутствовавшим при обыске понятым, что он ожидал этого ареста и потому никуда с 2 часов дня 14 декабря из квартиры не отлучался.

Сообщение газет о том, что он скрылся, объясняется тем, что слуга С. Н. Гербеля заявлял всем желавшим видеть бывшего министра, «что барина нет дома».

После обыска С. Н. Гербель явившимся нарядом на извозчике был увезен в отведенное для его ареста помещение.

Последние новости. – 1918 – № 5341.

–8–

**З журналу засідань № 3 Ради комісарів
про необхідність створення спеціальної комісії при
Міністерстві юстиції для “розгляду справ бывшего уряду,
маючих злочинний характер”, організацію державної
охорони “гетьманського дворця”, стан справ
у міністерствах, “відновлення особистого складу” тощо.**

(17 грудня 1918 р.)

Головували: голова Ради комісарів д. В. Чеховський й д. [Б.М.]Мартос

Присутні комісари міністерств: Д. Л. Симонів, М. М. Галаган, В. П. Мазуренко, Л. М. Бобир-Бухановський, П. К. Пилипчук, Л. Д. Михайлів, М. Ковальський, Д. Донцов, М. Левитський, С. П. Шелухин, О. Г. Лотоцький, А. А. Пісоцький, П. І. Холодний, Б. М. Мартос, І. А. Феценко-Чопівський, Б. П. Матюшенко

Тимчасово керуючий мін. шляхів Директорії д. [Ю.] Коллард, пом. комісара міністерства торгу й промисловості М. Булгак

Секретарював: тимчасово виконуючий обов'язки секретаря М. Павлов-Сільванський

Засідання відкрилося в 7 год. вечора.

Слухали:

[...]

4. Доклади комісарів міністерства фінансів, юстиції, пошт і телеграфів, внутрішніх справ, земельних справ, шляхів, військового, здоровля та опікування, преси, праці, продовольчих справ, державної канцелярії про сучасне становище справ в підлеглих їм міністерствах.

З цих інформацій виявляється, що справи в міністерствах, які були порушені подіями останніх днів, нині налагоджуються; так по докладу ком. шляхів, Київський вузол цілком приготовлено до руху, паливо для Києва підвезене, а також харчові продукти.

Пошта й телеграф, по докладу коміс. пошт і телеграфів

Постановили:

[...]

4. а) З приводу доповіді комісара фінансів ухвалити, що ревізійні комісії можуть працювати в кожному міністерстві, а з другого боку, при міністерстві юстиції повинна працювати окрема слідча комісія за для розгляду справ бувшого уряду, маючих злочинний характер.

Загальну справу по розгляді злочинств доручити провадити всім комісарам по розумінню з комісією міністерства юстиції.

[...]

в) З приводу доповіді комісара внутрішніх справ про відсутність охорони гетьманського дворця, доручити цьому комісарові організувати, за

має налагодити зв'язок зо всіма губерніальними містами й багатьма повітовими. В мін. юстиції по докладу комісара юстиції приймаються заходи до виявлення законів, які шкодили певній діяльності міністерства, складаються другі закони для відновлення діяльності в демократичному напрямку.

Крім того нині по всіх міністерствах провадиться справа по відновленню особистого складу, найголовніше на вищих посадах, відповідно новому уряду. Найбільше відновлення особистого складу, по докладу комісара праці, належить провести в цьому міністерстві, котре через призначення бувшим урядом зовсім нездатних до праці осіб, взагалі зруйноване.

5. Пропозиція комісара міністерства торгу й промисловості про призначення товариша комісара д. [М.] Булгака заступником його в Раді комісарів.

6. Пропозиція комісара міністерства ісповідань, в зв'язку з докладом комісара міністерства шляхів д. [П.] Пилипчука про сучасну працю в міністерстві, щоб звернутися до Директорії, аби комісар міністерства шляхів і надалі

згодою з військовою владою, охорону гетьманського дворця.

5. Ухвалити пропозицію та признати, що заступник має дорадчий голос, а рішучий тільки по справам свого міністерства.

6. Довести до відому Директорії про енергійну та успішну діяльність комісара міністерства шляхів д. [П.] Пилипчука.

залишився відповідальним активним співробітником міністерства.

7. Пропозиція комісара міністерства торгу й промисловості про видання посвідчень служачим.

[...]

Засідання було закрито в 9 год. 30 хвил. увечері.

7. Признати необхідним видавати посвідчення по розсуду комісара.

[...]

ЦДАВО. – Ф. 1065, оп. 1, спр. 15, арк. 67 зв.

—9—

**Лист дипломатичного відділу Міністерства
акордонних справ УНР до голови Позавідомчої
комісії по реквізиції помешкань
(17 грудня 1918 р.)**

Позаяк разом з Директорією УНР до Києва приїжджають представники Держав Антанти і достойна зустріч їх є справа державного значення першої ваги, прошу Вас вжити заходів, щоб негайно було реквізовано для посольств Антанти 25 гарних кімнат в “Континенталі”, а надалі, як тільки звільняться деякі особняки, мати їх на увазі для зазначених посольств.

ЦДАВО України. – Ф. 3696, оп. 1, спр. 38, арк. 1.

—10—

**Обіжник комісара Міністерства внутрішніх справ УНР
А. Пісоцького про вживання службовцями
міністерства української мови
(18 грудня 1918 р.)**

За часи гетьманства, по Міністерству Внутрішніх Справ взагалі, а по головним зарядам Міністерства зокрема (Канцелярії

Департаментів, ріжних нарад тощо) при урядованню часто нехтувалась державна українська мова, або вживалась неможлива макаронічна мова, що складалась з безграмотно переказаних, за допомогою словників, російських слів та поперекучуваних слів українських.

При уряді Української Народньої Республіки подібне відношіння до Державної Української мови не може бути допущене. Всі папери, що мають, надалі, висилатися з Міністерства, телеграми, телефонограми, відомости, кошториси, справки і т. инче і взагалі все діловодство повинно в Міністерстві провадитись на дійсно Українській мові; на Українській же мові мають бути зроблени на всіх мешканнях і службах, належних до Міністерства, всі таблиці, написи, а коли потрібно, то і на речах і т. и.

При офіціальних зносинах з публікою урядовці мають вживати Державної мови і тільки в разі, коли дотична особа заявляє, що вона не розуміє яких-будь виразів Державної мови, – урядовці мають за обов'язок давати пояснення на мові однаково зрозумілій і заінтересованій особі і урядовцеві.

Зповідачаючи про вищеозначене п.п. Діректорів Департаментів Міністерства Внутрішніх Справ та п.п. Голов, прохаю їх, аби вони своєю чергою негайно оповістили залежних від них урядовців і зробили рішучі відповідні заходи до дійсного виконання сього розпорядження.

Коли б при переведенню в життя цього розпорядження виникли б які-будь труднощі, чи непорозуміння, прохаю негайно мені про це донести, в разі мого, за прибуттям Пана Міністра, уступлення – доносити Панові Міністрові.

Підписав: Комісар Міністерства Внутрішніх Справ
Затвердив: Урядовець Особливих Доручень V кляси
при Комісарі

А. Пісоцький
Святогоров

**Протокол об'єднаного засідання Директорії,
міністрів, керуючих міністерствами та комісарів міністерств
про прийняття декларації
про політичну діяльність уряду та затвердження
складу членів Ради народних міністрів
Української Народної Республіки**

24 грудня 1918 р.

Головував: голова Директорії В. К. Винниченко

Присутні: члени Директорії С. В. Петлюра, Ф. П. Швець і
А. Г. Макаренко

Голова Ради Міністрів: В. М. Чеховський

Міністри: Мицюк, Осецький, Білинський, Шаповал

Керуючі міністерствами: Коллард, Паливода, Гольдельман

Комісари міністерств: С. П. Шелухин, Пилипчук,
Холодний, Матюшенко

Тимофіїв, Лотоцький, Симонів, Мазуренко.

Т. в. о. Державного секретаря: Сніжко

Секретарював: М. М. Павловський

Засідання почалося о 9 годині вечора.

Слухали: І. Оголошення головою зборів декларації
Директорії Української Народної Республіки.

І. Постановили: Прийняти декларацію, згоджуючись з ви-
кладеною в ній програмою майбутньої політичної діяльності
правительства.

ІІ. Слухали: Оголошення головою зборів складу членів
Ради Народних Міністрів, а саме: голова Ради Міністрів і мі-
ністр закордонних справ – Володимир Мусійович Чеховський,
міністр внутрішніх справ – Олександр Ко[р]нилович Мицюк,
міністр земельних справ – Микита Юхимович Шаповал, міністр
мистецтва – Дмитро Володимирович Антонович, міністр мор-
ських справ – Михайло Іванович Білинський, міністр народного
здоров'я – Борис Павлович Матюшенко, міністр пошт і теле-
графів – Іван Дем'янович Штефан, міністр продовольчих справ
– Борис Миколайович Мартос, міністр торгу й промисловості

– Сергій Степанович Остапенко, в. о. міністра військових справ
 – Олександр Вікторович Осецький, в. о. міністра народної освіти – Петро Іванович Холодний, в. о. міністра юстиції – Сергій Павлович Шелухин, в. о. міністра фінансів – Василь Петрович Мазуренко, в. о. міністра праці – Леонід Дмитрович Михайлів. Керуючий міністерством шляхів – Пилип Каленикович Пилипчук, керуючий Управлінням культур при Міністерстві освіти – Іван Липа, Державний контрольор – Дмитро Львович Симонів, т. в. о. Державного секретаря – Ілля Михайлович Сніжко.

II. Постановили: Прийняти до відома.

III. Слухали: Пропозицію голови зборів надати право голові Ради Міністрів доповнити склад Кабінету.

III. Постановили: Прийняти.

IV. Слухали: Пропозицію голови зборів доручити обрання товаришів міністрів Раді Міністрів.

IV. Постановили: Прийняти.

Засідання зачинено о 12 годині ночі.

ЦДАВО України. – Ф. 1065, оп. 1, спр. 15, арк. 18–18 зв.

–12–

Декларація Української Директорії, що зробила Директорія

Декларація
Української Директорії,
що зробила Директорія

Героїчним поривом українського озброєного трудового народу зметено з лиця землі української руйнуюче поміщицько-монархічне панування – гетьманщину.

Україну вичищено від карних експедицій, старост, жандармів та інших злочинних інституцій пануючих класів. Відновлено національно-персональну автономію, що забезпечує право кожної нації на вільне життя.

Цензові думи та земство, наставлені гетьманським урядом, скасовано і відновлено демократичні, вибрані всенародним голосуванням органи місцевого самоврядування.

До повного вирішення земельної реформи Директорія Української Народньої Республіки оголосила: всі дрібні селянські господарства і всі трудові господарства залишаються в користуванні попередніх їх власників непорушними, а решта земель переходить у користування безземельних і малоземельних селян, а в першу чергу тих, хто пішов у військо Республіки для боротьби з б[увшим] гетьманом. Верховне порядкування цією землею належить Директорії Української Народньої Республіки. Ця постанова стосується також до монастирських, церковних і казенних земель. Для переведення реформи організовано Народні Земельні Управи.

По «наказу N 1 Директорії селянам» робляться описи контрибуцій, взятих поміщиками з селян для повернення їх покривдженням. Так само ведуться слідства по всій Україні з приводу тих зловживань і злочинств, які було учинено над селянством поміщиками та гетьманським урядом.

Постановою 9 грудня Директорія одмінила всі закони і постанови гетьманського уряду в сфері робітничої політики.

Відновлено восьмигодинний робочий день. Знов установлено колективні договори, право коаліцій і страйків, а також усю повноту прав робітничих фабричних комітетів.

В усіх інших галузях життя Директорія так само одмінила всі закони й постанови гетьманського уряду, направлені проти інтересів трудящих класів і шкідливих для всього громадянства.

Уповноважена силою і волею трудящих класів України – Верховна Влада Української Народньої Республіки – Директорія цими заходами довершила перший акт соціального та національно-політичного визволення українського народу.

Кому належить влада?

Слідуючим етапом нашої революції є творення нових, справедливих, відповідних до реального відношення сил у державі, соціальних і політичних форм.

Директорія є тимчасова верховна влада революційного часу. Одержавши на час боротьби силу й право управління державою від першого джерела революційного права, трудящого

народу, Директорія передасть свої повноваження тому ж самому народові.

Але Директорія вважає, що право управління й порядкування краєм повинно належати тільки тим класам, які суть основою громадського життя, які творять матеріальні та духовні цінності, які кров'ю і життям своїх членів вступили до боротьби з руйнуючими силами сучасного ладу.

Влада в Українській Народній Республіці повинна належати лише класам працюючим – робітництву й селянству, тим класам, що здобули цю владу своєю кров'ю.

Гріхи буржуазії

Так звані «пануючі класи», класи земельної, промислової буржуазії за сім місяців цілковитого, нічим необмеженого свого панування на Україні доказали свою цілковиту нездатність і надзвичайну шкідливість для всього народу і в управлінню державою. Маючи всі матеріальні, фізичні й духовні засоби, маючи повну волю для організації економічного і політичного життя, ці класи внесли тільки дезорганізацію і руїну в край. Переслідуючи тільки свої вузько-класові егоїстичні інтереси, ці класи вели воїстину грабінницьку політику в краї.

Ними розграбовано, розкрадено в чужі імперіялістичні руки значну частину державно-народнього майна.

Дбаючи тільки про накоплювання капіталів у приватних руках, ці люде довели промисловість до повного занепаду, а господарство краю до злиденного стану.

Розцвіт спекуляції за панування цих правителів дійшов до нечуваних розмірів.

Поводячись як у завойованій країні, великовласники правили методом безоглядного терору і насильства. Закопування живцем у землю, вирізування шматків живої шкіри, випікання очей так званими «поміщицькими карателями» були цілком нормальними способами управління народом.

Будучи чужинцями в краю, великовласники брутально топтали національні права і здобутки нашого народу, ганьбили гідність його державності, продавали й зраджували з такими жертвами й такою працею збудовані державні форми.

З боку революційного правительства, поставленого народом, що в гніві й муках повстав проти цих гнобителів, було би

злочинством супроти всього краю після всього цього допустити ці класи до участі в правлінню країною.

Вся влада трудовому народові

От же Директорія заявляє.

Класи не трудові, експлоататорські, які живляться й розкошують з праці класів трудових, класи, які нищили край, руйнували господарство й одзначили своє правління жорстокостями й реакцією, не мають права голосу в порядкуванні державою.

Директорія передає свої права і уповноваження лиш трудовому народові самостійної Української Народньої Республіки.

Директорія пропонує:

1. Трудовому селянству, що перше одгукнулось на поклик Директорії і встало зі зброєю в руках до бою з панством, по всій Україні з'їхатись в губернії і вибрати своїх делегатів на конгрес трудового народу України. Ті делегати будуть представляти там волю як того озброєного селянства, що тепер тимчасово є в військах, так і тих, що мирною працею допомагають творити народній державний лад та порядок.

2. Міському робітництву – вибрати від фабрик, майстерень, заводів, контор та інших установ людської праці своїх делегатів на конгрес трудового народу України.

Частина робітництва неукраїнської національності під час боротьби українського народу з б[увшим] гетьманом ставилась до цієї боротьби не з повною активністю, а частина нейтрально.

Директорія гадає, що в боротьбі за визволення всіх працюючих не-українське робітництво забуде свою національну нетерпимість і щиро та дружно прилучиться до всього трудового народу України.

3. Трудовій інтелігенції, що безпосередньо працює для трудового народу, цеб-то: робітникам на полі народньої освіти, лікарським помішникам, народнім кооперативам, служачим в конторах та інших установах, так само вибрати своїх представників на конгрес трудового народу України.

Конгрес

Місце і час одкриття праці конгресу, а також норми виборів на нього Директорія оповіщає окремою інструкцією.

Конгрес трудового народу України матиме всі верховні права і повновласність рішати всі питання соціального, економічного та політичного життя Республіки.

Конгрес трудового народу, яко революційне представництво організованих працюючих мас, скликається не по удосконаленій формулі виборів, якої додержати зараз неможливо. Надалі, коли настане мирне життя, він має бути замінений представництвом працюючих мас, обраним по удосконаленій системі виборів, цеб-то Установчими Зборами.

Повернення контрибуцій

Конгрес трудового народу має вирішити форми влади, як на місцях, так і в центрі. Для цього вирішення Директорія вважатиме всякі спроби захвату влади якими-будь групами насильством над волею трудового українського народу і тому буде рішуче припиняти всякі такі самовольні виступи.

До Конгресу Директорія верховною властю своєю насамперед поверне селянству ті контрибуції, які було зібрано з нього поміщиками.

Робітничий контроль

Рятуючи державу від дальшого господарського та промислового занепаду, розграбування та безоглядної експлоатації робітництва і всього населення, Директорія поставить на фабриках, заводах та інших промислових установах державний робітничий контроль і пильно дбатиме, щоб промисловість набрала здорового, користного для народу життя.

Всі зусилля свої Директорія направить на таку організацію народнього господарства, яка б відповідала сучасному переходовому моментові, коли нищиться старий капіталістичний світ й на його руїнах сходять паростки нового всесвітнього ладу, який не знатиме ніякого гніту і визиску. Директорія вважає своїм обов'язком взяти під керування Української Народньої Республіки головні галузі української промисловості і направити господарство в них в інтересах працюючих класів і всього громадянства, а не малої групи класа великовласників.

Боротьба з спекуляцією

Всі форми спекуляції Директорія нищитиме безощадно, не зупиняючись перед карами військового часу. Для цього по всій

Україні будуть організовані «комісії боротьби з спекуляцією».

Так само Директорія пильно дбатиме, щоб негайно трудові маси були задоволені предметами першої необхідності (шкури, мануфактури, залізних виробів та іншого краму, а також продуктів споживи).

Соціальні реформи

Стаючи твердо і непохитно на шлях соціальних основних реформ, Директорія вважає необхідним підкреслити, що вживатиме всіх заходів, щоб уникнути анархичних, неорганізованих і несистематичних форм цієї перебудови. Директорія вважатиме своїм обов'язком погоджувати ці великі завдання з соціально-історичними й міжнародними умовами, в яких у даний момент перебуває Україна, а також з тими кращими формами соціальних реформ, яких досягатиме світова, особливо західно-європейська трудова демократія.

Міжнародні відносини

В сфері міжнародних відносин Директорія стоїть на ґрунті цілковитого нейтралітету і бажання мирного співжиття з народами всіх держав.

Ставлячи перед собою великі та складні завдання, Директорія хотіла би всі здорові трудові сили свого народу вжити не на криваву боротьбу з сусідами, а на утворення нового життя в краю та на зведення порядку і ладу, так бажаного всім працюючим.

Внутрішня політика

Так само у внутрішніх відносинах Республіки Директорія ставить собі метою національну злагоду і дружнє поєднання трудової демократії всіх націй, що заселяють українську землю.

Директорія щиро вірить, що спільними силами всіх працюючих трудовий народ України без жорстоких, кривавих і непотрібних форм боротьби досягне своєї мети.

Одже класам нетрудовим треба розумно і чесно признати всю шкідливість і несправедливість їхнього бувшого панування і раз на все примиритися з тим, що право рішати долю більшості народу повинно належати тій самій більшості, цеб-то класам трудовим.

Поклик до спільної праці

Трудову інтелігенцію Директорія закликає рішуче стати на бік працюючих класів і в інтересах творення нового справедливого життя для всього народу прикласти своїх сил знаття і науки для найкращого направлення будівничого соціального процесу.

Соціалістичні партії та групи всіх соціалістичних напрямів і всіх національностей Директорія кличе поставитися з повним розумінням важности моменту і всі свої сили направити на правильну та достойну трудового народу організацію волі його, на організацію порядку й ладу по всій землі трудової Республіки.

Доручаючи негайне переведення в життя цих великих задач Правительству Української Народньої Республіки, – Раді народніх міністрів, – Директорія вірить, що весь трудовий народ України щиро допоможе своєму правительству в цій важній, відповідальній роботі.

Голова Директорії Української Народньої Республіки

В. Винниченко;

члени Директорії:

С. Петлюра,

Ф. Швець,

П. Андрієвський,

А. Макаренко.

Відродження. – 1918. – № 219. – 26 (13) грудня.

—13—

З журналу засідань №13 Ради народних міністрів щодо доповідей Голови Ради міністрів з кадрових питань (30 грудня 1918 р.)

Головував: В. М. Чеховський

Присутні: О. К. Мицюк, М. Ю. Шаповал, М. І. Білінський,
С. П. Шелухин, П. І. Холодний, Б. П. Матюшенко, С. С. Остапенко,
В. Мазуренко, П. К. Пилипчук, Д. Л. Симонів

Т. в.о. державного секретаря: І. М. Сніжко

Секретарював: М. М. Павловський

Засідання відкрито о 7 год. вечора.

Слухали:

[...]

XVII. Доклад голови Ради Міністрів пропозиції Директорії розглянути справу про особистий склад міністерств.

XVIII. Доклад голови Ради Міністрів пропозиції Директорії обговорити вказані нею кандидатури на посади міністрів юстиції, продовольчих справ та державного секретаря.

[...]

Постановили:

[...]

XVII. Доручається з'ясувати справу про особистий склад міністерств комісії, яка утворюється державним секретарем з представників міністерства

юстиції, народної освіти і про- довольчих справ.

XVIII. Доручити міністрові юстиції знестись з Правничим товариством з приводу виставлення їм кандидатур на посаду міністра юстиції, а міністрові торгу та промисловості знестись по цій справі з представниками української кооперації.

[...]

Засідання зачинено в 11 год. вечора.

ЦДАВО України. – Ф. 1065, оп. 1, спр. 14, арк. 21–23.

—14—

Відкритий лист В. Шульгіна до С. Петлори (січень 1919 р.)

Васи́лий Шульги́н

Открытое письмо г-ну Петлюре

Милостивый государь!

Ровно год тому назад, когда Киев, как исейчас, сжимался кольцом большевиков, ко мне явился некий господин из французской миссии по имени Ningler, который заявил мне следующее:

«Украинцы разделились. Явно изменническая политика Грушевского и Винниченко, продавшихся или предавших»

немцам, глубоко возмущает г. Петлюру, почему он тайно организовал новую младоукраинскую партию (Jeune Ukraine), которая желает работать с Антантой и быть в теснейшей связи с Россией.

Друзья Петлюры желали бы переговорить с Шульгиным и поискать, не найдется ли у русской партии города Киева общих с ними точек соприкосновения».

Тогда я не знал, кто такой г-н Ningler, как не знала его французская миссия, доверявшая ему. Теперь этот господин на совершенно определенном счету и, кажется, ему грозит суд. Но тогда этого никто не знал, и я согласился при его посредстве познакомиться с друзьями г. Петлюры.

От них я узнал:

«Петлюра хочет порвать с Грушевским и Винниченко. Они, в сущности, большевики, а кроме того, всецело преданы интересам Германии и ненавидят Россию. Он же, Петлюра, имеет только двух врагов: немцев и большевиков... и только одного друга – Россию. Поэтому разрыв неминуем».

Выслушав с интересом заявление о нарождении «Молодой Украины», я спросил, чем я могу быть ей полезен.

Мне ответили, что Киев и страшной опасности и что украинцы своими силами защитит его не могут, ибо украинские войска – это одно недоразумение: они стихийно переходят на сторону большевиков; что около меня, как редактора «Киевлянина», группируется очень много русских офицеров и что я мог бы помочь защите Киева, если бы, заключив соглашение с «Молодой Украиной», направил русских офицеров в украинские части.

Подумав, я ответил, что ввиду опасности, угрожающей моему родному городу, я готов заключить соглашение с «Молодой Украиной», и условия мои не будут тяжелы. При этом я подчеркнул, что, вероятно, эта минута никогда не повторится уже больше (в смысле уступчивости в политических требованиях).

Мои условия были следующие:

1) Эту страну, в которой мы живем и о которой спорим, обе стороны будут называть «Русью-Украиной» (Russie-Ukraine), а народ, ее населяющий, – «русско-украинским».

2) Будет провозглашено равноправие языков русского и украинского.

3) Офицеры, которыми хотят воспользоваться, образуют русский полк, во главе которого станет русский генерал. Затем следовали технические условия формирования. Все это было изложено мною в письменной форме.

Не знаю, показались ли эти условия неприемлемыми, или по другим причинам, но дальше разговоров дело не пошло. Однако за два дня до вступления большевиков сам собой образовался русский отряд, под прикрытием которого Вы, милостивый государь, убежали из Киева.

И вот тут-то начинается Ваша история, столь противоречивая заявлениям Ваших друзей младоукраинцев.

Вы утверждали, что немцы – Ваши злейшие враги. Однако это не помешало Вам действовать с ними в добром согласии, когда «староукраинцы» осуществили давно задуманный ими изменнический план и позвали немцев в Киев. Вы, милостивый государь, торжественно вступили в Киев с ничтожной горсточкой Вашего украинского отряда за полчаса до того, как «украинскую» столицу заняли немцы. Ни малейшего сопротивления, хотя бы даже и в виде газетной статьи, которую позволил себе написан. Ваш покорный слуга. Вашим «злейшим врагам» Вы не оказали.

Правда, Вас скоро посадили в тюрьму, но ведь то же самое произошло и со «староукраинцами», преданнейшими друзьями немцев, и доказывает лишь одно: у немцев нет друзей, и есть только слуги, которых наказывают, когда они провинятся.

Таким же покорным рабом немецких велений был и гетман Скоропадский, опозоривший свою звонкую фамилию.

Однако, когда «Его Светлость» слышал, что из Одессы должен прибыть некто, кто посильнее и кто требует единой России, он пробовал пропищать что-то, несогласное с планами немцев.

«Взбунтовавшегося раба» решено было немедленно наказать.

И тогда из тюрьмы выпустили Вас, милостивый государь. Вам приказали сменить Скоропадского. В Киеве прекрасно известно помещение, где заседали совместно украинцы (уже переставшие делиться на молодых и старых), немцы и большевики. На этих совместных заседаниях и было все решено.

Немцы, обратив внимание на огромное число военнопленных, голодных и полуголодных, бродивших по стране, предложили Вам накормить, одеть и вооружить этих людей. Для этого они открыли Вам шестьсот складов, находившихся в их распоряжении на территории «Украины».

Так и образовалась, милостивый государь, Ваша армия при деятельной помощи «злейших врагов Ваших» – немцев.

Но этого мало. Во главе этой армии Вы поставили австрийских офицеров. Во главе Киева и сейчас по Вашему назначению беснуется капитан австрийской службы и, по всей вероятности, давнишний германский шпион, как большинство Ваших сотрудников, – г. Коновалец.

В дополнение картины вернувшийся из Берлина Шелухин сделал доклад Директории, из которого явствует, что он, Шелухин, подписал от имени Украинской Республики союзный договор с Германией.

При этом Директорией было высказано, что единственный настоящий друг Украины – это немцы и что поэтому Германии нужно держаться во всяком случае. Должен сознаться, что в этом случае Директория не ошибается.

Из этого, милостивый государь, я заключаю, что Вы обманывали Ваших друзей, мла доукраинцев, заявляя им, будто немцы – Ваши злейшие враги.

Теперь перейдем к большевикам, с которыми Вы будто бы боретесь. В этом случае очень характерен рассказ, обошедший все газеты, про то, как Вы «ссорились» с Винниченко.

«Дошло до того, что Петлюра... выхватил револьвер!»

Трагическое происшествие. Но не следует пугаться.

Кроме «выхватывания» ничего больше и не будет.

Вы всегда будете только «выхватывать» револьвер, но никогда не пустите его в дело.

Почему?

Да потому, что все Ваши ссоры – это одна комедия.

Разве Вы не подписывали квитанцию о том, что каждый Ваш солдат получит 25 десятин земли? Разве Вы не понимали, что это чисто большевистский отвратительный прием самого низкого разбора.

Пулю в лоб Вы дадите этим несчастным, обманутым мужикам, а не землю. А меж тем обманутые надежды, раздраженная

жадность, когда Ваш обман обнаруживается, заставляет их браться на грабеж, насилие, убийства, чтобы чем-нибудь залить чувство обиды, которую Вы нанесли им Вашими обманными обещаниями.

Генерал Бертело недаром публично признал Вас виновником всех ужасов, совершающихся по краю. Да, Вы – причина всех этих ужасных убийств и зверств, которым подвергается интеллигенция в городах и все мало-мальски зажиточное крестьянство. Это Вы Вашими воззваниями и обещаниями натравили на них преступные или неустойчивые элементы.

Нет, большевики отнюдь не «злейшие враги» Ваши.

Это тот элемент, из которого Вы почерпнули Ваши войска, и Вы воевать с ними не можете. Они убьют Вас (если Вы не убежите), как только Вы попытаете оказать им какое-либо сопротивление. И они будут правы. Нельзя так бессовестно обманывать массы, как Вы это делали.

Вы утверждаете, что Вы боретесь с московскими большевиками. Но борьба с Лениным вовсе не есть борьба с большевизмом, если вместо Ленина в Киеве будет г. Винниченко – Ваш друг и приятель. Они отличаются так мало друг от друга, что в конце концов еще большой вопрос, что лучше: Ленин ли, уже напившийся крови, или Коновалец, капитан австрийской службы, только что начавший кровавую оргию.

Из всего этого я делаю заключение, что Вы обманывали Ваших друзей младоукраинцев и в том случае, когда говорили, что большевики Ваши злейшие враги. Вы, как Марта Шверлейн, готовы вступить в союз «хоть с самим сатаной», лишь бы Вам парадировать на экране политической жизни.

И, наконец, перейдем к третьему Вашему утверждению:

«Россия – Ваш единственный друг».

Было бы смешно, если бы не было так больно говорить об этом сейчас.

Вы отлично знаете, что по переписи 1917 г. 62 процента населения города Киева считают родным своим языком русский язык, и только 9 процентов – украинский.

И вот Вы, называющий себя демократом, в угоду этим 9 процентам запретили все русские газеты, сняли или варварским образом уничтожили все вывески и надписи на русском языке, заменив их безграмотным жаргоном галицийского

происхождения. Под страхом смертной казни Вы запретили в русском городе Киеве, который считается колыбелью Руси, Вы запретили всякое проявление национальных стремлений, называя это государственной изменой. Подкованный сапог Конональца, австрийского капитана, измывается над несчастным русским городом, должно быть, во исполнение программы президента Вильсона «о правах народов».

А что сделали Вы с русскими офицерами, помощи которых Вы просили год тому назад и, кто знает, не просите ли сейчас?

Захватив в плен город, сданный Вам презренным Скоропадским, Вы по тайному списку, составленному Коновальцем, расстреливаете по ночам беззащитных людей. Вы заперли их в музеи, заманив туда обманным образом, и обрушили на их головы стеклянный потолок, искалечивши сотни людей, доверившихся великодушью Петлюры. Вы арестовываете их по всем дорогам, когда они бегут из Киева, сделавшегося огромным застенком.

И вся та бешеная ненависть к России, которая проявляется в каждом слове Ваших друзей, которая струится со страниц печати, которой полны Ваши воззвания, – о чем свидетельствует все это? Точно об одном: Вы злейший враг России.

Я кончаю. Цель настоящего моего открытого письма сказать Вам перед лицом России и Франции, что Вы или бессовестный обманщик, или ничтожный человек, которым руководят другие.

Горе тем, кто пойдет с Вами и доверится Вам. Вы предадите их в самую трудную, самую последнюю минуту, как Керенский, на которого, говорят, вы очень похожи, как Керенский предал Корнилова.

Россия (одеське видання). – 1919. – № 1.

—15—

**Лист міністра
закордонних справ УНР В. М. Чехівського
до голови Надзвичайної дипломатичної місії
УНР у Румунії Ю. Гасенка**

[?] січня 1919 р., м. Київ

В середині січня сього року в окупованих Румунами частинах Бессарабії почалося повстання тамошнього населення проти окупаторів. Повстання це викликало з боку Румунського Уряду жорстокі репресії за для його подолання. Спасаячись від цих репресій під наступом карних румунських отрядів, хвиля повстанців хлинула на наш лівий берег Дністра, а весь правий його берег був зайнятий Румунами. І з того менту, коли боротьба між бессарабськими повстанцями та румунськими військами захоплює район Дністра та зле одбивається на мирнім українським населенні лівого берега Дністра, і починаються українські румунські прикордонні конфліктові справи. Треба зазначити, що наші військові частини, що розташовані по лівому берегу Дністра, в цей мент заняли цілком з'ясовану позицію щодо бессарабських повстанців: дбаючи про непорушення добросусідських відносин між Україною та Румунією та уникаючи всього того, що цим відносинам пошкодити може, наші війська обеззброювали тих повстанців, що переходили до нашого берега, та інтернували їх в глибину України. Але на превеликий жаль окремі одениці та купки цих повстанців, уникаючи нашого огляду та переховуючись від наших військових дозорів, сохранияли при собі зброю і час од часу, помщаючись за румунські кари, починали стрілянину з нашого берега по румунським дозорам по правому берегу Дністра. Ця цілком провокаційна з боку окремих повстанців, а може і з боку наших державних ворогів, котрі користуючись хвилиною роблять все, що може шкодити відносинам України та її сусідів в час нашого державного будівництва, стрілянина викликала цілком організований обстріл нашого берега румунськими отрядами. Таким чином була обстріляна Румунами ціла низка сіл на нашому березі Дністра, зруйновані хати, забиті люди, попалені мости через Дністро (наприклад в районі Жванця).

Така стрілянина часами то притихає, часами виникає знов. Наша влада як центральна, так і місцева вживала та вживає всіх заходів аби захистити права місцевої придністрянської людности, уникнути всіх непорозумінь та сохранияти добросусідські відносини між Румунією та Нашою Державою. З цією метою до Румунського Наддністрянського Командування нашою місцевою владою надсилались ноти, окреми представники, які мали з'ясувати Румунській владі дійсне становище річей, зроблено пропозицію Румунській владі утворити комісію для розгляду

прикордонних непорозумінь, виникали маленькі комісії з обмеженим районом діяльності то на тому, то на другому пункті нашого тимчасового кордону. Зараз справа ця починає проводитись в загально державному масштабі. В Кам'янці-Подільському утворена комісія для ліквідації всіх прикордонних конфліктів, які виникли та виникнути можуть на всьому протязі Українсько-Румунського кордону. На чолі цієї комісії поставлено професора Дмитра ДОРОШЕНКА, а до складу її входять: члени професор БІЛЕЦЬКИЙ, УРІЛЕНКО, ШМАНКЕВИЧ, ЧЕРНЯВСЬКИЙ, секретар КОРОЛІЦЬКИЙ, представник десятого корпусу сотник ЗЕМБІЦЬКИЙ. Цій комісії надано право, в справах по лагодження українсько-румунських прикордонних конфліктів, безпосереднє зноситись з Вами, як Головою нашої Надзвичайної Дипломатичної Місії, з одночасовим повідомленням в копіях Міністерства. Румунський Уряд в відповідних нотах виявив своє задоволення тими засобами, які вжиті нашим урядом, підкреслив і своє бажання підтримувати добросусідські відносини та обіцяв нічого не вживати без повідомлення нашої центральної кам'янецької комісії. Напрямок нашої, та Румунського Уряду, суспільної праці в меті якомога найшвидшого по лагодження наших прикордонних відносин надалі уявляється нам так: дуже бажаним являється утворення румунською владою такої же, як і наша кам'янецька, комісії з широким повноваженням для всього випадкового сучасного україно-румунського кордону, в справі ліквідації зазначених конфліктів; ця румунська комісія повинна вийти в постійний зв'язок з нашою комісією в Кам'янці-Подільському; окрім того, для прискорення зазначеної справи постійний зв'язок нашої комісії з Вами мусить підтримуватись через дипломатичного кур'єра, якому повинно забезпечити вільний переїзд від Кам'янця-Подільського до Букарешту і назад. Тільки таким шляхом можна буде ліквідувати ці конфлікти. До цього маємо ще додати, що деякі Представники Румунського Уряду (військові) вимагали від Представників нашої влади видачі провідарів та більш менш значних учасників Бессарабського повстання, які втікли на наш берег. Представники нашої влади на цю пропозицію дали відповідь, – це маєте підкреслити і Ви в розмові з Представниками Центральної Румунської влади, що Український Уряд рахує видачу цю, як видачу політичних злочинців, для себе неможливою, та в відношенню до зазначених

осіб допускає тільки (і проводить це в життя) обеззброєння та інтернування їх в глибину України.

Міністр Закордонних Справ /підпис/
 Директор Департаменту
 Чужоземних Зносин /підпис/

З оригіналом згідно:
Діловод Левитський

ЦДАВО України. – Ф. 2471, оп. 1, спр. 1, арк. 4–5.

–16–

Закон Про державну мову в Українській Народній Республіці (1 січня 1919 р.)

1 січня 1919 р.

Директорією ухвалено: В. Винниченко, Ф. Швець,
 Андрієвський, Петлюра, А. Макаренко

Секретар: Петро Дідушок

1 січня 1919 р.

Посвідчив: В. об. Державного секретаря Михайло
 Корчинський

Ухвалений Радою Народних Міністрів Закон Про державну мову в Українській Народній Республіці

1. Державною мовою в Українській Народній Республіці вважається українська мова. Через те вона обов'язкова для вжитку в армії, флоті і всіх урядових та загальних громадських публічноправних установах.

2. Приватним особам дозволяється звертатися до цих установ на їх мові.

Голова Ради Народних Міністрів В. Чеховський
В. об. Державного секретаря Сніжко

ЦДАВО України. – Ф. 2208, оп. 2, спр. 2, арк. 2зв.

–17–

Закон про землю в Українській Народній Республіці
(8 січня 1918 р.)

м. Київ
Ч. 81.

Іменем Української Народної Республіки
Затверджуємо: голова Директорії В. Винниченко
Члени: Андрієвський, А. Макаренко, Петлюра
Член-секретар Ф. Швець

8 січня 1919 р. Київ

Посвідчую: В об. Державного секретаря Михайло
Корчинський

Ухвалений Радою Народних Міністрів
Закон
про землю в Українській Народній Республіці

I. Докладений до цього закон «Про землю в Українській
Народній Республіці» ухвалити.

II. Надати право міністрові земельних справ в пояснення
цього закону видавати інструкції.

III. Доручити міністрові земельних справ перевести цей за-
кон в життя по телеграфу.

Голова Ради Народних Міністрів С. Остапенко
Міністр земельних справ М. Шаповал

Закон про землю в Українській Народній Республіці

Розділ I Загальні положення

1. Право приватної власності на всі землі з їх водами, надземними і підземними природними багатствами та лісами в межах Української Народної Республіки касується.

2. Всі землі з їх водами, лісами, надземними і підземними природними багатствами стають добром народу Української Народної Республіки.

3. На користування цим добром мають право всі громадяни Української Народної Республіки без різниці полу, віри і національності, з додержанням правил цього закону і в першу чергу тим, хто землю обробляє своїми руками.

4. Верховне порядкування і розпорядження всіма землями з їх водами, лісами, надземними і підземними багатствами належить Верховній владі Української Народної Республіки.

5. Порядкування землею в межах цього закону належить:

а) землями міського користування згідно з п. п. 9 і 10 – органам міського самоврядування;

б) іншими – сільським, волосним, повітовим і губерніяльним земельним управам в межах їх компетенції.

6. На центральні й місцеві органи порядкування землею накладається:

а) утворення запасного земельного фонду з земель сільськогосподарського значіння;

б) забезпечення громадянам їх прав користування землею та переслідування самовільного захвату землі;

в) охорона природніх багатств землі від виснаження і вживання заходів до зросту цих багатств;

г) допомога розвитку гуртового хліборобства і сільськогосподарських промислів.

7. Для переведення заходів по охороні і розвитку багатств землі закладається Державний меліоративний фонд.

8. Для допомоги нормального розвитку сільського господарства державою організується сільськогосподарський кредит.

Розділ II

Основні положення користування землею

9. Користування землею дозволяється:

а) для загальногромадського господарства, коли органи державної влади, органи мійського самоврядування або земельні управи організують і ведуть ріжні корисні підприємства загальнодержавного або місцевого громадського значіння;

б) для приватно-трудоного господарства, яке ведеться окремими особами, сім'ями або спільно товариствами до відпо-відної норми, згідно з умовами цього закону.

10. Органам державної влади, органам місцевого само-врядування і їх союзам та земельним установам з затвердження Народного міністерства земельних справ надається право повертати і призначати потрібні площі земель для громадського користування з метою:

а) охорона природних багатств землі від виснаження;

б) використання багатств землі й повернення прибутків з них на загальногромадські потреби;

в) закладання досвідних і зразкових полів, розсадників, питомників і селекційних станцій, а також для санітарних, благодійних, освітніх та інших загальнокористних установ;

г) будування залізниць і інших шляхів;

д) розселення мійської людності і поширення господарства місцевих самоврядувань.

11. Сільським громадам і земельним установам надається право робити всі заходи до побільшення земельної продукції та полагодження сільськогосподарських відносин на місцях, а саме: усувати черезполосицю і т. інше.

12. Земля одводиться земельними управами в приватно-трудоное користування окремим господарствам, сільським громадам та товариствам, які встановляють порядкування одведеними їм землями, з додержанням вимог цього закону.

13. Нормою наділення для окремих господарств повинна бути така кількість землі, яка буде определена земельними установами, з додержанням вимог цього закону, але ця норма не має бути нижчою 5 або 6 десятин кращої землі для середнього трудоного господарства і не повинна перевищувати трудової земельної норми. Безземельні й малоземельні з тих округ, де не вистачить

землі на трудовий мінімум одержують землю в тих місцях, де є більше землі, але з підвищенням трудового мінімуму.

14. Строки користування землею, наділеною з запасного земельного фонду, можуть встановлюватися сільськими громадами і товариствами на підставі правил, встановлених земельними управами, згідно з цим законом.

15. Право користування землею може переходити по наслідству з повідомленням про це Повітової земельної управи. Порядок передачі права користування в спадщину має бути встановлений окремим законом.

16. Передача права користування землею іншим господарствам чи особам за винятком земель, зазначених в §20, допускається лише з дозволу повітової земельної управи.

Примітка: Коли господар має сім'ю, то оставлення участка або його передача може статись лише по згоді всіх дорослих членів родини; ці члени родини про свою згоду повинні самостійно внести заяву повітовій земельній управі.

17. Участки землі приватно-трудового або громадського користування, на котрих зовсім припиняється господарство або ведеться з порушенням закону чи встановлених правил, переходять в порядкування земельних управ.

18. При зміні господарів участків землі, всі заведені попереднім господарем і не використувані земельні поліпшення і меліорації, сплачуються йому новим господарем.

19. Відносно порядку зарахування до запасного земельного фонду і користування землями, що належать підданам чужеземних держав, буде видано окремий закон.

Розділ III Переходні заходи

20. Вивласнення всіх земель з їх водами, лісами, надземними і підземними природними багатствами в межах Української Народної Республіки переводиться без викупу.

21. За теперішніми дрібними господарями залишаються земельні участки в їх користуванні не більш 15 десятин на господарство. Такі земельні участки по бажанню господарів можуть бути передані іншим тільки з розпорядженням держави на певних умовах.

Примітка 1: Для земель піскуватих, солончакуватих, болотяних та облогоючих ця норма (15 десятин) підвищується постановою повітової земельної управи з затвердженням Міністерства земельних справ.

Примітка 2: Сади, виноградники, хмільники і інші подібні культурні частки в нормах, зазначених цею ст. 21, залишаються в користуванні теперішніх господарів.

22. Землі довгострочної, строком більше 10 літ, та спадкової аренди (чиншовики, вільні люди 1-го та 2-го розряду) залишаються в користуванні цих арендаторів на загальних умовах (ст. 21). Короткострочні, строчні арендні договори (менш 10 літ) касуються. Дрібним арендаторам, що арендують не більш 15 десятин, повертається вартість посіву і оранки по оцінці земельних управ.

23. Всі арендні договори на користування землею, заключені пізніше 18 січня 1918 р., хоча б і на час довший 10 літ, на землі сільськогосподарського користування, скасовуються зо всіма їх обов'язками, й арендарі мають право одержати землю в користування на умовах, зазначених в ст. 29.

24. Всі землі, які до видання цього закону були в розпорядженні органів місцевого самоврядування і різних громадських та наукових установ, у порядку ст. 9 і 10 основних положень, залишаються в їх користуванні, що підлягає остаточному затвердженню Міністерства земельних справ.

25. Садибні частки землі під оселями і різними господарськими, торговельними і промисловими підприємствами залишаються в користуванні їх власників у кількості, яка встановлюється земельними управами чи органами міського самоврядування по належності і затверджується народним міністром земельних справ.

26. Для забезпечення нормального розвитку існуючих цукроварень і гуралень залишається необхідна кількість землі в розпорядженні повітових і губерніяльних земельних управ до того часу, доки налагодиться правильне постачання цим підприємствам селянського сирового продукту. Норма необхідних для цукроварень і гуралень частків землі встановлюється земельними управами і стверджується Народним міністерством земельних справ.

27. Всі інші землі, не зазначені в § 21–26, переходять до порядкування земельних управ і складають запасний земельний фонд Української Республіки.

28. Одночасно з землями від бувших власників переходять до розпорядження земельних управ живий і мертвий сільськогосподарський реманент, за винятком тієї кількості його, котра необхідна для ведення приватного господарства чи торгових і промислових підприємств, згідно §§ 21, 23, 24, 25 і 26 цього закону.

Примітка: Сільськогосподарський реманент передається в гуртове користування трудових сільськогосподарських спілок, в користування котрих буде дано участки землі. Порядок передачі і користування реманентом установлюється окремим законом.

29. З земель, призначених для приватно-трудоного користування, в першу чергу задовольняються потреби місцевого малоземельного та безземельного хліборобського населення, а в другу чергу задовольняються потреби місцевого нехліборобського і немісцевого населення.

Примітка: Малоземельними вважаються такі хліборобські господарства, площа котрих не задовольняє споживчих потреб їх сімей при веденні господарства звичайним для своєї місцевості засобом.

30. Культурні хліборобські господарства передаються неподільними з користування селянам, які мають об'єднатись в трудові хліборобські спілки. Організація спілок провадиться повітовою земельною управою по нормальному статуту, виробленому Міністерством земельних справ.

31. Планації цукрових буряків і інших культурних рослин, за якими буде визнано особливе значіння, можуть бути одведені земельними управами в приватно-трудоное користування з умовою не зменшувати посівну площу цих культур.

32. Племенні розсадники, питомники, насіньові та селекційні господарства переходять в цілому в порядкування земельних управ, котрі або самі ведуть хозяйнування, або передають їх органам місцевого самоврядування, науковим закладам та хліборобським спілкам.

33. Землі, які залишаються після наділення місцевого населення, доки буде вироблений центральними органами земельної реформи план розселення й переселення, можуть даватись в

тимчасове користування місцевому населенню поверх наділених норм, на умовах, встановлених земельними управами.

34. Угіддя, як луги, вигони, пасовиська й інш., які не входили в загальний плодозмін на громадських землях і на землях надільного фонду цієї ж категорії, можуть зоставатись по поставі громади в громадському неподільному користуванні.

35. До сільських громад переходить право розпорядження і використання тих природніх цінностей землі, котрі мають загальне значіння, належали бувшим землевласникам і були в сервітутному користуванні селян, себто: ставки, річки, каменоломні, торфяники тощо. Порядок користування означеними цінностями встановлюється земельними управами.

36. Про умови порядкування й користування землями муніципальних (міста, містечка, посьолка) установ має бути видано окремого закону.

Голова Ради Народних Міністрів С. Остапенко
Народний міністр земельних справ М. Шаповал

ЦДАВО України. – Ф. 2208, оп. 2, спр. 2, арк. 21 зв. – 22.

—18—

**До Світлої Директорії Української
Народньої Республіки у Києві
[Лист Президії Національної Ради і Ради
державних секретарів ЗУНР]
(16 січня 1919 р.)**

**ДО СВІТЛОЇ ДИРЕКТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛІКИ У КИЄВІ**

Президія Національної Ради і Рада Державних Секретарів Західно-Української Народньої Республіки мають честь подати отсим до відома Світлої Директорії і Правительства Української Народньої Республіки, що Українська Національна Рада, яко найвищий законодатний орган Західно-Української Народної Республіки, на торжественнім засіданню в Станиславові, дня 3 січня 1919 року, одноголосно рішила, що слідує:

Українська Національна Рада, виконуючи право самовизначення Українського Народу, проголошує торжественно з'єднання з нинішнім днем Західно-Української Народної Республіки з Українською Народньою Республікою в одну одноцілну, суверенну Народню Республіку.

Зміряючи до найскоршого переведення цієї злуки, Українська Національна Рада затверджує передвступний договір між Західно-Українською Народньою Республікою і Українською Народньою Республікою дня 1 грудня 1918 року у Хвастові та поручає Державному Секретаріатові негайно розпочати переговори з Київським правительством для офіналізованя договора про злуку.

До часу, коли зберуться Установчі Збори об'єднаної Республіки, законодатну владу на території бувшої Західно-Української Народної Республіки виконує Українська Національна Рада.

До того самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріят, установлений Українською Національною Радою як її виконавчий орган. Підписані Президія Української Національної Ради та Рада Державних Секретарів подають се до відома Верховної Української Народної Республіки через окрему торжественну депутацію, зложеноу з представників усіх державних чинників і усіх кругів населення Західно-Української Народної Республіки, а разом висилають окрему комісію, що має з правительством Української Народної Республіки увійти в близкі переговори що до способу зреалізованя вище наведеної ухвали.

Станіслав, дня 16 січня 1919 року.

За президію Української Національної Ради:

Доктор Лев Бачинський,

Доктор Стефан Левицький

За Раду Державних Секретарів:

Доктор Ізидор Голубович, Президент

Доктор Льонгін Цегельський,

Державний Секретар і управитель закордонних справ

Універсал Директорії Української Народньої Республіки
[Акт Злуки]
(22 січня 1919 р.)

У Н І В Е Р С А Л
ДИРЕКТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛІКИ

Іменем Української Народньої Республіки Директорія оповіщає народ Український про велику подію в історії землі нашої української.

3-го січня 1919 року в м.Станиславові Українська Національна Рада Західної Української Народньої Республіки, як виразник волі всіх українців бувшої Австро-Угорської імперії і як найвищий їх законодавчий чинник, торжественно проголосила злуку Західної Української Народньої Республіки з Наддніпрянською Народньою Республікою – в одноцільну, суверенну Народню Республіку.

Вітаючи з великою радістю цей історичний крок західних братів наших, Директорія Української Народньої Республіки ухвалила тую злуку прийняти і здійснити на умовах, які зазначені в постанові Західної Української Народньої Республіки від 3-го січня 1919 року.

Од нині во-єдино зливаються століттям одірвані одна від одної частини єдиної України – Західно-Українська Народня Республіка (Галичина, Буковина; Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна.

Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України.

Од нині є єдина незалежна Українська Народня Республіка.

Од нині народ Український, визволений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднаними дружніми зусиллями всіх своїх синів будувати нероздільну, самостійну Державу Українську на благо і щастя всього її трудового люду.

22 січня 1919 року, у м.Київі.

Голова Директорії:

Володимир Винниченко

Члени:

*Симон Петлюра
Панас Андрієвський
Андрій Макаренко
Федір Швець*

Нова Рада. – 1919. – 11 (24) січня. - № 16.

—20—

Універсал Трудового Конгресу України (28 січня 1919 р.)

Універсал Трудового Конгресу України

До українського народу.

Ми – представники трудового народу України, її робітництво і селянство, зібравшись у столичнім городі – Києві і обговоривши найважливіші потреби українського трудящого люду, постановили в цей тяжкий час, коли на Україну з усіх боків нападають вороги нашої волі, доручити їй надалі до слідуючої сесії Конгресу Трудового Народу України вести державну роботу Директорії, яка підняла повстання проти гетьмансько-панської самовласти і заслужила своєю широю революційною діяльністю повне довіря селянства і робітництва.

Конгрес Трудового Народу Української Народньої Республіки оповіщає робітничий і селянський люду, що він через військові події по Україні припиняє на де-який час свої засідання, аби роз'їхавшись по городах, повітах і волостях, ми, члени Трудового Конгресу, могли допомогти найважливішій тепер роботі – обороні нашого рідного краю.

Вся вища влада на Україні, на час перерви засідань Трудового Конгресу, має належати Директорії, котра доповнюється представником од Наддністрянської України (Галичини,

Буковини і Угорської України), акт з'єднання з якою затверджено на першій засіданні Конгресу 24 сього січня.

Для підготовки законопроектів до слідуєчої сесії Трудового Конгресу Української Народньої Республіки Конгрес Трудового Народу України визнає необхідним залишити після себе такі комісії; 1) по обороні Республіки, 2) земельну, 3) освітню, 4) бюджетову, 5) заграничних справ, й 6) комісію харчових справ.

Владу виконавчу – Директорія має доручити Раді Народніх Міністрів, яка відповідає за свою роботу перед Трудовим Конгресом, а на час перериву його засідань, перед Директорією Української Народньої Республіки.

Владу на місцях здійснюють представники правительства Республіки, які мають працювати в тісному контактї і під контролем повітових і губерніяльних Трудових Рад, які складаються пропорціонально з представників селянства і робітництва.

Інструкції про вибори в Трудові Ради має негайно виробити правительство Республіки разом з комісіями Трудового Конгресу.

В цілях закріплення демократичного ладу правительство Української Народньої Республіки, разом з комісіями, має підготувати закон для виборів Всенароднього Парляменту Незалежної Соборної Української Республіки.

Конгрес Трудового Народу України висловлює своє неуршиме побажання, щоб Директорія і Рада Народніх Міністрів провадили й надалі свою працю по проведенню земельної реформи, в основі якої лежить передача землі без викупу трудящому народові.

Одночасно правительство повинно негайно подбати про знищення безробіття шляхом відновлення промисловости, про поліпшення долі робітництва і про закріплення всіх революційних здобутків українського пролетаріату.

Переживши тяжкі муки й катування за час семимісячної гетьманської неволі, український народ ще й тепер, скинувши ненависне панське ярмо, повинен знати, що його кровію здобута свобода находиться в небезпеці.

З усіх боків цілости і незалежности Української Народньої Республіки загрожують сильні держави.

Для того, щоб не повторилося наше давнє лихо – неволя під властю чужих народів, Конгрес Трудового Народу України

кличе всіх синів трудового селянства і робітництва на боротьбу за землю і волю.

Нехай узнають всі сили, які нас нападають, що український народ уміє не тільки скидати катів та тиранів, але й уміє будувати свою Республіку може всією силою непохитно й неухильно обороняти своє право порядкувати самим собою.

Народе український! Будь на сторожі свого права. Проти тебе воюють не тільки імперіялістичні контрреволюційні вороги, але ти бачиш, як Совітська Росія, яка не по правді називає себе соціалістичною, теж посилає своїх наймитів – китайців та латишів проти твоєї незалежності.

Конгрес Трудового Народу України визнає, що захват Московським більшовицьким військом нашої землі може привести до приходу нових чужоземців, які тільки й ждуть того часу, коли на Україні запанує більшовицьке безладдя, щоб напасти на розбиту, зруйновану і пограбовану Україну.

Конгрес Трудового Народу України запевняє перед усім світом, що український народ бажає мира з усіма народами і немає думки забрати під свою владу чужі землі, але він не допустить ніяких замахів від якої б не було держави на свою цілість, самостійність і незалежність.

Не тільки протестами, але й оружною силою трудове селянство й робітництво покаже, що український народ не потерпить над собою насильства і кривди.

Конгрес Трудового Народу України, стоячи за самостійну Українську Народню Республіку, для рятування землі і волі закликає щирих синів землі Української стати кріпко до зброї під стяг славного війська Директорії Народньої Республіки.

Ухвалено Конгресом Трудового Народу України в м. Києві 28 січня 1919 року.

Вістник Української Народньої Республіки. – 1919. – 7 лютого

—21—

Наказ Директорії УНР про відставку в повному складі Ради народних міністрів на чолі з головою В. Чехівським і доручення С. Остапенку

**сформувати нову Раду народних міністрів
Української Народної Республіки**

31 січня 1919 р.

Звільняється, згідно прохання, Рада Народних Міністрів в
нижчезазначеному складі:

Голова Ради Міністрів і

міністр закордонних справ — Чеховський Володимир

—«— військових справ — Греков Іван

—«— внутрішніх справ — Мицюк Олександр

—«— земельних справ — Шаповал Микита

—«— фінансів — Мартос Борис

—«— юстиції — Сиротенко Григорій

—«— народної освіти — Огієнко Іван

—«— народного господарства — Остапенко Сергій

—«— праці — Михайлів Леонід

—«— пошт і телеграфів — Штефан Іван

—«— культів — Липа Іван

—«— морських справ — Білинський Михайло

—«— єврейських справ — Ревуцький Абрам

Керуючий Міністерством шляхів — Пилипчук Пилип

Управляючий Управлінням преси і інформації — Назарук

Йосип

Державний контрольор — Симонів Дмитро

В. о. Державного секретаря — Корчинський Михайло

Доручається Остапенкові Сергію скласти нову Раду
Міністрів Української Народної Республіки:

за голову Директорії Ф. Швець

Член: Андрієвський

за члена-секретаря Директорії А. Макаренко

з оригіналом згідно:

Начальник II відділу

Департаменту загальних справ

Державної канцелярії

**Протокол засідання Директорії УНР
про затвердження нового складу Кабінету
народних міністрів та функцій відповідальних осіб військово-
го відомства**

13 лютого 1919 р.

1. Слухали: По докладу п. голови Директорії новий склад Кабінету Народних Міністрів Української Народної Республіки.

1. Постановили: Затвердити состав Кабінету Народних Міністрів в такому складі: прем'єр-міністр — Остапенко

а) міністр військових справ — Олександр Шаповал

б) міністр внутрішніх справ — Грицько Чижевський

в) міністр фінансів — Федак

г) міністр народного господарства — Чопівський

д) міністр земельних справ — Архипенко

е) міністр закордонних справ — Мацієвич

Керуючі справами міністерств:

1. Міністерства юстиції — Маркович

2. —«— шляхів — Пилипчук

3. —«— освіти — Огієнко Іван

4. —«— пошти і телеграфів — Штефан Іван

5. —«— праці — Михайлов

6. —«— культів — Липа Іван

7. —«— народного здоров'я — Корчак-Чепурківський

8. —«— морських справ — Білинський

9. —«— преси — Назарук Йосип

10. т. в. о. єврейських справ — Ревуцький

11. Державного контролю — Симонів

12. Державний секретар — Корчинський.

2. Слухали: По докладу п. голови Директорії функції наказного отамана, військового міністра і головного отамана.

2. Постановили: Затвердити:

функції наказного отамана.

— наказному отаману доручається безпосереднє ведення військових операцій й йому підлягають всі галузі Дієвої армії у всіх відношеннях. В своїй чинності наказний отаман підлягає

через головного отамана лише Директорії УНР і відповідає перед нею.

На посаду наказного отамана Дієвої української армії призначається отаман Греков 14 лютого 12 год. Обсяг компетенції і обов'язків наказного отамана більш докладно зазначаються спеціальною інструкцією.

Функції військового міністра.

Військовий міністр входить в склад Кабінету і має завдання формування і організації республіканських військ та постачання їх всім необхідним довольством і військовим знарядженням. До передачі військ і постачання в склад Дієвої армії, вони безпосередньо знаходяться в розпорядженні військового міністра. Функції головного отамана.

Головний отаман має верховний догляд за озброєними силами Республіки.

3. Слухали: Постанова:

3. Постановили: Позаяк вже розслідування зроблено місцевими комісіями — комісію п. Золотницького скасувати і кредитів не одпускати

Голова

Члени:

Член-секретар

ЦДАВО України. – Ф. 1092, оп. 6, спр. 2, арк. 10–11.

—23—

**Тимчасовий закон
про порядок внесення й затвердження законів
в Українській Народній Республіці
(14 лютого 1919 р.)**

Іменем Української Народної Республіки
Затверджуємо 14 лютого 1919 р.
За голову Директорії Петлюра

Члени: А. Макаренко
Андрієвський

Посвідчую: Державний секретар М. Корчинський

**Ухвалений Кабінетом Народних Міністрів
Тимчасовий закон
про порядок внесення й затвердження законів в Українській
Народній Республіці**

На зміну й доповнення існуючих законів постановити:

1) Проекти законів і постанов по складанню їх в відповідних відомствах подаються безпосередньо до голови Кабінету Народних Міністрів.

2) Голова Кабінету Народних Міністрів передає по своєму розсуду проекти законів і постанов на розгляд та ухвалу Кабінету Народних Міністрів або Ради Народних Міністрів.

3) Кабінет Народних Міністрів складається з голови Кабінету та міністрів: закордонних справ, народного господарства, земельних справ, внутрішніх справ, фінансів і військового.

В засіданнях Кабінету Народних Міністрів беруть участь Державний контрольор і Державний секретар з правом дорадчого голосу.

4) Рада Народних Міністрів складається: з членів Кабінету Народних Міністрів, керуючих міністерствами, Державного контрольора та Державного секретаря, при чому останні два користуються правом дорадчого голосу.

5) Проекти законів та постанов, ухвалені Кабінетом Народних Міністрів або Радою Народних Міністрів і остаточно зредаговані Державною канцелярією, підписуються головою Кабінету Народних Міністрів та відповідним міністром або керуючим Міністерством і докладаються Директорії Української Народної Республіки головою Кабінету Народних Міністрів і Державним секретарем.

6) Після письмовного затвердження Директорією проекту закону чи постанови слідує посвідчення Державного секретаря.

7) В надзвичайних випадках закони і постанови можуть видаватися безпосередньо Директорією без попередньої ухвали Кабінету чи Ради Народних Міністрів. В цьому випадку ці закони

і постанови посвідчуються керуючим справами Директорії і передаються до Державної канцелярії для опублікування.

Голова Кабінету Народних Міністрів С. Остапенко
Державний секретар М. Корчинський

З оригіналом згідно:
за директора Департаменту законодавчих справ
Державної канцелярії Іваницький

Провіряв: за начальника відділу В. Кошман

ЦДАВО України. – Ф. 2208, оп. 1, спр. 141, арк. 5–5зв.

–24–

Повідомлення про українсько-французькі стосунки (18 березня 1919 р.)

Власний кореспондент телеграфує з Вознесенська: “До Одеси з Парижа прибув пакет від голови місії Директорії професора Сидоренка, адресований Директорії. Сидоренко рекомендує членам Директорії утриматися від укладення договору про федеративний устрій України, так як французький уряд визнав самостійність України. У відповідності з цим є посилка французьким командуванням військової спеціальної місії до Директорії. З огляду на перебування членів Директорії у Волочиську французька місія вирушила туди окружним шляхом через Румунію.

ЦДАВО України. – Ф. 2, оп. 1, спр. 228, арк. 14.

–25–

Бюлетень інформаційного відділу Народного комісаріату іноземних справ УСРР про взаємини УНР та Франції (3 квітня 1919 р.)

“Червоний прапор” від 2.IV. подає зі слів людини, що приймала участь в переговорах Директорії з французьким командуванням наступну їх характеристику; фактично Франція прагне протекторату над Україною. Спочатку, під впливом Шульгина та добровольців французьке командування ставилось до українців так само як до більшовиків, але приїхавши до Одеси, французи переконались, що українська держава існує як дещо самостійне.

В боротьбі з більшовиками, відповідно укладеному фактично договору, надісланому генералом Бертело до Парижа, самостійність України буде вирішена Радою десяти у Парижі. Якщо під час боротьби з більшовиками стануться якісь зміни в складі Директорії, то вступ нових членів повинен відбуватися лише зі згоди Головного французького командування, як це вказано в документі від 1.III.1919 р. Всі війська української зони підкоряються єдиному командуванню союзних військ.

Українська армія у відношенні внутрішньої організації складає окрему незалежну одиницю. Союзне командування не чинитиме спротиву тимчасовим реформам, економічним і соціальним. Місце знаходження Директорії буде встановлено за узгодженням з союзним командуванням, маючи на увазі особливу необхідність постійного контакту. Всі матеріали, що можуть потрапити до рук ворога, будуть евакуйовані згідно плану, встановленому французьким командуванням, яке передбачає необхідність встановлення транспорту через Румунію.

ЦДАВО України. – Ф. 2, оп. 1, спр. 228, арк. 11.

—26—

**Постанова Директорії УНР
про відставку Кабінету Народних Міністрів, призначення
Б. Мартоса Головою Ради Народних Міністрів і міністром
фінансів, призначення деяких інших міністрів, а також дору-
чення міністрам і керуючим іншими міністерствами тимчасово
виконувати обов’язки
(9 квітня 1919 р.)**

Директорія Української Народної республіки ухвалила: де-місію Кабінету Народних Міністрів пана Остапенка, згідно заяві від 14 березня, прийняти і призначити головою Ради Народних Міністрів і міністром фінансів Бориса Мартоса, заступником голови Ради Народних Міністрів і міністром юстиції Андрія Лівницького, міністром внутрішніх справ Ісаака Мазепу, народним міністром земельних справ Миколу Ковалевського, вик. обов'язки військового міністра Григорія Сиротенка. Міністрам і керуючим іншими міністерствами, крім вищезазначених, продовжувати виконання своїх обов'язків на правах тимчасово керуючими міністерствами.

Підписали: голова Директорії

С. Петлюра

Члени:

Ф. Швець

Член-секретар:

А. Макаренко

Ствердив: за керуючого справами Директорії

[підпис]

З оригіналом згідно:

[підпис]

В. об. Начальника канцелярії Директорії

[підпис]

Начальник юридично-законодачого відділу

ЦДАВО України. – Ф. 1065, оп. 1, спр. 38, арк. 5.

27

З журналу засідання (ч. 99) Ради Народних Міністрів про зобов'язання усіх урядовців з Наддніпрянської України, що перебувають на території Західної Області УНР, негайно прибути до місць розташування установ і зайняти свої посади під загрозою звільнення і оголошення дезертирами за законами військового часу “як залишивших в скрутний час Вітчизну” (16 квітня 1919 р.)

Головував: Б. Мартос

Присутні міністри: А. Лівницький, М. Ковалевський, І. Мазепа, отаман П. Сиротенко

Слухали:

1. Доклад голови Кабінету про те, що нині на території Західної області Української Народної Республіки перебуває велика кількість урядових осіб різних рангів, а також і військових громадян Наддніпрянської України.

Постановили:

1. Запропонувати всім урядовим особам та військовим без різниці рангу, громадянам Наддніпрянської України, що перебувають на території Західної області УНР, не пізніше 23 квітня ц.р. прибути до своїх посад в місця перебування відповідних установ. Особи, які не виконають цієї постанови, будуть звільнені з посад, вважатимуться дезертирами і підлягатимуть відповідальності по законам військового часу, а прізвища їх, залишивших в скрутний час Вітчизну, будуть оголошені до загального відома суспільства в часописах. Всі ці особи будуть позбавлені права займати урядові посади на території УНР. Прохати високу Раду Державних Секретарів Західної області УНР розпублікувати до загального відому і допомогти вищезазначеним особам негайно прибути до виконання обов'язків.

Підписали: Б. Мартос, міністр юстиції Андрій Лівичський, міністр земельних справ Микола Ковалевський, в. о. військового міністра от. Г. Сиротенко, міністр внутрішніх справ І. Мазепа*.

* Журнал затверджено членами Директорії.

**Відомості відділу особливих повідомлень при РНК УСРР
(5 травня 1919 р.)**

Як повідомляє “Робоча газета”, що виходить в Станіславові, у Парижі в цей час знаходиться українська дипломатична місія на чолі з Сидоренком. Вона прибула у Францію через Італію. Антанта була вкрай незадоволеною тим, що італійський уряд пропустив “більшовиків-українців” (на початку революції українців називали комуністами-більшовиками). В Парижі Сидоренко звернувся до представників Англії, Америки, Франції, Італії та Японії з заявою, що український народ бажає бути самостійним і добився своєї незалежної республіки. Сидоренко висловився також проти федерації України з Росією.

Як з’ясувалось, Італія і Японія стоять за самостійність України – Англія, бажаючи розподілу земель колишньої Росії, висловлюється також за українську самостійність. Що стосується Америки, то чекають на приїзд Вільсона в Париж і все вже готово для визнання Америкою самостійності України. Тільки Франція ще вагається. Відношення до України в Європі дуже хороше, тому що бачать, що з усіх частин колишньої Росії тільки Україна може своїми внутрішніми силами боротися з московськими комуністами.

ЦДАВО України. – Ф. 2, оп. 1, спр. 250, арк. 86.

**Про обрання С. Петлюри головою Директорії УНР
(9 травня 1919 р.)**

Ч. 540

9 травня 19[1]9 року.

про обрання Головою Директорії Української Народньої Республіки С. В. ПЕТЛЮРУ.

За виходом зі складу Директорії Голови Директорії В. К. Винниченка, обрати Головою Директорії – Члена Директорії

Головного Отамана Українських Республіканських Військ
С. В. Петлюру.

ЦДАВО України. – Ф. 1065, оп. 4, стр. 5, арк. 158.

—30—

**Повідомлення місцевого агента інформаційного відділу
Народного комісаріату закордонних справ
УСРР з нового Бресту
(1–5 червня 1919 р.)**

З 1 по 5 червня 1919 р. в Волочиську в міністерському потязі відбулась низка засідань Петлюрівської РМ за участю представників партій А.Севрюка і А.Левицького, знов призначеного Надзвичайним послом в Америку. Обговорювались умови, на яких Антанта згодна сприяти Директорії у наданні їй як збройної так і фінансово-економічної допомоги для очищення України від більшовиків. Умови такі:

1) над українськими фінансами встановлюється контроль фінансових радників Франції та Англії;

2) Франція отримує на 50 років концесії на залізницях України та контроль над тютюновою, горілчаною й сірниковою монополіями;

3) Франція і Англія отримують переважне право на концесії донецького басейну;

4) Франція отримує концесію на 50 років на всі державні цукро-заводи;

5) Франція і Англія отримують низку ділянок на території Одеського порту для облаштування хлібних елеваторів;

6) Франція і Англія отримують переважне право на вивіз хліба з України;

7) Франція і Англія складають з Україною договір на переважне право торгівлі з нею.

На таких умовах Антанта обіцяє надати Україні збройну підтримку, віддавши в розпорядження українського уряду армію в 100 тис. чоловік, озброєння та спорядження для українського

війська, що формується в Італії з українців-військовополонених. Крім того, Франція й Англія фінансують Україну в розмірі 25 млн. крб., з них не менше 10 млн. крб. – золотом. В принципі прийняті всі вимоги Антанти: для укладання договору призначена надзвичайна місія майже в тому ж складі, що і брестська: голова – А. Левицький, заступник голови – А. Севрюк.

ЦДАВО України. – Ф. 2, оп. 1, спр. 309, арк. 330–331.

–31–

**Наказ Головної Управи армії УНР
щодо самовільного переходу вояків з військових підрозділів
(Серпень 1919 р.)**

**НАКАЗ ГОЛОВНОЇ УПРАВИ ВІЙСЬКА УКРАЇНСЬКОЇ
НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ**

(По Канцелярії Військового Міністерства).

Серпня 1919 року Нижче оголошується наказ Головної Команди Війська Української Народньої Республіки Ч. 100 від 30 Липня 1919 року.

«З переходом Галицької Армії на східний беріг Збруча, деякі начальники Наддніпрянської Армії з приводу некомплекту своїх частин, стали запрошувати до себе старшин та козаків Галицької Армії і приймати їх на службу без згоди на це Начальної Команди Галицької Армії.

Такі вчинки шкодливо відбиваються на складі галицьких військ і ніяким чином не можуть бути допускаємі.

Тому рішуче забороняю приймати на службу як в частини і інституції Наддніпрянської Армії, так і у всі державні Установи галичан-старшин і козаків, без згоди на то Начальної Команди Галицької Армії, як то було вже заборонено наказом Головної Команди від 12 Липня б. р. Ч. 78 відносно частин Наддніпрянської Армії.

Старшин та козаків обох армій Наддніпрянської і Галицької, котрі перейдуть на службу без дозволу на то свого Начальства

з одної військової частини до другої або до цивільної інституції, притягати до відповідальності як за дезертирство в військовий час, а начальників військових та цивільних інституцій – до відповідальності як за допомагання дезерції.

Всім перешедшим до тепер чи то в інституції, чи в другі частини козакам і старшинам негайно повернутися де своїх частин.

ОРИГІНАЛ ПІДПИСАЛИ:

Головний Отаман ПЕТЛЮРА.

Начальник Штабу Дійсної Армії Отаман ТЮТЮННИК.

Т. в. об. Військового Міністра, ПОЛКОВНИК

Начальник Канцелярії, ПОЛКОВНИК

ЦДАВО України. – Ф. 1075, оп. 2, спр. 3, арк. 87.

—32—

Тимчасовий Статут Ради народних міністрів Директорії Української Народної Республіки

14 серпня 1919 р.

I. Загальні тези

1. Віданню Ради Народних Міністрів підлягає:

а) Обміркування й ухвала проектів законів по всіх галузях державного керування;

б) Обміркування й ухвала проекта розпису державних прибутків і видатків та проектів асигнувань з державних коштів, що не передбачені згаданим розписом;

в) Загальне керування й об'єднання діяльності всіх відомств;

г) Обміркування кандидатур на посади 3-го й 4-го класів;

д) Всі ті питання, розв'язання яких згідно існуючих законів, перевищує владу начальників відомств при умові, коли ці справи не віднесені спеціальними законами до безпосереднього відання верховної влади.

2. Начальники відомств о всіх заходах своїх по державному керуванню, які мають загальнополітичне значіння, повинні раніш ознайомити з ними Раду або Кабінет Міністрів.

3. Як законодавчі, так і інші справи вищого державного керування, які спеціальними законами не віднесені до безпосереднього відання Директорії, не можуть поступати на остаточне розв'язання Директорії без попередньої ухвали Ради або Кабінету Народних Міністрів.

4. Перегляд законів, ухвалених Радою Народних Міністрів і затверджених Директорією, допускається лише в випадках зміни персонального складу Ради Міністрів більш ніж на дві третини, або коли про перегляд закону буде вирішено більшістю голосів не менш як на дві третини членів Ради, або коли з дня затвердження законів минуло не менш трьох місяців.

5. Завідування діловодством Ради Народних Міністрів накладається на Державну канцелярію.

II. Склад Ради Народних Міністрів

6. В склад Ради Народних Міністрів входять голова Ради Міністрів, всі міністри, керуючі міністерствами й інші начальники окремих відомств, яким надані права міністрів.

При неможливості для міністра або іншого начальника відомства взяти участь в засіданні, він уповноважує на те одного з своїх товаришів.

7. Начальники окремих відомств, яким законом не надані права міністрів, не входять в склад Ради і беруть участь в її засіданнях лише по справах їх відомств і тільки з дорадчим голосом.

8. Державний контрольор запрошується на всі засідання Ради Міністрів, при чім від нього залежить вибір питань, які повинні розглядатися в його присутності. В засіданнях Ради Міністрів Державний контрольор має дорадчий голос і право протесту по справах фінансово-економічних; такий протест по справах, які не підлягають внесенню на затвердження верхньої влади, вимагає такого внесення; по інших справах протест Державного контрольора, крім запису до журналу засідання, докладається Державним секретарем Директорії при поданні постанови Ради Міністрів на затвердження.

Державний контролёр має право законодавчої ініціативи в питаннях, що торкаються компетенції Державного контролю та фінансово-економічних питаннях.

9. Державний секретар бере постійну участь в засіданнях Ради Народних Міністрів з правом дорадчого голосу, а при розгляді в Раді Міністрів проектів законів і урядових розпоряджень, які розроблені Державною канцелярією, з правом рішального голосу.

10. Державний секретар стежить за тим, щоб постанови Ради Міністрів висловлювались в точній, не допускаючій непорозуміння формі, і щоб вони не перечили існуючим законам. Для виконання цього обов'язку Державному секретареві надається право прикладати до проектів законів і постанов, які внесені на розгляд Ради, свої уваги в письмовій формі; в самому засіданні для тієї ж мети Державному секретареві, по його про те заяві, повинно даватися слово.

11. Державний секретар має право ініціативи в Раді Міністрів по питаннях, які торкаються основних законів, і взагалі по таких питаннях, які по змісту своєму не належать до компетенції інших відомств.

12. Для участі в обміркуванні Радою Народних Міністрів окремих справ можуть бути запрошені в її засідання з правом дорадчого голосу, розпорядженням голови Ради Міністрів також і особи, які в склад Рад Міністрів не входять, але можуть бути корисними при розгляді справи.

III. Порядок скликання Ради Народних Міністрів і розгляду справ в її засіданнях

13. Рада Міністрів скликається головою Ради Міністрів:

а) по власному його розсуду; б) по пропозиції Директорії або Кабінету Міністрів й в) по письмовій заяві не менше чверті членів Ради Міністрів.

14. Члени Ради Міністрів запрошуються в засідання через оповістки, які розсилаються Державною канцелярією з таким рощотом, щоб вони були одержані всіма членами не пізніше як за дванадцять годин до часу, призначеного для засідання.

15. Порухення зазначеного в ст. 14 цього статуту правила допускається лише в випадках надзвичайної негайності справи.

Ця негайність повинна бути визнана й самою Радою після відкриття засідання; постанова Ради про те записується до журналу.

16. В засіданні Ради Міністрів можуть розв'язуватися лише ті питання, які були зазначені в оповістці. Порушення цього допускається лише в порядку, зазначеному в попередній статті.

17. Головує в засіданнях Ради Міністрів голова Ради Міністрів, а при його відсутності його заступник. При відсутності того й другого засідання Ради може бути скликано Державним секретарем, коли для того є підстава згідно ст.13 цього статуту, а головує в засіданні один з членів Ради Міністрів по її обранню.

Примітка: заступник голови Ради Міністрів призначається Директорією з числа міністрів.

18. В випадках, коли засідання Ради Міністрів скликано по пропозиції Директорії і в засіданні є присутній голова Директорії, головування в засіданні передається голові Директорії. В головуванні голова і члени Директорії участі не беруть.

19. Засідання Ради Міністрів вважаються законними, коли присутні не менш половини її членів, в тім числі й голова Ради Міністрів або його заступник. Вищезазначена кількість присутніх членів вимагається як для розпочатку засідання, так і для його продовження.

20. В випадках, коли засідання Ради Міністрів призначене для розгляду негайної справи не могло відбутися через брак кворума, голова Ради Міністрів має право перенести справу на розгляд Кабінету Міністрів.

21. Постановою Ради Міністрів вважається думка, яка прийнята більшістю голосів. При рівності голосів, голос головуючого в засіданні дає перевагу.

22. [На] кожному засіданні Ради Міністрів ведеться журнал.

До журналу додається первотвір докладу і проекту постанови, якщо такий був представлений; всі поправки, які були внесені Радою Міністрів в проект постанови, якщо вони були зроблені на самому проекті, свідчуються особою, яка веде журнал засідання.

23. Проект журналу оголошується на черговому засіданні Ради Міністрів і після ухвали його підписується особою, яка головувала в відповідному засіданні, Державним секретарем та не менш, як трьома членами Ради Міністрів, з числа присутніх на тому засіданні, журнал якого ухвалено.

IV. Порядок переведення справ в Раді Міністрів

24. На розгляд Ради Міністрів питання вносяться: а) по постанові Директорії або Кабінету Міністрів; б) по ініціативі голови або членів Ради Міністрів.

25. Питання, які зв'язані з асигнуванням коштів з Державної скарбниці або викликають необхідність такого асигнування в будучому і взагалі зв'язані з грошовою справою, як-то: проекти статутів та устав відомств, коли в них зазначається кількість інституцій, проекти розпису посад в урядових установах, норми платні і таке інше, поступають на розгляд Ради Міністрів з висновком в цій справі бюджетної комісії.

Примітка: В випадках надзвичайної негайності зазначені в цій статті питання можуть бути винесені на розгляд Ради Міністрів, за згодою голови Ради Міністрів, лише з висновком міністра фінансів та Державного контролера.

26. Доклади по питаннях, які зазначені в попередній 25-й статті цього статуту, і по всіх справах законодавчого характеру повинні бути викладені письмово і передані до Державної канцелярії з потрібними матеріалами в 20 примірниках при відношенні про внесення питання до розгляду в Раді Міністрів.

27. Зазначені в попередній 26-й статті цього статуту доклади з доданими до них матеріалами розсилаються Державною канцелярією всім членам Ради Міністрів, а питання, які в них обговорюються, можуть бути поставлені в оповістку засідання лише з таким рощотом, щоб члени Ради Міністрів мали не менш трьох днів для ознайомлення з цими питаннями.

28. Порушення правил, зазначених в ст. 26 і 27 цього статуту, допускається лише в випадках надзвичайної негайності справи з додержанням порядку, зазначеному в ст. 15.

29. Оповістка складається Державним секретарем, який в разі вимоги якого-небудь відомства відступити от загального, в цьому статуті зазначеного порядку, керується вказівками голови Ради Міністрів.

30. Ухвалені Радою Міністрів проекти законів і інших постанов, які потребують, згідно існуючих законів, затвердження їх Директорією, остаточно редагуються і складаються Державною канцелярією, на підставі постанови Ради Міністрів, після чого

вони підписуються головою Ради Міністрів і начальником того відомства, від якого був доклад в цій справі.

31. Подання на затвердження Директорії, ухвалених Радою Народних Міністрів законів і постанов провадиться особисто Державним секретарем; проекти законів та постанов подаються зо всіма матеріалами, які були на розгляді Ради Міністрів, і випискою з журналу засідання Ради Міністрів в цій справі. Затвердження й оголошення законів провадиться порядком, зазначеним в Тимчасовому законі про порядок затвердження й оголошення ухвалених Кабінетом або Радою Народних Міністрів законів та постанов (додаток III) *.

32. Про незатвердження Директорією, ухвалених Радою Народних Міністрів проектів законів і постанов Державний секретар повідомляє голову Ради Народних Міністрів і начальника того відомства, по докладу якого розглядалася справа в Раді Міністрів.

Голова Кабінету Народних Міністрів
Державний секретар

ЦДАВО України. – Ф. 2208, оп. 1, спр. 167, арк. 6–8 зв.

—33—

**Протокол засідання Кабінету народних міністрів
Директорії УНР про складання Б. Мартосом
обов'язків голови Ради народних міністрів,
розгляд окремих законопроектів, реорганізацію
діючих і створення нових установ
та інші питання**

29 серпня 1919 р.

I

Слухали: заяву голови Ради Народних Міністрів Б.М. Мартоса про згоду високої Директорії на складання ним з себе, згідно з проханням з розгляду на перевтому, обов'язків голови

Ради Народних Міністрів та про призначення головою Ради Народних Міністрів міністра внутрішніх справ І.Мазепи.

Постановили: Заслухавши заяву голови Ради Народних Міністрів Б.М. Мартоса, Кабінет Міністрів постановив: висловити від імені Кабінету Міністрів жаль з приводу складання Борисом Миколаєвичем з себе обов'язків голови Ради і Кабінету Міністрів, а також щиру йому подяку за вмилу та корисну, в ці важкі часи для Батьківщини, працю, яка мала своїми наслідками міцне об'єднання Кабінету Міністрів та тверду і непохитну його політику.

Кабінет Міністрів висловлює своє задоволення з приводу залишення Бориса Миколаєвича і на далі в складі Кабінету Міністрів і певен, що уміла праця його на посту міністра фінансів принесе певні і бажані для Республіки наслідки, а також сприятиме загальній праці Кабінету Міністрів.

II

Слухали: Журнал засідання Кабінету Народних Міністрів. Ч. 176.

Постановили: Ухвалити.

III

Слухали: Доклад в. о. військового міністра проекту закона про встановлення військових агентів при посольствах УНР.

Постановили: Визнавши необхідним мати заключення в справі цього законопроекту міністра закордонних справ та міністра фінансів, Кабінет Міністрів ухвалив розгляд законопроекту відкласти до чергового засідання, а самий законопроект передати на висновок зазначеним міністрам.

IV

Слухали: Доклад в. о. військового міністра проекту постанови про тимчасовий розмір утримання начальника штабу Дієвої армії, його помічника та головного отамана.

Постановили: В зв'язку з заснуванням Вищого оперативного штабу, а також маючи на увазі необхідність побільшення утримання начальника груп Дієвої армії, Кабінет Міністрів постановив: зазначений законопроект передати до міністра військового для внесення в нього, з огляду на зазначене та зміну конструкції штабу Дієвої армії, відповідних корективів.

V

Слухали: Доклад в. о. військового міністра законопроекту про приєднання до Військового міністерства, Морського міністерства і про встановлення в складі цього міністерства Головного управління військового флоту.

Постановили: Ухвалити в такій редакції: «На зміну закону від * січня 1919 р., постановити: 1) Приєднати нині існуюче Морське міністерство Української Народної Республіки зо всіма його центральними установами до Військового міністерства. 2) Перетворити Морське міністерство в Головне управління морського військового флоту на чолі з начальником морського флоту з правами товариша військового міністра. 3) Всі місцеві установи Морського міністерства передати в відання начальника Морського військового флоту. 4) Доручити військовому міністрові представити на затвердження в законодавчій порядку штати Головного управління морського військового флоту. 5) Всі права та обов'язки морського міністра, встановленні попередніми законами передаються до військового міністра. 6) Закон цей ввести в силу по телеграфу.

VI

Слухали: Внесення керуючого Міністерством пошт і телеграфів про звільнення за штат директора телеграфно-телефонного Департаменту Кирила Чинного і директора поштового Департаменту Володимира Величенка, першого згідно з законом від 24 лютого 1919 р. з 1 лютого б. р. і останнього на підставі постанови від 18 липня б. р. з 19 серпня 1919 р.

Постановили: Внесення ухвалити.

VII

Слухали: Внесення міністра шляхів та міністра по справах Галичини про видачу одноразової грошової допомоги шляховикам Галичини, що працюють на шляхах УНР.

Постановили: 1) Видати всім шляховикам галичанам, які приряджені для праці чи захворіли на праці на шляхах УНР одноразову грошову допомогу по дві тисячі гривень кожному. 2) Асигнувати в розпорядження міністра шляхів з коштів Державної скарбниці два мільйони сімсот тисяч гривень для видачі зазначеної в п. I – цієї постанови – допомоги. 3) Доручити міністрові шляхів негайно виплатити зазначену допомогу з

вільних коштів мі-ністерства, причому виплата ця має бути переведена під контролем комісії з представників Міністерства по справах Галичини, Міністерства праці і Міністерства шляхів. 4) Для вияснення і усунення всіх службових перешкод і утисків, які робляться шляховикам галичанам по службі їх на шляхах УНР, утворити окрему комісію з представників міністерств: шляхів, по справах Галичини та праці. 5) Просити міністра по справах Галичини виробити в порозумінні з міністром праці та міністром фінансів детальний план організації допомоги взагалі галичанам-біженцям.

VIII

Слухали: Доклад в справі виїзду правительства до місця нового перебування.

Постановили: 1) Питання про виїзд правительства з Кам'янця залишити відкритим. 2) Просити військового міністра внести до Ради Міністрів законопроект про військову комунікацію. 3) Просити голову Ради Міністрів вжити заходів, аби військовий оперативний штаб дав змогу налагодити для уряду справу нормального зв'язку з повітами, а також звернути увагу на ненормальне користування прес-бюро при штабі Дієвої армії засобами зв'язку.

Оригінал за належними підписами

З оригіналом згідно:

Секретар Ради Народних Міністрів

ЦДАВО України. – Ф. 1065, оп. 1, спр. 16, арк. 64–65.

–34–

Шандрук П. Специфічні особливості війни з більшовиками
[Записка командира 9-го стрілецького полку 3-ої Залізної
Херсонської стрілецької дивізії Армії УНР полк П.Шандрука]
(1 вересня 1919 р.)

1 вересня 1919 р.

Специфічні особливості війни з більшовиками (Власний погляд бувшого командира 9-го стрілецького полку полковника Шандрука)

Самим міцним рішучим ворогом України впродовж вікової історії нашої нації була Росія, тим більш тепер, коли влада в такій великій по терену державі потрапила в руки лівих соціалістичних партій, в руки більшовиків. З першого дня існування, себто з 25.X.1917 року, Совітська Росія ставилася вороже до національного пробудження України. Які вони не були погані політики, але ж добре розуміли, що незалежне існування України як великої держави для них повний крах, і тому ордою посунули на нас, маючи на меті знищити всілякі прояви національного руху.

Період 1918 року для нас малоцікавий, бо в цей рік присутність на нашій території чужинців, може й бажавших нашого існування, але з боку своєї користі, відштовхнула, з одного боку, творчі національні сили, а, з другого боку, просто не пустила їх до праці на будівництво нашої Республіки. І тому можна рахувати, що історія будівництва нашої національної незалежної держави починається з другої половини листопада 1918 року, коли могутнім поривом народу був скинутий з престолу гетьман Скоропадський. В той час бвсев, що було дійсно розумне, все, що хотіло вивести народ на шлях державності, пішло вперед і повело за собою народ, повело його до бажаної волі і щастя.

Від того часу до сьогоднішнього дня пройшло 9,5 місяців і цей період можна поділити на 2 частини: I – відхід наших армій під натиском більшовиків за р. Збруч і наступ вперед після 1 червня цього ж року. Цікаво, що, йменуючи себе прихильниками пригнобленого народу, російські більшовики не починають наступу на Україну, доки у нас панував гетьман, а почали сунути сюди тільки тоді, як почався дійсно національнодемократичний рух, а це дійсно для них було страшно, бо народоправство починало свою історію в усьому світі, бо гетьманство-монархізм було віджитим і вдержатись ніяк не могло в той час, коли ломалися тисячолітні престולי і летіли, як висохлий цвіт корони. І от вони почали наступ. Цей наступ був для них успішним, бо вони вже тоді мали армію, як у нас армія носила характер

виключно партизанський і той невеличкий Запорізький корпус – єдине, що мав сталий військовий характер, не могло здержати у сто разів переважаючого ворога. Крім того, демагогічні способи агітації серед нашого темного селянства відіграли велику ролу в цій справі – селяни чекали більшовиків, як якогось щастя. Врешті, нам прийшлося відійти, і наше щастя, що було куди. Ми відпочили, згуртувалися, підучилися, а селянство і все громадянство покоштувало більшовизм і наступив час, коли можна було почати йти додому. Ми пішли і дуже успішно. Впродовж трьох місяців звільнена від ворога більшість нашої території. В лави ворога внесена велика паніка, і він тікає, тим більш, що ми навчилися воювати з ним. Період наших невдач ґрунтувався головним чином на: 1 – відсутності організованої армії, 2 – браку технічних засобів боротьби і 3 – ведення боротьби виключно вздовж і по лініях залізниць, що частково викликалося тим, що війна велася взимку.

Тепер наша тактика була змінена, ми організувалися, ми йшли не по залізницях, або пересікали їх, або йшли між лініями залізниць. Ворог не витримував нашого наступу, тепер село підтримувало нас, хоча в більшості пасивно, а в деяких місцевостях й ефективно (повстанці), а з цього складався настрій військ.

Більшовики (торкається більшовицьких формувань на Україні).

1. Українські більшовицькі частини майже зовсім не можна рахувати регулярними. Штучно сколочені жорстокою дисципліною. Є нахил до грабіжництва. Настрій непевний. Технічне оснащення частини погане. В більшості всі ці частини мають характер початку організації, як також імпровізації. Молодший командний склад невисокої вартості, звідки немає військової [розвідки], помічається звичка до агентурних відомостей, а це гаразд, коли населення прихильне. Тепер ж в більшості ведуть тактичні операції всліпу.

2. Наступ ведуть досить гарно і завзято, але перша невдача деморалізує їх. Бронепотяги оперують гарно і відважно, бо склад мають з кращого і свідомого елемента.

3. До оборони, можна сказати, нездатні, набоїв з далекої відстані витрачають даремно дуже багато, при наближенні до них швидко кидають позицію. Взагалі не люблять відходити

далеко від залізниць. Вищі начальники мають ініціативу, широко користуються, коли можливо, допомогою населення для заколоту в тилу, на крилах і т.п., пробують обходи і оточення, але виконання кустарного типу.

Що нам необхідно для захисту держави

Коли ми будемо мати невелику, але міцну свідомістю армію, виховану на принципі «вперед» з додатком кінних з'єднань до широких операцій на крилах і в тилу, гарно виховані розвідчі частини, а по залізницях на вузлах опірні пункти і бронепотяги, то мені здається, що цей ворог, психологічноісторичний раб (Московщина), не дуже страшний.

1.09 1919 року
м. Кам'янець[-Подільський]

Бувший командир
9-го стрілецького полку
полковник Шандрук

ЦДАГО України. – Ф. 269, оп. 1, спр. 316 (аркуші не пронумеровані).

—35—

Заклик Н. Махна (Осінь 1919 р.)

Махно Н.И.

Воззвание.

Осень 1919 г.

Товарищи Рабочие, Крестьяне, Красноармейцы и Повстанцы!
В тяжелые дни реакции, когда Русская Революция, окруженная со всех сторон врагами, когда Украина осаждалась бронированным кулаком немецко-австрийского империализма, когда трудовые массы Украины задыхались, истекали кровью от невыносимого гнета Петлюровских, добровольческих палачей и всех жестоких, варварских наймитов помещичье-буржуазной своры, когда, казалось, положение Украинских рабочих и крестьян было безвыходным, вы первые восстали как непоколебимые, бесстрашные борцы за великое дело освобождения трудовых

масс от цепей экономического рабства, политического и духовного закрепощения.

Повстанческие ряды выдвинулись гордо и мужественно на арену Украинской революции в то время, когда последняя переживала самую тяжелую и мучительную агонию, когда свобода и честь трудового народа Украины поставлены были на карту дикому безумному, кровожадному империализму, объединившему вокруг себя все темные силы контрреволюции.

С того момента вы, товарищи крестьяне, стали творить великое святое дело революции, с тех дней вы предприняли священную задачу освобождения всего закрепощенного, забитого вековым гнетом, Украинского и всемирного трудового народа.

Но [...] случился крутой и печальный поворот [...].

В процессе решительной, революционной борьбы с общим врагом – буржуазией, помещиками, добровольческими офицерами и всеми прихвостнями старого, отжившего рабского строя, – вдруг, незаметно со стороны, в бурные, стихийные, революционные волны стали вливаться мутные, грязные потоки сознательной и бессознательной контрреволюции.

В ряды идейных борцов стали вкрадываться отрицательные, преступные элементы, для которых великая, тяжелая революционная борьба сделалась громоотводом на пути к издевательствам, насилию и личной наживе, с одной стороны, и сознательной, явной услуги контрреволюции, с другой.

Среди красивых, нежных мелодий революционных песен, среди звучных дружных мотивов о приближающемся освобождении трудового крестьянства и пролетариата Украины стали раздаваться тяжелые, душераздирающие крики несчастных, забитых бедняков евреев, обездоленных так же, как и рабочие и крестьяне всех других национальностей. Еврейская беднота стала истекать кровью от грязных рук сознательных и бессознательных контрреволюционеров.

На светлом ярком фоне революции появились темные, несмываемые пятна запекшейся крови бедных мучеников евреев, которые в угоду злой реакции являются теперь, как и раньше, в самые тяжелые годы самодержавия, напрасными невинными жертвами завязавшейся жестокой, классовой борьбы угнетенных и обездоленных против власть имущих и сильных мира сего.

Творятся акты позора и ужаса. В лагере революционеров, повстанцев происходят еврейские погромы.

Величественная драма революционного повстанческого движения омрачена безумной, дикой вакханалией антисемитизма, священная идея революционной борьбы поругана, оплевана чудовищным кошмаром зверского издевательства над еврейской беднотой, влачащей жалкое, рабское, нечеловеческое существование.

В какой ужас, в какое содрогание должен прийти революционер, когда услышит теперь в момент надвигающейся мировой Социальной Революции, когда столкнулись лицом к лицу трудовые массы всех национальностей, с одной стороны, в защиту экономической и духовной свободы, и буржуазная клика, с другой, в защиту своих гнусных привилегий, - о том, что убивают, вырезают еврейские обездоленные семьи только за то, что они евреи!

Какой позор должен испытать революционер, когда на его глазах зверски убивают, вырезают десятки, сотни еврейских тружеников, их жен и детей, влачащих такое же жалкое, рабское существование, как и угнетенные всех других национальностей только за то, что они родились евреями.

Как невольно при всех этих ужасах мысль уносится назад, к старому прошлому, к печальному, преступному времени царизма, который на еврейских погромах строил благополучие своего кровавого трона!

Да! Чувствуется ужасный, отталкивающий сдвиг назад, к временам абсолютного рабства, к режиму монархии и беспредельного разгула озверевшей, дикой толпы, ищущей удовлетворения своих низменных инстинктов в проливании невинной, свежей крови обездоленного, мирного еврейского населения!

Товарищи повстанцы! Мы обращаемся к Вам, как революционеры, как обездоленные и угнетенные хищной властью капитала и произвола бюрократии, как равные к равным!

Если вы революционеры, если вы искренно преданы делу революции, делу освобождения всех рабов, всего мира от гнета и порабощения фабрикантов, банкиров, помещиков, если вы взяли винтовки в руки сознательно и преданно для того, чтоб побороть одного общего врага - капитал и гнет власти, то не приходите ли вы в ужас, не корчится ли ваша душа от боли перед такими

фактами, как еврейские погромы, как огульное вырезывание десятков и сотен бедных, голодных людей только за то, что они родились евреями?

Если вы сознательные революционеры, осмысленные бунтари и творцы красивой, новой жизни, то не видите ли вы ясно, как в этой глубокой страшной пропасти бедноты, рабства, нищенства прозябают одинаково рабочие всех национальностей: и русские, и поляки, и австрийцы, и немцы, и евреи, и армяне, и т.д.?

Если вы смотрите широко открытыми глазами на наш рабский, забитый мир, то не видите ли, как одинаково страдают и еврейские рабочие, как голодают их семьи, как их дети, как и дети бедняков других национальностей, умирают от голода, болеют от недоедания и страдают от гнета капитала и произвола власти, как и угнетенные всех других национальностей?

Товарищи повстанцы! Если вы революционеры, если ваша революционная совесть не запятнана, если ваше сознание не затемнено, и если ваши глаза не отуманены мраком национального антагонизма, так загляните в еврейские кварталы! Присмотреть повнимательней к еврейской гольтыббе! Сколько десятков тысяч изнуренных голодом, измученных болезнями, погрязающих в грязи, в нищенстве вы увидите еврейских рабочих жен и детей!

И еще загляните в другую область, поинтересуйтесь историей революционного движения в России во времена царизма, и вы узнаете, убедитесь, как много честных, искренних беззаветно любивших свободу борцов-евреев погибли за великое дело освобождения всего трудового народа России!

Если вы революционеры, если вы любите свободу и беспристрастно смотрите на вещи, вы должны заявить громко, ваш голос протеста должен разнестись по всем углам Украины, Великороссии и всего мира против насилия над трудящимися массами, какой бы нации они ни принадлежали!

Ваш революционный долг закричать громко, во всеуслышание, против еврейских погромов, против избивания и вырезывания мирных еврейских жителей!

Ваша революционная честь обязывает Вас крикнуть громко, чтоб содрогнулись все черные силы реакции, – о том, что мы ведем борьбу с одним общим врагом – с капиталом и властью, и, что в великой семье угнетенных, измученных вековым рабством

трудовых масс одинаково страдают и русские, и поляки, и литовцы, и чехи, и евреи и т.д.

Вы должны подчеркнуть ярко один непреложный факт, что в среде ваших эксплуататоров находятся рядом и русский фабрикант, и немецкий заводчик, и еврейский банкир, и польский помещик; что в рядах контрреволюции, как справа, так и слева, – и в добровольческой армии и в чрезвычайках – находятся рядом и русские предатели, и изменники латыши, и поляки, и евреи, и армяне, и эстонцы и т.д.

Вы должны твердо запомнить, что буржуазия и империалисты всех стран и всех национальностей объединились для жестокой, преступной борьбы против Революции, против угнетенных трудящихся масс всего мира и всех национальностей.

ТОВАРИЩИ ПОВСТАНЦЫ! В настоящий грозный момент, когда на русскую народную революцию, начавшуюся с рабоче-крестьянских низов, обрушился интернациональный враг – буржуазия, империалисты и бюрократы всех стран и всех оттенков и сеют в рядах трудящихся масс национальную травлю для того, чтоб подорвать революцию и пошатнуть главный фундамент классовой борьбы – солидарность и единение всех трудящихся – вы должны все, как один, выступить против всех сознательных и бессознательных контрреволюционеров, провоцирующих дело освобождения трудового народа от капитала и власти.

Ваш революционный долг – пресечь в корне всякую национальную травлю и беспощадно расправляться со всеми прямыми и косвенными виновниками еврейских погромов!

Все лица, сеющие национальную травлю, точно также как и те бандиты, которые вырезают мирных еврейских обывателей, являются явными врагами трудящихся и Революции! Они должны быть сметены с лица земли самым беспощадным образом!

ТОВАРИЩИ ПОВСТАНЦЫ! Очистите ваши ряды от бандитов, грабителей и погромного элемента, и тогда Ваше повстанческое революц. знамя будет гордо реять над свободной от экономического и духовного порабощения Украиной.

Путь к освобождению трудящихся лежит через объединение всех трудящихся всего мира! Да здравствует Интернационал!

Да здравствует единая семья трудящихся всего мира!

Да здоровствует свободная, БЕЗВЛАСТНАЯ
 АНАРХИЧЕСКАЯ Коммуна!
 Гуляйпольская группа Анархистов НАБАТ
 Исполком Военно-Рев. Совета Гуляйпольск. района
 БАТЬКО МАХНО
 ВЕРЕТЕЛЬНИКОВ

РГАСПИ. – Ф. 71, оп. 34, стр. 554, арк. 1.

—36—

**Лист С. Петлюри до М. Тишкевича
 (30 вересня 1919 р.)**

ГОЛОВА ДИРЕКТОРІЇ
 Української Народної Республіки
 Року 1919, місяця
 30/ІХ, дня 4
 м.Камянець

Гр[афу] М. Тишкевичу

Високоповажаний п[ане] После,

Дякую Вам за сердешні слова привіту до мене, вважаю необхідним подати Вам кілька уваг і побажань, якими Ви повинні керуватись в своїй діяльності.

а) Українська Народня Республіка для нас є постулятом не тільки в зовнішніх ауспіціях, але і у внутрішніх відносинах. Демократія українська, поклавши так багато жертв в боротьбі за українську державність, повинна і рішаючий голос мати в справах будівництва і майбутнього керування державою. Ніяких комбінацій в напрямку повторення Гетьманщини чи створення у нас кабінету міністрів, взагалі уряду по вказівкам з чужого боку допущено не буде. Всякі спроби, які би мали щось суперечне та протилежне цьому напрямку нашої політики і до яких, може, знайшлися б охочі комбінатори, нами розглядатись будуть як державна зрада з впливаючими звідси висновками в формі віддачі таких amatoriv під військовий суд (після повернення їх на Україну). Пишу про це, бо доходять чутки про те, що деякі

людці (напр[иклад] В.Шемет у Варшаві) проводять гадючу працю в цьому напрямку. Можливо, що мають вони спільників і по інших місцях. В звязку з цім повідомляю Вас, що коли її Курдиновський² прибуде до Парижу і буде щось робити на користь поляків, виступаючи яко Український представник, мусите нейтралізувати його діяльність, бо він жодних уповноважень не має і користується посвідченням, виданим давно вже і нині анульованим, Це – авантюриста, працюючий на польські гроші.

б) Жодних комбінацій на ґрунті відновлення «Єдиної-Неділимої Росії» не повинно бути. Ми можемо йти на порозуміння з Кубанью, Грузією, але це добровільний буде союз, може, в майбутньому, хай близькому, але зараз, через військові акції на терені України, ще не представляючий реального факту. Денікінська політика для нас і принципіально неприємлема, і практично не може бути переведеною. Він – Денікін – воює з нами; зруйнував цім єдиний протибольшовицький фронт і тим самим збільшує силу большевиків. Провірьте, чи мав він заборону Антанти (зглядно Англії) вживати зброю проти нас, і коли така заборона була, то зробіть належні представлення і протестуйте проти зради Антанти. Майте на увазі, що денікінські офіцери недзвочначно^{14*} заявляють про свої наміри бити поляків, взагалі – Польщу, а так само і одібрати Бесарабію після того, як вони поб'ють українців. Про це вони говорять і нашим галичанам, коли їх беруть в полон, і цім деморалізують і розкладають їх! А одночасно обдурюють і провокують наше населення, оповідаючи йому, що йдуть «разом з Петлюрою». Бачите: яка провокаторська праця! Вона дуже нагадує методи большевиків і має всі риси стародавнього московського лукавства. Можливо, що наше військо деякий час буде одходити од Денікіна, щоб перестроїтись і звузити фронт. Це робитись буде для того, щоб одягти, обути і озброїти армію нашу, бо в такому вигляді, як зараз вона є, її не можна вважати боєздатною. Тим часом я оголосив мобілізацію за 10 років (з 1898 по 1889 рр.); таку ж само мобілізацію я оголосив, по згоді з Урядом, і по той бік фронту, в повітах України, окупованих Денікіним. Там зростає Повстанчеський рух, щодня звідти приходять ріжні делегати, і в ближчому часі на терені тих повітів треба чекати ширших розрухів селянських. Пишу Вам це для того, щоб реагували на майбутні Денікінські радіо та газетні

^{14*} Так в оригіналі.

його інформації. Селянські «банди» в тих повітах провадитимуть боротьбу проти національного гніту і соціальних утисків Денікінської влади, а не являються розбійниками, як, очевидно, буде їх кваліфікувати агентура Денікіна.

в) Порозуміння з Румунією. Воно проводиться нині проф. Мацієвичем і отаманом Дельвігом. Зносини добрі, дружні: маємо надію, що закінчатся добре.

г) Порозуміння з Польшею. Виїздить до Варшави 29/IX наша політичне військова місія, щоб домовитись, чи поспробувати домовитись до спільних військових акцій під зглядом большевиків та Денікіна. Чи останній момент (Денікінщина) буде нами переможений у Поляків – не знати. Все залежатиме від внутрішніх відносин в Польщі: хто переможе – чи Пілсудський і демократія, чи імперіалістичні круги її? В кожному разі ми змагаємось допомогти Пілсудському в цьому напрямку, бо це – наш інтерес, бо в противному разі ми матимемо ще один фронті

д) Д-ий Charles Dubrenil передасть Вам цього листа. Ви його маєте і надалі, як і Сидоренко, закликати до праці в місії. Він – друг України, як і Пелісьє. Подбайте про те, щоб не мали Ви закидів щодо клерикалізму та консерватизму з боку деяких кругів. Демонстрування нашої демократичної програми (Парляментаризм щирий, аграрна реформа etc) – є найкращим засобом для нейтралізування впливу таких закидів, якби вони мали місце.

е) Краще організуйте кур'єрську службу. Брак постійного перманентного зв'язку дуже шкодить справі. Може, Пелісьє допоможе цьому?

ж) Треба зацікавити французькі промислові кола Україною. Англія відтирає Францію від впливу на Чорне море. Може, належні довірочні інтерпретації таких плянів Англії спричиняться у Франції до зміни її відношень до нас?

з) Подбайте завести зносини з майбутніми Міністрами, що прийдуть до влади замість кабінету Клемансо, надто коли ця зміна має наступити в ближчі часи, про що ми маємо зрештою відомості – і непевні, і суперечні.

і) Подайте свої уваги про те, що роблять інші наші місії. Чи є у вас зв'язок з ними і контакт в роботі?

к) Сподіваюсь, що А.Галін буде допомагати Вам у Вашій праці якнайкраще, маючи зносини з певними кругами, про що

Ви маєте переговорити з ним персонально.

л) Подбайте про те, щоб Укр[аїнська] Республ[іканська] Капела могла приїхати до Парижу для демонстрування богацтв української] музично-пісенної творчості. В Чехії ця капела творила фурор і багатьох москвофілів перетворила в українців. Я певен, що Європа немає чогось подібного. Можливо, що перебування Капели в Парижі улекшить і прочистить атмосферу упередження.

З правдивою повагою до Вас

П Е Т Л Ю Р А (підпис)

ЦДІА України у Львові. – Ф. 681, оп.1, спр.18, арк.1-2.

—37—

Інтерв'ю голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині М.Галагана власкорові угорської газети «Óraiújság» «Чому Бела Кун розпорядився вбити українських офіцерів?»

М.Галаган

Чому Бела Кун розпорядився вбити українських офіцерів?

6 листопада 1919 р.

Під час диктатури в Будапешт прибули два українські офіцери. Після таємничого допиту в «радянському будинку» їх обох було злодійськи вбито терористами. Їм прив'язали до шиї каміння і кинули в Дунай, до хвиль якого жертви забрали і свою таємницю. Слудством було встановлено, що наказ на ліквідацію офіцерів видав Бела Кун, і це має вирішальне значення у процедурі екстрадиції, розпочатої з приводу скоєння вбивства.

Казали, що два офіцери були, ніби-то, офіційними посланниками уряду Великої України. Тому, ми зустрілися з надзвичайним послом Великої України в Будапешті паном Ніколаєм Галаганом на його квартирі в палаці «Дуна» і попросили його висловитися по даній справі.

М.Г.: - Не дивлячися на те, що під час дії комуністичної влади я весь час знаходився в Будапешті, мене безпосередньо не було офіційно інформовано у справі вбитих українських офіцерів. З цього приводу місяць тому я звернувся нотою до чинного нині уряду, точніше – до міністра закордонних справ графа Йожефа Шомшича з проханням надати роз'яснення у справі. Було розпочато розслідування, але відповіді я ще не отримав.

На мою думку, два українські офіцери не могли перебувати в Будапешті у якості офіційних посланників Великої України, оскільки ні вони особисто не з'явилися у мене, ні Уряд України не інформував мене щодо них. В той же час, незадовго до їх вбивства, я отримав конфіденційну інформацію про те, що на шляху до Будапешту знаходяться двоє повірених українського опозиційного комуністичного уряду, який діяв в той час. Главою українського комуністичного уряду був відомий більшовицький лідер Раковський.. У конфіденційному повідомленні не згадувалося про те, з яким дорученням Раковського прибувають його посланники, однак з його тональності можна було здогадатися, що мета їх приїзду – вербовка груп та більшовицька агітація.. Згідно з конфіденційною інформацією, посланники мали при собі велику суму грошей. В їх розпорядженні мало знаходитися близько трьох мільйонів крон золотом.

Вважаю достатньо вірогідним те, що два українські офіцери, які прибули до Будапешта і були особами, зазначеними в повідомленні. В мене відсутня інформація про обставини вбивства офіцерів, про це я дізнався тільки з газет. Не виключено, що Бела Кун та революційний уряд не мали уяви про місію офіцерів, оскільки в той час, окрім і нині чинного уряду генерала Петлюри, у Великій Україні свій уряд під головуванням вже згаданого Раковського сформували й більшовики. Це моє припущення підтверджується й тим, що після вбивства українських офіцерів Бела Кун і його соратники хотіли заарештувати мене, радника посольства Ніколая Шрага та весь персонал посольства, тому що дізналися про те, що ми вважаємо себе представниками уряду Петлюри. Не виключаю й того, що Кун із соратниками просто хотіли привласнити велику суму грошей золотом, а для того щоб уникнути можливих дипломатичних конфліктів, офіцерів швидко ліквідували. На користь цього мого припущення

свідчить той факт, що грошей, які мали знаходитися в офіцерів, виявлено не було.

- Чи зазнав пан посол будь-яких неприємностей під час диктатури?

М.Г.: - В ніч з 23 на 24 березня в цій моїй квартирі з'явилися чотири озброєних солдати під керівництвом російського комуніста Михайловича та терориста на прізвище Ковач і заарештували мене, радника посольства Шрага та працівників посольства. Були конфісковані шістсот тисяч крон готівкою, які належали посольству, а також весь наш архів. Нас хотіли інтернувати до «бараку Августа», але передумали і, після конфіскації грошей і документів, залишили під вартою в палаці «Дуна». В ту ж ніч чотирьох українських офіцерів, які служили в посольстві і проживали у готелі «Брістоль», розбудили, також заарештували і доставили до нас. Наступного дня я заявив рішучий протест народному комісару у закордонних справах Белі Куну. Після довготривалих переговорів нас звільнили, але не повернули нам наші документи, а щодо грошей, нам віддали лише триста вісімдесят тисяч крон, а двісті двадцять тисяч крон у нас вкрали.

У квітні місяці російський більшовик на вулиці здійснив напад на українського офіцера Ходаркевича, який у той час був прес-аташе посольства, і заарештував його як контрреволюціонера. Ходаркевич знаходився під арештом протягом двох тижнів. В липні в Будапешт прибув керівник української військової медичної місії полковник Сікевич, якого теж затримали, заарештували, після чого ленінці затягнули його у підвал парламенту, звідки його вдалося звільнити лише завдяки величезним зусиллям.

Таких утисків ми зазнали під час комунізму. Про дипломатичні контакти або, принаймні, елементарні людські відносини не могло бути й мови. Саме тому не викликав особливого здивування й прикрий випадок з українськими офіцерами, які прибули з таємничою місією.

- Ми звернулись до посла розказати про сучасну ситуацію в Україні.

М.Г.: - В Україні, – відповів посол, – ще немає повного порядку. Уряд веде боротьбу, з одного боку – з російськими більшовиками, а з другого – з армією генерала Денікіна, яка окупувала частину території Великої України. Радісною ж подією є те,

що декілька тижнів тому вдалося досягти досягти перемир'я з поляками, і зараз у Варшаві перебуває українська місія, яка веде переговори про укладення українсько-польської мирної угоди. Якщо вдасться досягти домовленості з поляками, то незабаром можливим стане транспортне сполучення між Угорщиною і Україною через Галицію.

На жаль, мало хто знає, що діюча принашому посольстві в Будапешті прес-служба видає німецькомовний тижневик «Ukranie», мета якого – інформувати Угорщину і сусідні країни про події в Україні та сприяти українсько-угорським економічним зв'язкам. Це особливо важливо ще й тому, що в Україні, сподіваюсь, незабаром настане консолідація. Антанта достатньо ввічливо ставиться до Української Республіки, а нещодавно ми отримали від Америки державну позику в сумі 13 мільйонів доларів у американській валюті.

- Якою буде форма правління в Україні у майбутньому?

М.Г.: - Республіканську форму правління в Україні можна вважати остаточною, промонархічних рухів не спостерігається. Уряд наразі очолюється тричленною директорією, до складу якої входять генерал Петлюра, вчитель Швець та Макаренко. Столиця республіки – Кам'янець-Подільський, який війська центральної влади під час війни утримували окупацією.

– Ми подякували за щирі роз'яснення пану послу Галагану, який запевнив у готовності завжди бути до послуг угорської громадськості щодо подій в Україні.

Óraiújság. – 1919. – 6 листопада.

—38—

**Повноважність членів Директорії
А. Г. Макаренка та Ф. П. Швеця
(15 листопада 1919 р.)**

Копія.

П о в н о в л а с т ь .

На підставі постанови Діректорії У.Н.Р. з 15 лист. б.р. від імені Верховної Влади У.Н.Р. Андрієві Гавриловичу Макаренкові і Федору Петровичу Швецеві, які відбувають за кордон, надається повновасть:

1) Брати участь в Міровій Конференції в Парижі і інших міжнародніх конференціях, з правом заступництва інтересів УНР.

2) Стверджувати ті фінансово-економічні договори, які підготовлені або прелімінарно заключні міністром фінансів Б.Мартосом, або іншими особами на підставі уповноважень, наданих їм Урядом У.Н.Р.

3) Мати вищий контроль над діяльністю всіх урядових інституцій У.Н.Р. за кордоном і окремих урядових осіб з правами скорочення установлених законами штатів цих інституцій і зміни розмірів утримання персонального складу їх, а також правом примусового одкомандірування до місця осідку Уряду У.Н.Р. всіх тих осіб урядових інституцій за кордоном, відносно яких ухвалені відповідні постанови Урядом Республіки.

4) Заключати прелімінарно умови і політично міліарні договори від імені У.Н.Р. з іншими Державами.

5) В випадку припинення фізичного існування Верховного Уряду на території України, вживати всіх заходів для збереження державного майна і коштів У.Н.Р. за кордоном, для чого за-
ключати і підписувати відповідні акти від імені УНР.

Голова Діректорії У.Н.Р. П е т л ю р а.
Голова Ради Народніх Міністрів М а з е п а.
Державний Секретар Ш р а м ч е н к о.

З оригіналом згідно:
Посол М. П о р ш.

(М.п.)

**Петлюра С. Промова на політичній нараді
26 листопада 1919 р.**

Симон Петлюра

Промова на політичній нараді 26 листопада 1919 року

Панове старшини й козаки! Дивлячись на всіх вас тут, пригадую й пізнаю не одне ім'я й обличчя тих людей, з якими мені пощастило почати роботу й боротьбу за волю України. В тому тяжкому стані, в якому перебуває українська армія в цю хвилину, може, декому в серце закрадається думка – чи не пора, мовляв, нам сказати: «Не тратьте, куме, сили, пускайтеся на дно!»

Немає більшої помилки, коли б хто з нас так подумав. Чи ми своєю боротьбою здобули для України що-небудь? Так, наша боротьба в історії українського народу буде записана золотими буквами. Ми виступили на арену історії тоді, коли весь світ не знав, що таке Україна. Ніхто не хотів її визнати, як самостійну державу, ніхто не вважав нашого народу за окрему націю. Єдиною боротьбою, упертою і безкомпромісовою, ми показали світові, що Україна є, що її народ живе і бореться за своє право, за свою свободу й державну незалежність. Ті, що легковажили наш рух, тепер побачили, що ми така сила, якої не можна не брати на увагу. Самі російські большевики словами Леніна заявляють, що тільки через боротьбу з Україною большевизм дійшов до Західньої Європи. Признаймося без гордоців і без зайвої скромности, що за час двохліт-дьої нашої боротьби ми створили українську націю, яка й надалі активно боротиметься за свої права, за право самостійно й ні від кого не залежно порядкувати на своїй землі.

Знаю, що внаслідок наших невдач багато слабших духом піддаються настроям безнадійности, про які передо мною говорив голова ради міністрів. «Фахівці» від нас одсіялись. Будемо робити наше військове діло тими силами, які ми маємо. Я знаю втому і злидні, які підточують армію, її дух і віру. Ми перейдемо на спільний котел, а таки буде наше зверху! Тільки не треба одчаю. Коли ми тут дамо собі присягу, що й далі непохитно будемо боротися, то ми переможемо. Денікіну приходить кінець, бо вже

взяли большевики Курськ і Бахмач. Проти добровольців ідуть народи Кавказу й Кубані. Нам треба вирватись із цього тісного кутка, виспатись і відпочити, а тоді ми підемо вперед. Дехто думає, що ми повинні розійтись по Україні й нищити Денікіна з сільських закутків. Це неправильно, бо, розпустивши військову організацію, ви все знищите. Я попереджаю, щоб ніхто не йшов на той бік фронту без наказу. Сепаратні вчинки в армії недопустимі. За порушення наказів винні будуть відповідати по закону аж до розстрілу. Я дав вказівки командуючому армією звести частини до купи. Не треба зайвих посад і зайвих людей. Военний плян ми можемо виконати тільки тоді, коли будемо виконувати накази.

Не повинно бути хаосу в політичному думанні. Наша політика оправдала себе. Самостійна Україна коли буде, то буде тільки як демократична республіка. Переговори з большевиками не роблять нас самих большевиками. Ми будемо завжди самі собою. Наше становище не безвихідне. Ми на короткий час відходимо на північ, щоб відтіля рушити на південь проти денікінських частин, які самі вже розпадаються. Не думайте, що нам можна базуватись тільки на повстанцях. В нашій боротьбі рішачою роллю грало і гратиме регулярне військо. Отже, панове старшини й козаки, візьмемось до праці в цей тяжкий момент, щоб зберегти єдину надію України, регулярну армію, бо тільки наша боротьба й перемога може визволити Україну від чужого панування!

<http://www.ukrstor.com/ukrstor/petlura18.html>

—40—

**Чого прагнуть повстанці-махновці.
Про Владу та про радянський лад.
(27 листопада 1919 р.)**

**Чого прагнуть повстанці-махновці.
Про Владу та про радянський лад.**

**Про владу та про радянський лад.
Товариші селяне, робітники й робітниці!**

Товариші повстанці, червоно-армійці та мирне трудове населення!

На протязі майже двох з половиною років ви були свідками й причасниками величезних подій, яких коли небудь зазнала історія людскости.

Ви бачили, як хиже царство капіталу та влади (в Росії самодержавної, а по інших країнах буржуазної) привело до шаленої всесвітньої бойні, яка багату квітучу землю знівечила й надала їй вигляд пустелі, зрошеної річками крови та сліз. Ви бачили всесвітню війну 20-го віку. Ви бачили далі, як працюючі маси Росії, Германії, Австро-Угорщини та інших країн піднялись на рішучу боротьбу проти цього шаленства та жаху.

Ви бачили початок великої всесвітньої революції, яка ще не скінчена й скінчиться тільки тоді, коли пануванню капіталу, влади, насилля й неправди буде покладено кінець.

Ви бачили, як Велика Революція своїми першими могутніми ударами розчистила шлях визволення працюючих всього світу від головних перепон: від царського самодержавія Росії та від імператорського кулака Германії. Ви бачили перші успіхи Великої Революції.

Ви бачили далі, як різні політичні партії в Росії, кожна по своєму розуміючи революцію, кожна силкуючись кріпко заволодіти політичною владою в державі та знищити всі інші партії, почали поміж собою боротьбу й втягнули в цю боротьбу працюючі маси. Ви бачили боротьбу політичних партій за державну владу й тимчасові успіхи де котрих з них. Ви бачили далі, як одна з цих партій, сама крайня партія соціал-демократів-більшовиків (або комуністів), – перемогла всі інші партії й заволоділа політичною державною владою. Ви бачили, як ця партія, беручись роздавить ворогів революції й своїх супротивників, обіцяла при допомозі нової влади вести працюючих до нової перемоги, до царства правдивого й устрю розумного, до царства волі й рівности, до царства соціалізму.

Ви бачили заходи крайньої лівої соціал демократичної партії комуністів збудувати на шляху до соціалізму комуністичну державу з соціал демократичною владою.

Таким чином, товариші, на ваших очах революція перепробувала всякі партії й всі влади від крайньої правої до крайньої лівої.

На Україні ви зазнали ще владу чужеземців, владу гетьмана й Петлюри.

Скажіть-же, чи зуміла хоть одна партія, хоть одна влада урегулювати господарське життя й довести революцію до щасливого кінця?

Ви самі скажете: ні, не зуміла!

Всі партії й всі влади виявили себе однаково безсилами в розв'язуванні господарського питання й громадського будівництва.

Так буде завше до того часу, до якого працівники будуть віддавати владу над собою політичним партіям або окремим особам.

Вся біда, все зле в тому що одні люди прагнуть чи знаходять необхідним взяти до своїх рук політичну владу, а другі охоче й покірливо віддають їм цю владу над собою. Ніяка політична партія, ніяка політична державна влада не може утворити й закріпити економічне (господарське) життя; ніяка влада не в силах відбудувати зруйноване виробництво, утворить суспільну організацію труда, привести до громадського спокою й задоволення.

Соціалістична влада буде, безумовно, завше нездатною повести революцію по вірному шляху й привести працюючих в царство справжнього соціалізму.

Така, як бачите самі, дійсна, остання правда, яка зараз доведена самим життям, самою революцією.

Ви самі бачили, товариші, що партія й влада більшовиків-комуністів виявилась безсилою в ділі громадсько-господарського будівництва. Замість того вона зрадливо знов відкрила широкий шлях ворогам революції й підготувала новий ґрунт для реакції. Збита комуністами з певного шляху, революція опинилась в безпорадному стані й потоптавшись на місці, повернула назад.

Отже ми, вільні повстанці-махновці, перш всього говорим вам:

Товариші селяне й робітники! Товариші працюючі!

Треба напружити всі сили, щоб вирятувати революцію з безпорадного стану, допомогти рушити їй знову вперед й вивести на рівний шлях, бо інакше все загине.

Є тільки один спосіб зробити це. Необхідно відцуратись від всякої влади й братись за будівництво нового життя на підставі

вільної безвладної (а не владної), безпартійної, економічної (а не політичної) об'єднуючої з низу (а не зверху) організації працюючих, робітників та селян.

Як це зробити? Як улаштувати життя без влади?

Товариші! Адже-ж ви самі відповіли всьому світу на це питання ще в березні 1917 р. Ви утворили тоді величезну сіть ваших трудових організацій: професійні спілки, фабричні й заводські комітети, сільські організації, армейські організації, нарешті, саме головне, – ради.

Ви висунули ці організації, запевне, як безпартійні трудові організації ділового й правдивого устрою й вільного життя.

Політична партія комуністів-більшовиків своєю боротьбою за владу збила ці організації з вірного шляху, скалічила, зіпсувала, й, в решті решт, згубила їх у корню. Партія підмінила вільну економічну працю цих організацій, безсилою працею своєї влади й своїх державних урядовців.

Теперь в тому районі, котрий ми, повстанці, визволили від усякої політичної влади, – ви, вільні селяне й робітники сел та міст повинні зараз-же, під нашою охороною, утворити ваші вільні організації, взятись до вільної праці, по улагодженню вашого нового життя. У визволенім з під влади місті (городі) більша робітнича організація (наприклад, рада професійних спілок) повинна негайно взяти на себе ініціативу (почин) в ділі скликання великої наради (Конференції) для скорійшого обговорення й вирішення ряду найпекучіших питань.

В склад такої конференції вйдуть: 1) Представники від усіх без винятку робітничих організацій й підприємств (спілок, фабрик, заводів, майстерень, млинів, ріжних установ та інші); 2) Представники від залізничників, від трамвайних робітників, від пошти й телеграфу і т. інш.; 3) Представники від селян по змозі більш широкого району; 4) Представники від повстанчеських частин.

Конференція повинна вирішити в першу чергу слідуєчі питання: 1) Як організувати охорону міста й забезпечити спокій населенню? 2) Як взятись за організацію регулярного розкладання маючихся в місті, в сей час, продуктів загальної й першої потреби? 3) Які речі та в якому числі можуть бути зараз направлені в село? Які продукти та в якому числі можуть бути зразу направлені з села в місто? Яка обмінна одиниця повинна

бути встановлена? Як організувати регулярні зносини з селом і налагодити регулярний обмін продуктів поміж робітничими й селянськими організаціями? 4) Виробництво яких саме річей може бути в місті зараз же забезпечено й продовжено? 5) Що необхідно для налагоджування припинених галузів виробництва та як добути необхідне? 6) Організація ріжного роду мійської праці; 7) Фінансове питання, й т. ін.

Вирішуючи всі ці головні питання, Конференція буде, безумовно, зразу організовувати все необхідне для здійснення своїх виришень: налагоджувати звязки, доручати дільним людям встановлювати необхідні технічні установи, й інше.

Спільна праця робітників, селян, залізничників та повстанців безсумніву дасть всім їм змогу зговоритись й приступити до живої продуктивної праці.

Всі чесні соціалісти й інші особи без розбору партій можуть: 1) Помогти робітникам й селянам в вирішенню цих питань, по скільки робітники й селяне будуть потребувати їх допомоги й поради; 2) Вести ідейну культурно-просвітню працю, видавати часописі, брошури й інше, організувати лекції, бесіди й ин. Для всього цього соціалістам не треба захвачувати політичну владу, котра, як завше, зіпсувала-б все діло.

З часом Конференція перетвориться в ділову економічну Раду робітничих та селянських організацій. Рада буде природним об'єднанням всіх робітничих та сільських організацій, виконуючих, як і Рада, волю загальних зібрань, сходів, нарад, з'їздів.

Для всієї цієї праці та її дальнішого розвитку нема ніякої необхідности в політичній владі.

Товариші повстанці повинні твердо пам'ятати, що їх завдання – охороняти й захищати існування діяльність всіх цих робітничих й селянських організацій від усяких замірів та нападків з боку буржуазії, контр-революції й якої-б то небуло влади.

Захист робітниче-селянського діла – єдине справжнє завдання військових (повстанських) сил. Представники від повстанців повинні бувати на всіх засіданнях Конференції чи Ради. Праця повинна бути спільною, приязною.

Повстанці повинні бути на сторожі проти погромної агітації, проти піяцтва, хуліганства, грабіжництва. Коли в місті почнеться така організаційна праця, то мешканці міста (города)

будуть спокійними й потрохи самі візьмуться допомагати робітничим та селянським організаціям налагоджувати життя в районі.

В майбутньому само-собою виросте завдання об'єднання цього району з іншими визволеними районами, містами й селами. Встановляться регулярні зносини, налагодиться товарний зв'язок...

Оце так в коротких рисах уявляють собі махновці дійсним совітський робітничо-селянський устрій без влади. Організація господарського, загального й культурного життя без партій та без державної політичної влади, а лише при допомозі природно об'єднуючихся знизу робітничо-селянських організацій та Рад, – такий, товариші, перший та головний пункт махновського програму.

Шлях до волі. – 1919. – 27 листопада.

–41–

**Петлюра С. Від Правительства
Української Народньої республіки
(2 грудня 1919 р.)**

Симон Петлюра

Від Правительства Української Народньої республіки

В будіванні Самостійної Української Народньої Республіки в цей момент кінчається один період – період нечуваної героїчної боротьби і великих страждань українського народу. Доля судила, що український нарід на шляху до самостійного життя не мав реальної підтримки серед держав світу. Територія України вважалася і вважається як приватна здобич для кожного, хто може свої бажання піддержати озброєною силою, а не як хата вільного українського народу і свободних, рівноправних меншостей цієї країни.

Російські комуністи бажають за допомогою матеріальних багатств України піддержати свою Советську Республіку.

Російські контрреволюціонери почали відновлення російської царської імперії походом на Україну.

Імперіялістичні держави Європи будують свою політику на сході через поневолених народів України. Тому не дивно, що український нарід, полишений лише на свої власні сили, не міг досі твердо стати на ноги в будівництві своєї держави.

З моменту евакуації Києва, після повалення гетьманського насильства. Українська Народня Республіка була під страшною загрозою захоплення ворогами. І лише завдяки надзвичайному героїзмові народу і війська держалися ми проти наших противників.

За час цієї боротьби в боях полягло велике число нашого вояцтва, а ще більше вірних синів України гинуло від усяких заразних хвороб. Держави світу не тільки байдуже дивилися на те, що український нарід гине без усяких санітарних засобів, а навіть забороняли привозити на Україну потрібні нашому війську ліки.

Правительство Української Народньої Республіки і республіканське військо, які заводили лад і порядок на території України, спираючися на демократичні принципи, не були в силі виконати свої завдання, бо буржуазно-демократична Європа відрізала нашу територію від взаємовідносин зі світом, внаслідок чого наш край знову кинутий на чорну страшну анархію.

Через усе те наше державне діло стояло многократно перед катастрофою: в січні 1919 року – в Києві, в лютім – у Вінниці, в травні – в Волочиську, в червні – в Кам'янці. Все це етап українського народу по дорозі на Голгофу. Бичований, знеможений, піднімався він у своїм завзятті до свого самостійного життя, до нових спроб стати вільним і рівноправним громадянином світу. І, напевне, наше робітниче і селянське військо виконало б свої завдання, коли б тяжкий іспит історії не знесли матеріально і морально наших організованих сил.

Перехід Галицької Армії на сторону Денікіна поставив нашу армію в надзвичайно тяжке стратегічне і матеріальне положення, бо одночасно з передачею ворогові сили військового майна для його наступу була відкрита наша головна комунікаційна лінія.

Це примусило державний апарат нашої Республіки і військо залишити район Кам'янця, Проскурова та Староконстантинова

і перейти в місцевість, де б наша армія могла відпочити, поправитись і знову, як організована й дисциплінована сила, піти в наступ проти ворога.

Відступ армії в тяжких умовах розстроїв наш державний урядовий і фінансовий апарат і зруйнував постачання армії. В цей критичний момент для української державности, коли наша армія зосереджувалась у районі містечка Любара, купка авантюристів, прикриваючи свої пляни советськими лозунгами, задовольнила свої хижацькі наміри тим, що зрадницьки пограбувала державну скарбницю.

Цим наша армія поставлена в ще більш скрутне матеріальне становище. В зв'язку з зазначеним станом речей, Правительство Української Народньої Республіки заявляє, що воно тимчасово переходить на інші способи боротьби за нашу державність. Військо одержить від вищого командування ті завдання, які воно повинно надалі виконувати. Правительство разом з верховною владою республіки для державного діла перебуватиме в певному місці, щоб, маючи зв'язок з народом і військом, керувати справами України і заступати її перед другими державами і народами так, як цього будуть вимагати інтереси нашої республіки. Правительство не припиняє своєї діяльності і доложить всіх сил, щоб боротьба українського народу за визволення була доведена до успішного кінця.

Панські порядки нового гетьмана, генерала Денікіна, вже підняли проти себе весь трудящий народ України, всю українську і неукраїнську демократію. Понад Дніпром ідуть великі повстання українського народу проти російських чорносотенних завоювників.

Окрім повстання в тилу добровольчеської армії, її силу підриває наступ червоної армії із Советської Росії. господарюванням чужоземців Україна доведена до крайньої руїни і безладдя. Народ України і наше республіканське військо знає, що в большевизмі порятунку немає. Большевицький комунізм на українському ґрунті не приймається. Він може посіяти тільки нову міжгромадянську війну, нове кровопролиття, втретє знищити Україну матеріально.

Вояки Української Армії і весь народе України! Нехай наша віра в нашу народню справу не захитається ні на мить!

Тяжкий момент, який переживає наш рідний край, вимагає від вас великої самопожертви. Але ніщо на світі не дається без боротьби. Двохрічною своєю боротьбою з ворогами України ви поважно поставили перед усім світом справу визволення нашого народу. Всесвітній Соціалістичний Конгрес в Люцерні 8 серпня цього року одноголосне признав Українську Самостійну Республіку.

Весь щиро демократичний і соціалістичний світ дивується нашій впертій і невпинній боротьбі з своїми ворогами за національну і соціальну справедливість.

Успіхи наших ворогів недовговічні, бо на чужі гроші і чужою допомогою, а не своєю внутрішньою силою, держиться армія Денікіна. Українська Народня Республіка держиться своїми власними силами і наперекір нашим лютим ворогам вона буде жити вільно й самостійно. Як раніше, так і тепер нашим кличем буде самостійна Народня Республіка. Тільки в самостійній республіці може трудящий народ України, без ріжниць національностей, здобути собі землю, волю і громадські та національні права.

Нехай живе вільний нарід України і його Незалежна Народня Республіка.

Голова Директорії Отаман *Петлюра*

Голова Ради Народніх Міністрів і Міністер Внутрішніх Справ *І.Мазепа*. Міністер Преси й Пропаганди *Т.Черкаський*. Міністер Праці *Й.Безпалко*. Міністер Єврейських справ *П.Красний*. Керуючий Міністерством Пошт і Телеграфів */Паливода*. В. о. Міністра Народнього Господарства */Солодар*. Державний Секретар *Л.Шрамченко*.

м. Любар на Волині, 2 грудня 1919 року.

*Петлюра С. Статті, листи, документи. – Т. 2.
– Нью-Йорк: УВАН у США, Б-ка ім. С.Петлюри в Парижі, 1979.*

Перелік доданих документів:

1. Відозва Директорії Української Народної Республіки (15 листопада 1918 р.)
2. Звернення дивізії “Сірожупанників” із закликом повстати проти гетьмана П.Скоропадського (18 листопада 1918 р.)
3. Звернення до народу Головного Командування Революційних військ на Чернігівщині і Полтавщині полковника В.Палія (Листопад 1918 р.)
4. Постанова Директорії УНР про заборону всякої агітації і підбурювання проти влади Української Народної Республіки та її державної незалежності (26 листопада 1918 р.)
5. Передвступний договір, заключений дня 1 грудня 1918 року в м.Фастові між Українською Народньою Республікою й Західно-Українською Народньою Республікою про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю.
6. Протокол засідання Ради народних комісарів про вирішення невідкладних питань політичного, економічного та організаційного характеру в Українській Народній Республіці (15 грудня 1918 р.)
7. Повідомлення про арешт колишнього голови гетьманської Ради міністрів С. Гербеля (15 грудня 1918 р.)
8. З журналу засідань № 3 Ради комісарів про необхідність створення спеціальної комісії при Міністерстві юстиції для “розгляду справ бувшого уряду, маючих злочинний характер”, організацію державної охорони “гетьманського дворця”, стан справ у міністерствах, “відновлення особистого складу” тощо. (17 грудня 1918 р.)
9. Лист дипломатичного відділу Міністерства закордонних справ УНР до голови Позавідомчої комісії по реквізиції помешкань (17 грудня 1918 р.)
10. Обіжник комісара Міністерства внутрішніх справ УНР А. Пісоцького про вживання службовцями міністерства української мови (18 грудня 1918 р.)
11. Протокол об’єднаного засідання Директорії, міністрів, керуючих міністерствами та комісарів міністерств про прийняття декларації про політичну діяльність уряду та затвердження складу членів Ради народних міністрів Української Народної Республіки (24 грудня 1918 р.)
12. Декларація Української Директорії, що зробила Директорія (26 (13) грудня)

13. З журналу засідань №13 Ради народних міністрів щодо доповідей Голови Ради міністрів з кадрових питань (30 грудня 1918 р.)
14. Шульгін В. Відкритий лист до С. Петлюри (січень 1919 р.)
15. Лист міністра закордонних справ УНР В. М. Чехівського до голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Румунії Ю. Гасенка (січень 1919 р.)
16. Закон Про державну мову в Українській Народній Республіці (1 січня 1919 р.)
17. Закон про землю в Українській Народній Республіці (8 січня 1918 р.)
18. До Світлої Директорії Української Народньої Республіки у Києві [Лист Президії Національної Ради і Ради державних секретарів ЗУНР] (16 січня 1919 р.)
19. Універсал Директорії Української Народньої Республіки [Акт Злуки] (22 січня 1919 р.)
20. Універсал Трудового Конгресу України (28 січня 1919 р.)
21. Наказ Директорії УНР про відставку в повному складі Ради народних міністрів на чолі з головою В. Чехівським і доручення С. Остапенку сформувати нову Раду народних міністрів Української Народної Республіки (31 січня 1919 р.)
22. Протокол засідання Директорії УНР про затвердження нового складу Кабінету народних міністрів та функцій відповідальних осіб військового відомства (13 лютого 1919 р.)
23. Тимчасовий закон про порядок внесення й затвердження законів в Українській Народній Республіці (14 лютого 1919 р.)
24. Повідомлення про українсько-французькі стосунки (18 березня 1919 р.)
25. Бюлетень інформаційного відділу Народного комісаріату іноземних справ УСРР про взаємини УНР та Франції (3 квітня 1919 р.)
26. Постанова Директорії УНР про відставку Кабінету Народних Міністрів, призначення Б. Мартоса Головою Ради Народних Міністрів і міністром фінансів, призначення деяких інших міністрів, а також доручення міністрам і керуючим іншими міністерствами тимчасово виконувати обов'язки (9 квітня 1919 р.)
27. З журналу засідання (ч. 99) Ради Народних Міністрів про зобов'язання усіх урядовців з Наддніпрянської України, що перебувають на території Західної Области УНР, негайно прибути до місць розташування установ і зайняти свої посади під загрозою звільнення і оголошення дезертирами за законами військового часу "як залишивших в скрутний час Вітчизну" (16 квітня 1919 р.)

28. Відомості відділу особливих повідомлень при РНК УСРР (5 травня 1919 р.)

29. Про обрання С. Петлюри головою Директорії УНР (9 травня 1919 р.)

30. Повідомлення місцевого агента інформаційного відділу Народного комісаріату закордонних справ УСРР з нового Бресту (1–5 червня 1919 р.)

31. Наказ Головної Управи армії УНР щодо самовільного переходу вояків з військових підрозділів (серпень 1919 р.)

32. Тимчасовий Статут Ради народних міністрів Директорії Української Народної Республіки (14 серпня 1919 р.)

33. Протокол засідання Кабінету народних міністрів Директорії УНР про складання Б. Мартосом обов'язків голови Ради народних міністрів, розгляд окремих законопроектів, реорганізацію діючих і створення нових установ та інші питання (29 серпня 1919 р.)

34. Шандрук П. Специфічні особливості війни з більшовиками [Записка командира 9-го стрілецького полку 3-ої Залізної Херсонської стрілецької дивізії Армії УНР полк П.Шандрука] (1 вересня 1919 р.)

35. Махно Н. И. Воззвание (Осінь 1919 р.)

36. Петлюра С. Лист до М. Тишкевича (30 вересня 1919 р.)

37. Галаган М. Чому Бела Кун розпорядився вбити українських офіцерів? [Інтерв'ю голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині власкорові угорської газети «Óraiújság»] (6 листопада 1919 р.)

38. Повноважність членів Директорії А. Г. Макаренка та Ф. П. Швеця (15 листопада 1919 р.)

39. Петлюра С. Промова на політичній нараді (26 листопада 1919 р.)

40. Чого прагнуть повстанці-махновці. Про Владу та про радянський лад (27 листопада 1919 р.)

41. Петлюра С. Від Правительства Української Народної республіки (2 грудня 1919 р.)

Наукове видання

Гай-Нижник П., Лейберов О.

**УНР у період Директорії:
пошук моделі державного устрою
(кінець 1918 – 1919 рр.)**

Монографія

Обкладинка та оригінал макет
Ольги Гай-Нижник